

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

Μισοχριστιανισμός

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ Ε΄ ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1950

αυτ. 15

Τρ.μ. in ηθολογία

αφλ

Libbata

30' 4
αφλ

ΑΓΓΕΛΙΚΗ

ΚΕΡΚΟΥΛΑ

ΜΑΡΙΑ ΑΜΠΑΤΖΗ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

17134

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΙΟΥ

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΕΡΚΟΥΛΑ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ Ε΄ ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1950

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἀντικείμενον καὶ σκοπὸς τῆς Ψυχολογίας.

Θέματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται σήμερον ἡ Ψυχολογία, εἶναι π. χ. τὰ ἐξῆς : πῶς βλέπομεν τὰ χρώματα καὶ ἀκούομεν τοὺς ἤχους, πῶς λειτουργεῖ ἡ φαντασία μας, πῶς ἐνθυμούμεθα καὶ πῶς λησμονοῦμεν ὅσα διετῆρει μέχρι τινὸς ἡ μνήμη μας, τί εἶναι προσοχή, τί εἶναι συγκινήσεις, πῶς διὰ τῆς νοήσεως ἀποκτῶμεν βαθμιαίως γνώσεις, πῶς ἐνεργεῖ ἡ βούλησίς μας κ. ο. κ. Αἱ ἐντυπώσεις καὶ αἱ συγκινήσεις, τὰ διανοήματα καὶ αἱ ἐπιθυμίαι λέγονται **φαινόμενα ψυχικά**.

Φαινόμενα γενικῶς λέγονται ὅσα συμβαίνουν εἰς τὸν κόσμον καὶ γίνονται ἀντίληπτά. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται φύσει τὴν περιέργειαν νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ φαινόμενα. Τὴν ἀκριβῆ καὶ συστηματικὴν γνῶσιν τῶν φαινομένων ὀνομάζομεν Ἐπιστήμην.

Τὰ φαινόμενα διακρίνομεν εἰς **φυσικά** καὶ **ψυχικά**.

Φυσικά λέγονται ὅσα συμβαίνουν εἰς τὸν περιστοιχίζοντα ἡμᾶς κόσμον ἢ καὶ εἰς τὸ ἴδιον ἡμῶν σῶμα, ἀλλὰ ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψιν παντός, ὅστις ἔχει τὴν ἰκανότητα καὶ τὰ ἀνάλογα μέσα τῆς παρατηρήσεως. Ἡ πτώσις ἐνὸς λίθου ἢ ἡ ἔκλειψις ἐνὸς ἀστέρος, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος, ἢ ἡ ἔκκρισις ἐνὸς ἀδένος εἶναι φαινόμενα φυσικά (τὰ δύο τελευταῖα λέγονται εἰδικώτερον καὶ φυσιολογικά, διότι συμβαίνουν μόνον εἰς ζῶντας ὀργανισμούς).

Ἐκτὸς τῶν φαινομένων τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα τελοῦνται μὲν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, ἄμεσον ὅμως ἀντίληψιν αὐτῶν ἔχει μόνον ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος τὰ αἰσθάνεται καὶ οὐδεὶς ἄλλος πλὴν αὐτοῦ. Τοιαῦτα φαινόμενα εἶναι αἱ ἐντυπώσεις καὶ αἱ συγκινήσεις, τὰ διανοήματα καὶ αἱ ἐπιθυμίαι καὶ τὰ ὅμοια πρὸς αὐτά. Περὶ τῶν φαινομένων τούτων λέγομεν ὅτι διενεργοῦνται ἐν τῇ **συνειδήσει** ἡμῶν (γεγονότα τῆς συνειδήσεως). Μόνον ὁ ἄνθρωπος ἐντὸς τοῦ ὁποίου συμβαίνουν τὰ γεγονότα ταῦτα, ἔχει ἄμεσον ἀντίληψιν αὐτῶν. Οἱ ἄλλοι δύνανται νὰ ἀντιληφθῶν αὐτά, ἀλλ' ἐμμέσως, διὰ τῶν διαφορῶν δηλ. ἐξωτερικῶν

τρόπων (χειρονομιῶν, μορφασμῶν, κινήσεων, λόγου κτλ.), δι' ὧν ἐκφράζομεν ὅσα αἰσθανόμεθα. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ὀνομάζονται **ψυχικά**.

Τὰ ψυχικά φαινόμενα ἔχουν τοῦτο τὸ ιδιαίτερον γνώρισμα, ὅτι **ἀναφέρονται πάντοτε** εἰς ἓν ψυχικὸν ὑποκείμενον, εἰς τὸ **Ἐγώ**, ἐντὸς τοῦ ὁποίου τελοῦνται. Αἱ ἐντυπώσεις καὶ αἱ συγκινήσεις, τὰ διανοήματα καὶ αἱ ἐπιθυμίαι προϋποθέτουν πάντοτε ἓν ἔμψυχον ὄν, ἓν ὑποκείμενον, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐνέργειαι καὶ καταστάσεις ἐσωτερικαί. Ἄνευ τῆς σχέσεώς των πρὸς τὸ κέντρον τοῦτο τῆς ψυχικῆς ζωῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθοῦν. Αἱ συγκινήσεις π. χ. εἶναι πάντοτε συγκινήσεις **τινός**, καταστάσεις δηλ. ἐνὸς προσώπου, τὸ ὁποῖον ζῆ μὲ αὐτὰς τὴν ἐσωτερικὴν ψυχικὴν του ζωὴν. Ὁμοίως καὶ τὰ ἄλλα ψυχικά φαινόμενα ἀναφέρονται πάντοτε πρὸς ἓν Ἐγώ, καὶ ἀποτελοῦν τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ ἐκδηλώσεις. Ἀντιθέτως τὰ φυσικὰ φαινόμενα οὐδεμίαν τοιαύτην σχέσιν παρουσιάζουν : εἶναι ἐνέργειαι καὶ καταστάσεις **ὕλικῶν ἀντικειμένων**.

Μὲ τὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν φαινομένων ἀσχολοῦνται αἱ λεγόμεναι Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι. Τὰ ψυχικά φαινόμενα μελετᾷ καὶ ἐρμηνεύει ἡ **Ψυχολογία**.

Σκοπὸς τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν εἶναι : α) νὰ περιγράψουν μὲ ἀκρίβειαν τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τὴν πορείαν αὐτῶν· β) ν' ἀναλύσουν τὰ σύνθετα εἰς ἄλλα ἀπλᾶ καὶ νὰ κατατάξουν αὐτὰ συστηματικῶς· καὶ γ) νὰ ἐξακριβώσουν τὰς ὑπαρχούσας μεταξὺ των σχέσεις καὶ ν' ἀνακαλύψουν τοὺς διέποντας αὐτὰ νόμους. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀποκαλοῦμεν ἐρμηνείαν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Καὶ τῆς Ψυχολογίας ὁ σκοπὸς εἶναι τριπλοῦς : α) προσπαθεῖ νὰ περιγράψῃ ἀκριβῶς τὰ διάφορα ψυχικά φαινόμενα καὶ τὴν ιδιαίτεράν ἐνὸς ἐκάστου πορείαν· β) ν' ἀναλύσῃ τὰ σύνθετα εἰς ἄλλα ἀπλοῦστερα καὶ νὰ κατατάξῃ αὐτὰ εἰς διαφόρους κατηγορίας ἀναλόγως τῆς φύσεώς των· καὶ γ) ν' ἀνεύρῃ τὰς ὑπαρχούσας μεταξὺ τῶν φαινομένων τούτων σχέσεις καὶ ν' ἀνακαλύψῃ τοὺς νόμους εἰς τοὺς ὁποίους ὑπακούουν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ψυχολογία προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ ψυχικά φαινόμενα.

2. Ἡ Ψυχολογία ὡς Ἐπιστήμη.

Εἰς παλαιότερους χρόνους ἡ περὶ τὴν ψυχὴν ἔρευνα δὲν εἶχε σκοπὸν τὴν μελέτην τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἀλλὰ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς υπάρξεως, τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Ἐπετέλει δηλ. ἡ Ψυχολογία μέρος τῆς Φιλοσοφίας καθόλου καὶ ὄχι χωριστὴν ἐπιστήμην.

Τὰ ζητήματα ταῦτα τῆς φιλοσοφικῆς Ψυχολογίας ἐξήτασαν συστηματικῶς τὸ πρῶτον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι καὶ ἰδίᾳ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ψυχὴ εἶναι ὄν αὐθυπόστατον, θείας φύσεως καὶ ἀθάνατον. Αὐτὸς πρῶτος διέκρινε τὰς ψυχικὰς λειτουργίας εἰς τρία γένη : τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὅτι καὶ σήμερον κατατάσσονται τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἰς τρεῖς κατηγορίας. Διεξοδικώτερον ἐπραγματεύθη περὶ ψυχῆς εἰς τὸ ὁμώνυμον σύγγραμμά του ὁ Ἀριστοτέλης· ἐν αὐτῷ κάμνει λόγον περὶ δυνάμεων τῆς ψυχῆς, αἰσθήσεων, φαντασίας, νοήσεως, συναισθημάτων καὶ βουλήσεως.

Μέχρι περίπου τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος οἱ φιλόσοφοι κατεγίνοντο νὰ λύσουν διὰ μόνης τῆς σκέψεως τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν φύσιν καὶ τὰς λειτουργίας τῆς ψυχῆς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως αὐτῆς καὶ ἡ Ψυχολογία ἤρχισε νὰ υἱοθετῇ τὰς μεθόδους τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, δηλ. τὴν παρατήρησιν καὶ τὸ πείραμα, καὶ νὰ γίνεται ἐπιστήμη αὐτοτελής. Τὰς ἐπιστημονικὰς βάσεις τῆς Ψυχολογίας ἔθεσαν οἱ φυσιολογοὶ Ἰωάννης Μύλλερ (Müller, 1801 — 1858) καὶ Ἐρνέστος Βέμπερ (Weber, 1795 — 1878) καὶ ὁ φυσικὸς Χέλμολτς (Helmholtz, 1821 — 1895). Γενέθλιον ὅμως ἔτος τῆς ἐπιστημονικῆς Ψυχολογίας θεωρεῖται τὸ 1860. Κατ' αὐτὸ ἐδημοσιεύθη τὸ σύγγραμμα τοῦ Γουσταύου Φέχνερ (Fechner, 1801 — 1887) : « Στοιχεῖα τῆς Ψυχοφυσικῆς ». Ὁ Φέχνερ πρῶτος μετεχειρίσθη τὸ πείραμα εἰς ψυχολογικὰς ἐρεῦνας. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Φέχνερ ἔκαμε τὰς ψυχολογικὰς ἐρεῦνας τοῦ ὁ Γουλιέλμος Βούντ (Wundt, 1832 — 1920), ὁ πρῶτος μέγας Ψυχολόγος, ὅστις τῷ 1876 ἐξέδωκε τὸ θεμελιῶδες ψυχολογικὸν σύγγραμμά του : « Στοιχεῖα τῆς Πειραματικῆς Ψυχολογίας » καὶ ἵδρυσε τῷ 1878 τὸ πρῶτον ψυχολογικὸν ἐργαστήριον ἐν Λειψίᾳ. Ἐκτοτε ἰδρύθησαν εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ πεπολιτισμένα κράτη ψυχολογικὰ ἐργαστήρια καὶ πολλοὶ διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες ἠσχολήθησαν μὲ τὴν Ψυχολογίαν, ἥτις, ἂν καὶ νεωτάτη ἐπιστήμη, ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ, κατὰ τὴν μόλις τριῶν τετάρτων αἰῶνος ζωὴν τῆς, πολὺτιμα πορίσματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐρμηνεύονται ποικίλα φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Σήμερον ἡ ἐπιστημονικὴ Ψυχολογία περιορίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐρεῦναν τῶν **ψυχικῶν φαινομένων**. Μὲ τὰ προβλήματα

τῆς φύσεως καὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τῆς ψυχῆς, ὡς καὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς, ἀσχολεῖται ἡ φιλοσοφικὴ Ψυχολογία, ἥτις ἀποτελεῖ μέρος τῆς Μεταφυσικῆς.

3. Αἱ μέθοδοι τῆς Ψυχολογίας.

Δύο εἶναι αἱ μέθοδοι τῆς Ψυχολογίας ὡς ἐπιστήμης : ἡ **παρατήρησις** καὶ τὸ **πείραμα**. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ Ψυχολογία καλεῖται ἐμπειρικὴ ἢ (εἰδικῶς ἀπὸ τοῦ πειράματος) πειραματικὴ.

Ἡ παρατήρησις εἶναι διττή: παρατήρησις ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν ἢ **αὐτοπαρατηρησία** καὶ παρατήρησις ἐπὶ τῶν ἄλλων ἢ **έτεροπαρατηρησία**. Κυριωτέρα καὶ σπουδαιότερα εἶναι ἡ πρώτη : ἡ αὐτοπαρατηρησία. Ἄφοῦ, ὡς λέγομεν ἀνωτέρω (§1), ἄμεσον ἀντίληψιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἔχει μόνον ὁ ἄνθρωπος, εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ὁποίου συμβαίνουν τὰ φαινόμενα ταῦτα, μόνον ἐφ' ἡμῶν τῶν ἰδίων δυνάμεθα ἀσφαλέςτερον νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν πορείαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ νὰ μελετήσωμεν τὴν φύσιν καὶ τὰς ποικιλίας των. Πρώτη λοιπὸν καὶ κυρία πηγὴ τῶν ψυχολογικῶν εἰδήσεων εἶναι ἡ αὐτοπαρατηρησία. Ὁ διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας μελετῶν τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα πρόκειται νὰ ἔχη τὴν ἀπαιτουμένην ὀξυδέρκειαν, εὐκρίνειαν καὶ πραγματικὸν ἐνδιαφέρον πρὸς προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης, νὰ ἔχη δηλ. ἰδιοφυῖαν ψυχολόγου.

Τὰ πορίσματα τῆς αὐτοπαρατηρησίας συμπληροῦμεν καὶ διορθοῦμεν διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν ὁμοίων μας.

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα συμβαίνουν ἐντὸς μιᾶς ἄλλης συνειδήσεως, ἀντιλαμβάνομεθα ἐμμέσως, ἥτοι διὰ τῶν διαφόρων τρόπων τῆς ἐξωτερικεύσεως αὐτῶν. Ἐκ τῶν ποικίλων ἐκφράσεων, τὰς ὁποίας γνωρίζομεν, διότι κατὰ τὸν αὐτὸν ἢ καθ' ὅμοιον περίπου τρόπον ἐξωτερικεύομεν καὶ ἡμεῖς τὰς ἰδικὰς μας ψυχικὰς καταστάσεις, ἀντιλαμβάνομεθα ὅσα συμβαίνουν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Διὰ νὰ γνωρίσῃ λοιπὸν ὁ ψυχολόγος τὰ γεγονότα τοῦ ψυχικοῦ βίου, δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀλλὰ παρατηρεῖ καὶ τοὺς ἄλλους, οἱ ὅποιοι ἐξωτερικεύοντες τὰς ψυχικὰς καταστάσεις καὶ ἐνεργείας των ἀποκαλύπτουν εἰς τὸν ἐρευνητὴν διαφόρους οὐσιώδεις ποικιλίας καὶ ἰδιορρυθμίας τῆς ψυχικῆς ζωῆς, διὰ τῶν ὁποίων οὗτος συμπληρώνει ἢ καὶ διορθώνει τὰς ἀρχικῶς διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας ἀποκτηθείσας γνώσεις του.

Ἐκτός τῆς παρατηρήσεως ἡ Ψυχολογία μεταχειρίζεται καὶ τὸ πείραμα. Διὰ τοῦ πειράματος (δὲν ἀναμένομεν νὰ συμβῶσι κατὰ τύχην, ἀλλὰ) προκαλοῦμεν κατὰ βούλησιν τὰ πρὸς μελέτην ψυχικὰ φαινόμενα, διὰ νὰ ἐρευνήσωμεν ἐπισταμένως καὶ νὰ προσδιορίσωμεν **διὰ τῆς μετρήσεως** μὲ ἀκριβείαν τοὺς ὅρους τῶν. Τὸ πείραμα λοιπὸν εἶναι τελειότερα παρατήρησις. Εἰς τὰ ψυχολογικὰ ἐργαστήρια μεταχειρίζομεθα καὶ διάφορα ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων καθίσταται δυνατὴ ἡ μέτρησις καὶ ἡ μεθοδικὴ ἀνάλυσις τῶν ὄρων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐκτυλίσσεται τὸ ὑπὸ μελέτην φαινόμενον.

Ἐπί τῶν ψυχολογικῶν πειραματισμῶν γίνεται εἴτε ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν, εἴτε ἐπὶ τῶν ἄλλων. Διὰ τοῦ πειραματισμοῦ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν ἀνοίγεται εὐρὺς ὄριζον εἰς τὴν αὐτοπαρατηρησίαν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπὶ τῶν ἄλλων πειραματισμὸς στηρίζεται κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τῆς αὐτοπαρατηρησίας. Βεβαίως δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις ἐπὶ τῶν παντοίων ἐκφράσεων, τὰς ὁποίας παρουσιάζει κατὰ τὰς στιγμὰς τοῦ πειράματος τὸ πρόσωπον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πειραματιζόμεθα. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ μέγα χάρισμα τοῦ λόγου, δύναται δὲ δι' αὐτοῦ νὰ διατυπώσῃ μὲ τὰς λεπτοτέρας τῶν ἀποχρώσεων τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συμβαίνουν εἰς τὴν συνείδησίν του, διὰ τοῦτο συνήθως προκαλοῦμεν τὸ πρόσωπον, ἐφ' οὗ πειραματιζόμεθα, νὰ ἀνακρίνη τὸν ἑαυτὸν του καὶ νὰ ἐκθέσῃ εἰς ἡμᾶς μετὰ τὸ πείραμα τί ἀκριβῶς ἐδοκίμασε ψυχικῶς. Κατὰ τὸν πειραματισμὸν λοιπὸν, εἴτε ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν, εἴτε ἐπὶ τῶν ἄλλων, στηρίζομεθα κυρίως ἐπὶ τῆς αὐτοπαρατηρησίας.

Ἐπί τῶν πειραματισμῶν ἐπὶ τῶν ἄλλων ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι δι' αὐτοῦ βασανίζομεν καὶ συμπληροῦμεν τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας ἢ διὰ τοῦ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν πειραματισμοῦ. Τὰ πρόσωπα, ἐπὶ τῶν ὁποίων πειραματίζεται ὁ ψυχολόγος, ἀγνοοῦν τὰς προθέσεις καὶ τὰς προσδοκίας του, διὰ τοῦτο καὶ αἱ μαρτυραὶ τῶν εἶναι λίαν ἀξιόλογοι. Ἐπίσης διὰ τοῦ πειραματισμοῦ ἐπὶ πολλῶν προσώπων ἐλέγχομεν τὰς γενομένας ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν παρατηρήσεις καὶ ἀποφεύγομεν ν' ἀναγάγωμεν μεμονωμένας περιπτώσεις τῆς ἀτομικῆς μας ψυχικῆς ζωῆς εἰς γενικὸν κανόνα.

4. Κλάδοι τῆς Ψυχολογίας.

Ἡ Ψυχολογία ἐξετάζει τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις ὅχι μόνον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τῶν ζῴων. Ὄταν δὲ ἐρευνᾷ τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ

άνθρώπου, όχι μόνον εξετάζει τὸν ἄνθρωπον κατὰ φύλον καὶ εἰς ἓν ἕκαστον τῶν σταδίων τῆς ἡλικίας του χωριστά, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ ἐξακριβώσῃ καὶ νὰ καθορίσῃ τὰς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀτομικὰς διαφορὰς.

Ἀντικείμενον ἐπίσης τῆς Ψυχολογίας εἶναι καὶ αἱ ψυχικαὶ ἐκδηλώσεις, τὰς ὁποίας παρουσιάζουν οἱ ἄνθρωποι, ἐν ὅσῳ καὶ καθ' ὅσον δρῶσιν ἐντὸς ομάδων ἢ ἔχουν ὀργανωθῆ εἰς κοινωνίας, ἐπαγγελματικὰς τάξεις κτλ., ὡς καὶ τὰ συνθετώτερα φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὰ ὁποῖα προϋποθέτουν τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων, ἤτοι ἢ γλώσσα, οἱ μῦθοι, τὰ ἔθνη καὶ ἔθιμα καὶ τὰ τοιαῦτα. Τέλος ἡ Ψυχολογία δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ κανονικοῦ, δηλ. τοῦ ψυχικῶς ὑγιοῦς ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἐξετάζει καὶ τὰς ψυχικὰς νόσους καὶ ἀνωμαλίας.

Ἀναλόγως τοῦ ἰδιαίτερου ἀντικειμένου τῶν ἐρευνῶν τῆς ἢ Ψυχολογία διαιρεῖται εἰς κλάδους. Ἐν πρώτοις διαιρεῖται : Α') εἰς **Ψυχολογίαν τοῦ κανονικοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ Β')** εἰς **Ψυχολογίαν τοῦ ἀνωμάλου ψυχικοῦ βίου ἀνθρώπων καὶ ζώων** (Ψυχοπαθολογίαν). Ἡ πρώτη, ἢ λεγομένη κανονικὴ Ψυχολογία, ἢ ἐρευνᾷ τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου καὶ λέγεται **ἀτομικὴ Ψυχολογία** ἢ ἀσχολεῖται μὲ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται εἰς τὴν καθ' ὁμάδας ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τότε λέγεται **ὁμαδικὴ Ψυχολογία**. Ἡ ἀτομικὴ Ψυχολογία ὑποδιαιρεῖται εἰς τρεῖς κλάδους : 1) εἰς τὴν **Ψυχολογίαν τοῦ ἀνθρώπου**, 2) εἰς τὴν **Ψυχολογίαν τῶν ζώων καὶ 3) εἰς τὴν Συγκριτικὴν Ψυχολογίαν**, ἢ ὁποῖα συγκρίνει ἄνθρωπον καὶ ζῶα καὶ διερευνᾷ τὰς μεταξὺ τῶν διαφορὰς εἰς τὰς διαφόρους βαθμίδας τῆς ψυχικῆς τῶν ἐξελιξέως. Ἡ Ψυχολογία πάλιν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι α') **Γενικὴ**, ἀναφέρεται δηλαδὴ εἰς τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ἐνήλικος ἀνθρώπου γενικῶς· β) **Εἰδική**, ὅταν ἐξετάζῃ τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις εἰς τὰ διάφορα στάδια τῆς ἡλικίας (Ψυχολογία τοῦ παιδός, τοῦ ἐφήβου, τοῦ γέροντος) καὶ χωριστὰ εἰς ἕκαστον τῶν φύλων (τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα) καὶ γ) **τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν**, ἀσχολεῖται δηλ. μὲ τὴν διαπίστωσιν καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν μεταξὺ τῶν ἀτόμων ψυχικῶν διαφορῶν.

Καὶ ἡ ὁμαδικὴ Ψυχολογία ἄλλοτε ἐξετάζει τὰς ἰδιαίτερας ψυχικὰς ἐκδηλώσεις, τὰς ὁποίας παρουσιάζει τὸ ἄτομον ὄχι μεμονωμένον, ἀλλὰ μέσα εἰς εὐρὴ ἢ περιορισμένον πλῆθος ὁμοίων του (**Ψυχολογία τῆς ὁμάδος**), ὡς καὶ τὰ συνθετώτερα ἐκεῖνα φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὰ

ὅποια προϋποθέτουν τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων, ἤτοι ἐξετάζει τὴν γλῶσσαν, τοὺς μύθους, τὰ ἔθη καὶ ἔθιμα κτλ. (**Ψυχολογία τῶν λαῶν**) καὶ λέγεται **κοινωνική**: ἄλλοτε πάλιν διερευνᾷ τὰς μεταξὺ λαῶν καὶ φυλῶν διαφορὰς καὶ λέγεται **ἔθνολογική**: ἄλλοτε τέλος προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ τὰς ψυχικὰς διαφορὰς, αἱ ὅποια ὑφίστανται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἀνηκόντων εἰς διαφόρους τάξεις καὶ ἐπαγγελματικούς ὁμίλους μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνίας, καὶ ὀνομάζεται **Ψυχολογία τῶν τάξεων**. Ὅθεν ἡ διαίρεσις τῆς Ψυχολογίας εἰς κλάδους γίνεται κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα :

Α' ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΚΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

I. Ἀτομικὴ Ψυχολογία.

1. Ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου.

α) Γενικὴ Ψυχολογία.

β) Εἰδικὴ Ψυχολογία (Ψυχολογία τοῦ παιδίου, τοῦ ἐφήβου, τοῦ γέροντος, τοῦ ἀνδρός, τῆς γυναίκος).

γ) Ψυχολογία τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν.

2. Ψυχολογία τῶν ζώων.

Καὶ αὕτη διαίρεῖται εἰς γενικὴν, εἰδικὴν καὶ Ψυχολογίαν τῶν διαφορῶν.

3. Συγκριτικὴ Ψυχολογία.

Ἀσχολεῖται μὲ τὴν σύγκρισιν ἀνθρώπου καὶ ζώων.

II. Ὁμαδικὴ Ψυχολογία.

1. **Κοινωνικὴ Ψυχολογία**: Ἐρευνᾷ τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι διαβιοῦν ἐντὸς ὀργανωμένων συνόλων, κοινωνιῶν.

2. **Ἐθνολογικὴ Ψυχολογία** ἢ Ψυχολογία τῶν μεταξὺ λαῶν καὶ φυλῶν διαφορῶν.

3. **Ψυχολογία τῶν τάξεων** ἢ Ψυχολογία τῶν μεταξὺ ἀνθρώπων διαφορῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἐπαγγελματῶν ψυχικῶν διαφορῶν.

Β' ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΩΜΑΛΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

(ἤτοι τῶν ψυχικῶς ἀσθενῶν ἀνθρώπων)

Ἡμεῖς κατωτέρω θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς Γενικῆς Ψυχολογίας.

Ἡ γνῶσις τῆς Ψυχολογίας εἶναι χρησιμωτάτη εἰς πάντα ἀνεπτυγμένον ἄνθρωπον. Διςθανόμεθα περιέργειαν νὰ γνωρίσωμεν τὸν περιστοιχίζοντα ἡμᾶς κόσμον καὶ νὰ μελετήσωμεν τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν τὴν ζωὴν. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ ἀφήσῃ ἡμᾶς ἀδιαφόρους ἡ γνῶσις ἡμῶν αὐτῶν, ἡ μελέτη τοῦ ἰδίου ἡμῶν ψυχικοῦ βίου ; Διὰ τῆς Ψυχολογίας θὰ γνωρίσωμεν ἐπίσης βαθύτερον τοὺς ὁμοίους μας καὶ θὰ ρυθμίσωμεν ἐπὶ τὸ ὀρθότερον καὶ σκοπιμώτερον τὴν μετὰ τῶν συνανθρώπων κοινωνικὴν μας ζωὴν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ ἔργα τῆς Τέχνης καὶ τὰ μνημεῖα τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ ἐξωτερικεύουν τὸν ψυχικὸν κόσμον τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι τὰ ἐδημιούργησαν, καὶ τῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι εὗρον εἰς αὐτὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν πνευματικῶν τῶν ἐπιδιώξεων, βαθύτερον θὰ εἰσδύσωμεν καὶ εἰς τὸ νόημα τῶν ἔργων τούτων, ὅταν ἐκ τῆς Ψυχολογίας διδαχθῶμεν πῶς νὰ ἀναλύωμεν καὶ νὰ ἐξηγῶμεν τὰ φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΓΝΩΣΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Διαίρεσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ὁ ψυχικός μας βίος ἀποτελεῖ ἓν ὀργανικὸν σύνολον, ἔχει ἐνότητα ἀδιάσπαστον. Εἰς πᾶσαν ψυχικὴν μας ἐκδήλωσιν δρῶμεν ὡς ἓν ἐνιαῖον ὄλον. Ἡ ἐπιστημονικὴ ὁμῶς ἔρευνα, διὰ τὴν μελετήσῃ καὶ τὴν ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἀναγκάζεται νὰ ἀναλύσῃ τὸ ὄλον τοῦτο εἰς μικροτέρας ἐνότητας. Εἶναι μεθοδικὴ ἀνάγκη τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως νὰ ἀναλύῃ τὰ σύνθετα φαινόμενα εἰς ἀπλά, διὰ τὴν συλλάβῃ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον ἐκ τῶν ἀπλῶν στοιχείων συντίθεται μία πολύπλοκος ἐνέργεια ἢ κατάστασις.

Εἰς τὴν πραγματικότητά τοῦ ψυχικοῦ μας βίου ἀποτελεῖται πάντοτε ἐκ συνθέτων ψυχικῶν γεγονότων. Ἐπὶ παραδείγματι: 1) Βλέπω εἰς γειτονικὸν κῆπον ἓν ὠραῖον τριαντάφυλλον καὶ σπεύδω νὰ ζητήσω τὴν ἄδειαν, διὰ τὴν τὸ κόψω. 2) Ἐνθυμοῦμαι ὅτι μετ' ὀλίγον θὰ μὲ περιμένῃ ὁ φίλος μου εἰς τὸν τόπον, τὸν ὅποιον ὠρίσαμεν διὰ συνάντησιν, καὶ σηκώνομαι, διὰ τὴν ἐτοιμασθῶ καὶ νὰ ἐξέλθω. 3) Ἐνῶ ἐργάζομαι, ἡ πτώσις ἑνὸς κεραυνοῦ με ἐμβάλλει εἰς φόβον, διότι ἀναλογίζομαι ὅτι ἡ οἰκία μου δὲν προστατεύεται ἀπὸ ἀλεξικέραυνον. Αἱ φαινομενικῶς ἀπλά αὗται ἐνέργειαι εἶναι σύνθετοι, εἰς ἑκάστην δὲ ἐξ αὐτῶν ὑπάρχει πλήθος ψυχικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα μόνον ἡ ἐπισταμένη ψυχολογικὴ ἀνάλυσις μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διακρίνωμεν ἀπ' ἀλλήλων.

Εἰς τὴν πρώτῃν περίπτωσιν ἀφετηρία τῆς ψυχικῆς μου ἐνεργείας εἶναι ἡ ὀπτικὴ **ἐντύπωσις**, τὴν ὁποίαν μοῦ δίδει τὸ τριαντάφυλλον. Τὴν ἐντύπωσιν αὐτὴν συνοδεύει ἡ συγκίνησις, ἓν **συναίσθημα** δηλ. εὐχάριστον, τὸ ὁποῖον προεκάλεσεν ἡ ὠραιότης τοῦ ἄνθους καὶ ἡ προσδοκία τοῦ ἀρώματός του. Ἐν συνεχείᾳ τελοῦνται μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μου διάφοροι **σχέψεις** καὶ ἐν τέλει, ἐπειδὴ ἡ **ἐπιθυμία** μου νὰ ἀποκτήσω τὸ ὠραῖον τοῦτο τριαντάφυλλον

είναι μεγάλη, λαμβάνω τὴν **ἀπόφασιν** νὰ ἐπιδιώξω τὴν ἀπόκτησίν του.

Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν μία **ἀνάμνησις** διακόπτει τὸν ροῦν τῶν **σκέψεών** μου, αἱ ὁποῖαι ἐμμέσως ἀνέστυραν αὐτὴν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς συνειδήσεώς μου. Ἡ ἀνάμνησις αὕτη προκαλεῖ τὴν ἀνησυχίαν, ἐν **συναίσθημα** δηλ. δυσάρεστον : μήπως ἀργήσω καὶ δὲν φανῶ συνεπῆς εἰς τὴν δοθεῖσαν συνέντευξιν, καὶ μὲ κινεῖ εἰς τὴν **ἀπόφασιν** νὰ σπεύσω νὰ προλάβω.

Εἰς τὴν τρίτην περίπτωσιν ὁ κρότος τοῦ κεραυνοῦ, μία **ἐντύπωσις** δηλ. ἀκουστική, μὲ τὰς **σκέψεις**, τὰς ὁποίας προκαλεῖ περὶ τῶν ἔνδεχομένων συνεπειῶν, μὲ ἐμβάλλει εἰς φόβον, εἰς ἐν **συναίσθημα** δηλ. Πιθανὸν νὰ μὴ προβῶ εἰς καμμίαν ἐνέργειαν, ἐὰν βεβαίως ὁ φόβος μου παρέλθῃ μετ' ὀλίγον. Ἐὰν ὅμως τὸ συναίσθημα τοῦτο κυριαρχήσῃ εἰς τὴν συνειδήσίν μου, ἐπειδὴ **θέλω** νὰ σωθῶ, θὰ λάβω τὴν **ἀπόφασιν** νὰ ζητήσω καταφύγιον εἰς μέρος ὀλιγότερον ἐπικίνδυνον.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης ἀποδεικνύεται ὅτι τὰ συνήθη ψυχικὰ γεγονότα εἶναι σύνθετα, ἀποτελοῦνται δηλ. ἐξ ἄλλων ἀπλουστέρων, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα ἐπίσης νὰ ἀναλύσωμεν, ἐὰν ἐπιμείνωμεν. Ἀποδεικνύεται ἀκόμη ὅτι στοιχεῖα τοῦ ψυχικοῦ βίου εἶναι αἱ ἐντυπώσεις, αἱ ἀναμνήσεις καὶ τὰ διανοήματα, τὰ συναισθήματα, αἱ ἐπιθυμίαι καὶ αἱ ἀποφάσεις. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα κατατάσσωμεν εἰς τρεῖς τάξεις. Εἰς τὴν πρώτην περιλαμβάνονται αἱ ἐντυπώσεις, αἱ ἀναμνήσεις, αἱ εἰκόνες τῆς φαντασίας καὶ τὰ διανοήματα. Ὅλα μαζὶ τὰ ὀνομάζωμεν φαινόμενα **γνωστικά**, διότι κύριον γνώρισμα ἔχουν ὅτι δι' αὐτῶν ἀποκτᾶται, προάγεται καὶ θεμελιώνεται ἡ γνῶσις τοῦ περιστοιχίζοντος ἡμᾶς κόσμου καὶ ἡμῶν αὐτῶν. Εἰς τὴν δευτέραν τάξιν περιλαμβάνονται τὰ **συναισθήματα** καὶ εἰς τὴν τρίτην τὰ φαινόμενα τῆς **βουλήσεως** (τάσεις, ὁρμαί, ἐπιθυμίαι). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ψυχολογία διαιρεῖται εἰς τρία μεγάλα κεφάλαια : τὸ **Γνωστικόν**, τὸ **Συναισθητικόν** καὶ τὸ **Βουλευτικόν**.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ βιβλίου τούτου ἐξετάζονται τὰ γνωστικά, εἰς τὸ δεύτερον τὰ συναισθητικὰ καὶ τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄
ΤΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. ΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ. ΟΡΙΣΜΟΣ, ΓΕΝΕΣΙΣ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ

Καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἢ ἐντύπωσις δὲν εἶναι ἀπλοῦν ψυχικὸν φαινόμενον, ἀλλὰ σύνθετον καὶ δύναται νὰ ἀναλυθῆ εἰς ἄλλα ἀπλά. Ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων : βλέπω ἐν ἔρυθρὸν τριαντάφυλλον ἐντὸς τοῦ γειτονικοῦ κήπου. Ἡ ὀπτική αὐτῆ ἐντύπωσις εἶναι σύνθετος, ἐν πρῶτοις διότι δὲν βλέπω τὸ τριαντάφυλλον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ αὐτὸ ἀντικείμενα (ἄνθη, δένδρα κτλ.). Ἄλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη διὰ τῆς προσοχῆς ἀπομονώσω τὸ ἄνθος καὶ περιορίσω ἐπ' αὐτοῦ μόνον τὸ βλέμμα μου, πάλιν ἔχω μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μου σύνθετον ψυχικὸν γεγονός : αἰσθάνομαι τὸ χρῶμά του, τὸ σχῆμά του, ἔχω ἀντίληψιν τοῦ μεγέθους του καὶ τῆς ἀποστάσεως, ἢ ὅποια μὲ χωρίζει ἀπ' αὐτό. Ἐὰν λοιπὸν ἀφαιρέσωμεν τὰς συναφεῖς πρὸς τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἄνθους ὀπτικὰς ἐντυπώσεις ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ, περιορισθῶμεν δὲ εἰς μόνην τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο μόνον καὶ ἀναλύσωμεν αὐτὴν ἐπισταμένως, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ ἐντύπωσις αὕτη σύγκεται ἐξ ἀπλῶν στοιχείων. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὀνομάζομεν **αἰσθήματα**. Τὸ αἶσθημα τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος εἶναι π.χ. τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν. Βεβαίως δὲ δυνάμεθα εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ ἔχωμεν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας ἐν μόνον ἀπλοῦν αἶσθημα. Πάντοτε αἰσθανόμεθα πολλὰ ταυτοχρόνως, διότι πολλὰ ταυτοχρόνως αἰσθήματα ἀποτελοῦν μίαν εἴτε ὀπτικήν, εἴτε ἀκουστικήν, εἴτε γευστικήν κλπ. ἐντύπωσιν. Τὸ ἀπλοῦν αἶσθημα εἶναι προῖον ἀφαιρέσεως. Ἄλλὰ, ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω, καὶ ἡ σύνθεσις τῶν αἰσθημάτων, ἢ ἐντύπωσις, δὲν ἀπαντᾷ μόνη μέσα εἰς τὴν συνείδησιν. Πάντοτε συνοδεύεται ὑπὸ συναισθητικῶν φαινομένων ἢ καὶ βουλητικῶν. Μόνον διὰ τῆς σκέψεως ἀναλύομεν τὰ ψυχικὰ γεγονότα εἰς ἀπλούστερα φαινόμενα καὶ ταῦτα εἰς στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς ζωῆς, καθὼς εἶναι τὰ αἰσθήματα.

Αισθήματα λοιπόν **ονομάζομεν τὰ ἀπλᾶ ἐποπτικά** (διὰ τῶν αἰσθήσεων εἰσαγόμενα) **στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ἡ ἐντύπωσις.**

Τὰ αἰσθήματα εἶναι τὰ θεμελιώδη στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Δι' αὐτῶν ἐρχόμεθα εἰς ἐπαφήν μὲ τὸν περιστοιχίζοντα ἡμᾶς κόσμον καὶ γνωρίζομεν αὐτόν.

Διὰ τὴν παραχθῆ ἓν αἰσθημα εἰς τὴν συνείδησίν μας, εἶναι ἀνάγκη : α) ἐρεθισμός τις νὰ προσβάλλῃ τὰ αἰσθητήριά μας ὄργανα· β) ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος νὰ διεγείρῃ τὰ εἰδικὰ δι' ἕκαστον αἰσθημα αἰσθητήρια νεῦρα καὶ γ) ἡ διεγερσις νὰ μεταδοθῇ διὰ τῶν νεύρων τούτων εἰς τὸ οἰκείον μέρος τοῦ ἐγκεφάλου.)

Ἐρεθισμοὶ λέγονται αἱ αἰτίαι, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὴν διεγερσιν τῶν αἰσθητηρίων νεύρων. Οἱ ἐρεθισμοὶ εἶναι ἄλλοτε **ἐξωτερικοί**, προέρχονται δηλ. ἀπὸ τὸν περιστοιχίζοντα ἡμᾶς κόσμον, ἄλλοτε **ἐσωτερικοί** : ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς τὰ διάφορα ὄργανα τοῦ σώματός μας. Τὸ αἰσθημα π. χ. τῆς ὀράσεως προκαλεῖται ἀπὸ ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς, ἤτοι ἀπὸ ἠλεκτρομαγνητικὰς κυμάνσεις, αἱ ὁποῖαι προσβάλλουν τοὺς ὀφθαλμοὺς μου. Ἀντιθέτως τὸ αἰσθημα τῆς πείνης προκαλεῖται ἀπὸ ἐσωτερικὸν ἐρεθισμὸν, προερχόμενον ἐξ αὐτοῦ τοῦ στομάχου.

Τοὺς ἐρεθισμοὺς ἐπίσης διακρίνομεν εἰς **εἰδικούς** καὶ **γενικούς**. Εἰδικοί λέγονται ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐπιδρῶν εἰδικῶς ἐπὶ ἑνὸς μόνου αἰσθητηρίου ὄργανου· π.χ. αἱ ἠλεκτρομαγνητικὰ κυμάνσεις ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν, τὰ ἠχητικὰ κύματα ἐπὶ τῶν ὠτων κ.ο.κ. Γενικοί, ὅσοι δύνανται νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ πολλῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων· π. χ. τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν παράγει αἰσθημα φωτός, ἐπὶ τοῦ δέρματος αἰσθημα ἀφῆς, ἐπὶ τοῦ αἰσθητηρίου νεύρου τῆς γεύσεως αἰσθημα γεύσεως. ✕

Τὰ αἰσθήματα διακρίνομεν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸ **ποιὸν** καὶ κατὰ τὴν **ισχὺν** ἢ **ἐντασιν**. Ποιὸν τοῦ αἰσθήματος ὀνομάζεται τὸ ἰδιαιτέρον περιεχόμενον αὐτοῦ. Τὸ ἐρυθρὸν π. χ. ἢ τὸ πράσινον ἢ τὸ κυανοῦν ἔχουν ἰδιαιτέρον περιεχόμενον· ὁμοίως τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρὸν, τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ τὰ ἄλλα αἰσθήματα. Ταῦτα λοιπὸν διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸ ποιόν. Αἰσθήματα τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ (π. χ. φωτός, πικροῦ, θερμοῦ κτλ.) εἶναι ἄλλοτε μὲν

ίσχυρά, άλλοτε δὲ ἀσθενῆ. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ μεταξὺ των διαφορὰ εἶναι διαφορὰ κατὰ τὴν ἔντασιν.

Τὸ ποιὸν τῶν αἰσθημάτων ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὅποιοι τὸ προκαλοῦν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τῆς εἰδικῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, τὰ ὅποια διεγείρονται ὑπὸ τῶν ἐρεθισμῶν, καὶ ἐκ τῆς λειτουργίας τῶν οἰκείων τμημάτων τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος, εἰς τὰ ὅποια ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται διὰ τῶν νεύρων. Ἐκαστον δηλ. αἰσθητήριον νεῦρον καὶ τμήμα τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος εἶναι οὕτω πως φύσει κατεσκευασμένον, ὥστε νὰ ἀντιδρᾷ εἰς ὠρισμένους ἐρεθισμοὺς καθ' ὠρισμένον τρόπον, οὕτω δὲ νὰ προκαλῆ αἰσθήματα ἰδιαιτέρου περιεχομένου (ποιοῦ).

Ἡ ἔντασις τῶν αἰσθημάτων ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τῆς δυνάμεως τῶν ἐρεθισμῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προκαλοῦνται. Ὅσον ἰσχυρότερος εἶναι ὁ ἐρεθισμὸς, τόσον ἡ ἔντασις τοῦ παραγομένου αἰσθήματος εἶναι μεγαλυτέρα.

2. ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΩΝ Αἰσθημάτων

Παλαιότερον διεκρίνοντο πέντε μόνον αἰσθήσεις: ἡ ὄρασις, ἡ ἀκοή, ἡ ὄσφρησις, ἡ γεῦσις καὶ ἡ ἀφή. Αἱ ἐνώτεροι ὁμως ἐρευναι ἀπέδειξαν ὅτι ἔχομεν πολὺ περισσοτέρας αἰσθήσεις. Τὰς αἰσθήσεις δυνάμεθα νὰ τὰς διαιρέσωμεν εἰς δύο μεγάλα συστήματα: εἰς τὸ σύστημα τὸ δεχόμενον ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς καὶ τὸ σύστημα τὸ δεχόμενον ἐσωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς.

Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τρεῖς κατηγορίας αἰσθητηρίων ὀργάνων ἢ δεκτῶν: 1) Τοὺς δέκτας τοῦ δέρματος (ὄργανα **θερμοκρασίας, πιέσεως** καὶ **πόνου**). 2) Τοὺς δέκτας χημικῶν ἐρεθισμῶν (ὄργανα **ὄσφρήσεως** καὶ **γεύσεως**) καὶ 3) τοὺς δέκτας κυμάνσεων (ὄργανα **ἀκοῆς** καὶ **ὄράσεως**). Ἐκ τῶν ὀργάνων τούτων οἱ μὲν δέκται τῶν κυμάνσεων δέχονται ἐρεθισμοὺς ἐξ ἀποστάσεως, τὰ δὲ ὄργανα τῆς πιέσεως, τοῦ πόνου καὶ τῆς γεύσεως δέχονται ἐρεθισμοὺς ἐξ ἐπαφῆς. Τὰ ὄργανα τῆς θερμοκρασίας καὶ τῆς ὄσφρήσεως δέχονται ἐρεθισμοὺς καὶ ἐξ ἀποστάσεως καὶ ἐξ ἐπαφῆς.

Τὸ δεύτερον σύστημα περιλαμβάνει κυρίως δύο ομάδας δεκτῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀντιστοιχοῦν ἡ **μυϊκὴ** αἴσθησις καὶ ἡ **ὄργανα**

νική. Εἰς τὸ σύστημα τοῦτο κατατάσσεται ὁμοίως καὶ τὸ αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ἰσορροπίας (**στατική** αἴσθησις), τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐσώτερον οὖς.

Ἔθεν διακρίνομεν δέκα εἶδη αἰσθημάτων κατὰ τὸ ἐξῆς σχῆμα :

Α' Αἰσθήματα προκαλούμενα ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

- 1) Θερμοκρασίας. 2) Πίεσεως. 3) Πόνου. 4) Ὄσφρητικά. 5) Γευστικά. 6) Ἀκουστικά. 7) Ὀπτικά.

Β' Αἰσθήματα προκαλούμενα ὑπὸ ἐσωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

- 8) Ὄργανικά. 9) Μυϊκά. 10) Στατικά.

3. Αἰσθηματα Θερμοκρασίας, Πίεσεως καὶ Πόνου

Ἡ παλαιότερα Ψυχολογία ὠμίλει περὶ μιᾶς μόνον δερμικῆς αἰσθήσεως, τῆς ἀφῆς. Αἱ νεώτεροι ὅμως ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι τέσσαρα αἰσθητήρια ὄργανα, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐξυπηρετεῖται δι' ἰδίον νεύρων, εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ δέρματος : τὰ ὄργανα τῶν αἰσθημάτων **τῆς θερμότητος, τοῦ ψύχους, τῆς πίεσεως καὶ τοῦ πόνου.** Τὰ ὄργανα ταῦτα εἶναι ἰδιαιτέρα καὶ χωριστὰ ἀπ' ἀλλήλων σημεία τοῦ δέρματος, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπολήγουν τὰ εἰδικὰ δι' ἕκαστον ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων εἰδῶν τῶν αἰσθημάτων νεῦρα. Τὰ νεῦρα αὐτὰ ἐρεθιζόμενα προκαλοῦν τὰ ἀντίστοιχα πρὸς τὴν φύσιν τῶν αἰσθημάτων. Τὸ πλῆθος καὶ ἡ διάταξις τῶν σημείων τούτων εἶναι διάφορα εἰς τὰ διάφορα τμήματα τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος. Εἰς ἄλλας εἶναι πυκνότερα καὶ εἰς ἄλλας ἀραιότερα.

Ἐὰν ἐγγίσωμεν δι' αἰχμῆς μολυβδοκονδύλου διαφόρους θέσεις τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος, παρατηροῦμεν ὅτι εἰς ὠρισμένα σημεία ἔχομεν αἴφνης **αἰσθημα ψύχους.** Τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἤγγισαμεν σημεῖον, ὅπου ἀπολήγει τὸ εἰδικὸν διὰ τὰ αἰσθήματα τοῦ ψύχους νεῦρον. Ἐὰν ἐπαναλάβωμεν τὸ πείραμα διὰ μεταλλίνης αἰχμῆς θερμῆς, θὰ ἀνακαλύψωμεν ἐπὶ τοῦ δέρματος ἄλλα σημεία, ὅπου ἡ θερμότης γίνεται ἰδιαιτέρως αἰσθητή. Εἰς τὰ σημεία ταῦτα ἀπολήγει τὸ εἰδικὸν διὰ τὰ **αἰσθήματα τῆς θερμότητος** νεῦρον. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι ὑπάρχουν ἄλλοι δέκται διὰ τὰ αἰσθήματα τοῦ ψύχους καὶ ἄλλοι διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς θερμότητος. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα εἶναι κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων. Τὰ διὰ τὴν αἰσθησιν τοῦ ψύχους σημεία τοῦ δέρματος εἶναι πολυπληθέστερα. Ἐπὶ

ένος τετραγωνικοῦ ἑκατοστομέτρου τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος ἀντιστοιχοῦν κατὰ μέσον ὄρον 12—13 διὰ τὸ ψῦχος καὶ μόνον 1—2 διὰ τὴν θερμότητα. Τὰ πρῶτα εὐρίσκονται ἄλλωστε πολὺ πλησιέστερον πρὸς τὴν ἐπιδερμίδα, ἐνῶ τὰ ἄλλα κείνται βαθύτερον. Τόσον ὁ μέγας ἀριθμὸς, ὅσον καὶ ἡ θέσις τῶν σημείων, τῶν προοριζομένων διὰ τὴν αἴσθησιν τοῦ ψύχους, ἐξηγοῦν διατὶ εἴμεθα περισσότερον εὐαίσθητοι εἰς τὸ ψῦχος παρὰ εἰς τὴν θερμότητα. Ἡ εὐαίσθησις αὕτη ἔχει τὴν βιολογικὴν τῆς σκοπιμότητα. Χρησιμεῖ εἰς τὴν μεγαλύτεραν προφύλαξιν τοῦ ὀργανισμοῦ, διότι τὸ ψῦχος δύναται νὰ εἶναι εἰς αὐτὸν ἐπιβλαβέστερον τῆς θερμότητος.

Αἰσθήματα πίεσεως ἔχομεν, ὅταν ἐφάπτανται τοῦ δέρματός μας διάφορα ἀντικείμενα. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα ὀνομάζονται αἰσθήματα ἀφῆς ἢ ἀπτικά, ὅταν εἶναι ἀσθενέστατα. Διὰ τῶν αἰσθημάτων τῆς πίεσεως μαθάνομεν ἐὰν τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐγγίζομεν ἢ ψηλαφοῦμεν, εἶναι ὀξύ ἢ ἀμβλύ, λεῖον ἢ τραχύ, σκληρὸν ἢ μαλακόν. Ὅργανα τῆς αἰσθήσεως ταύτης εἶναι τὰ λεγόμενα **ἀπτικά χωρία** τοῦ δέρματος, ὅπου καταλήγουν τὰ εἰδικὰ αἰσθητήρια νεῦρα τῆς πίεσεως. Τὰ χωρία ταῦτα εἶναι ἄλλοι μὲν πυκνότερα, καθὼς ἐπὶ τῆς ἔσω ἐπιφανείας τῶν δακτύλων τῶν χειρῶν, ἄλλοι δὲ ἀραιότερα, π.χ. ἐπὶ τῆς ράχεως. Εἰς τὰ τριχωτὰ μέρη εὐρίσκονται πλησίον τῶν θυλάκων τῶν τριχῶν. Παρ' ἐκάστην τρίχα εὐρίσκεται καὶ ἓν ἀπτικόν σημεῖον. Τὰ ἀπτικά χωρία ἐρεθίζονται διὰ τῆς μηχανικῆς πίεσεως, ἢ ὁποῖα γίνεται ἐπὶ τοῦ δέρματος.

Ἡ ἔντασις τῶν αἰσθημάτων τῆς πίεσεως ἐξαρτᾶται ὄχι μόνον ἐκ τῆς ἰσχύος τοῦ ἐρεθισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐκτάσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος, τῆς δεχομένης τὸν ἐρεθισμόν. Ὅταν ὅμως ἡ δεχομένη τὸν ἐρεθισμόν ἐπιφάνεια εἶναι ἐξωτερικῶς μεγάλη, δὲν ἔχομεν αἴσθημα πίεσεως, διότι τότε δὲν παραμορφώνεται τὸ δέρμα, καθὼς συμβαίνει κατὰ τὸν ἐρεθισμόν μικροτέρων ἐπιφανειῶν. Οὕτω λ.χ. ἐξηγεῖται διατὶ εἰς τὸ λουτρὸν δὲν αἰσθανόμεθα τὴν πίεσιν τοῦ ὕδατος. Μικρᾶς ἐντάσεως αἰσθήματα πίεσεως δὲν διατηροῦνται ἐπὶ μακρόν, ἔστω καὶ ἂν ἐξακολουθῆ ἀκόμη ὁ ἐξωτερικὸς ἐρεθισμός. Διὰ τοῦτο ἐξοικειούμεθα ταχέως καὶ δὲν αἰσθανόμεθα, ἐπὶ παραδείγματι, τὴν πίεσιν τῶν ἐνδυμάτων μας. Ἰσχυρὰ ὅμως αἰσθήματα πίεσεως διατηροῦνται ἐπὶ πολὺ. Περιέργως δὲ ἐξακολουθοῦμεν νὰ αἰσθανώμεθα αὐτὰ καὶ ἀφοῦ ἀκόμη παύσῃ ἔνεργων ὁ ἐρεθισμός, ὁ ὁποῖος ἀρχικῶς τὰ εἶχε προκαλέσει.

Ἀρχικῶς ὑπετίθετο ὅτι ὁ πόνος δὲν εἶναι ἴδιον αἰσθημα, ἀλλὰ δυσάρεστον συναίσθημα προκαλούμενον ἀπὸ ὅλα τὰ αἰσθήματα μεγάλης ἐντάσεως, ἰδίως δὲ ἀπὸ ἰσχυρὰ αἰσθήματα πίεσεως. Περητηρήθη ὅμως ὅτι εἰς τὰς παθολογικὰς περιπτώσεις τῆς ἀναλγησίας ἢ ἀναισθησίας γίνεται μὲν αἰσθητὴ ἢ πίεσις, ὄχι ὅμως καὶ ὁ πόνος, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἐρεθισμὸς εἶναι πολὺ ἰσχυρὸς. Ἐξ ἄλλου ἡ Φυσιολογία ἀνεκάλυψε ἐπὶ τοῦ δέρματος σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἐπέχουν θέσιν αἰσθητηρίων ὀργάνων τοῦ πόνου. Τὰ σημεῖα ταῦτα εἶναι διάφορα ἐκείνων, διὰ τῶν ὁποίων γίνεται αἰσθητὴ ἢ πίεσις ἢ ἡ θερμοκρασία. Ὅταν καὶ ἐλαφρῶς ἀκόμη κεντήσωμεν διὰ βελόνης ἢ τριχὸς ἵππου τὰ σημεῖα αὐτά, ἔχομεν αἰσθημα πόνου, ἐνῶ ὁ ἐρεθισμὸς εἶναι ἀσθενῆς. Ἀντιθέτως δὲν προκαλεῖται αἰσθημα πόνου, ὅταν κεντήσωμεν διὰ βελόνης σημεῖον προοριζόμενον διὰ τὴν αἰσθησιν ψύχους ἢ θερμότητος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἔχομεν μόνον τὸ ἀντίστοιχον αἰσθημα θερμοκρασίας.

Τὰ σημεῖα τοῦ πόνου εἶναι ἐπὶ τοῦ δέρματος πολυπληθέστερα ὅλων τῶν ἄλλων. Ἐπὶ ἐπιφανείας ἑνὸς τετρ. ἑκατοστομέτρου ὑπολογίζεται ὅτι ὑπάρχουν κατὰ μέσον ὄρον 100. Τὸ πλῆθὸς τῶν προσφέρει μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὴν προστασίαν τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἔχουν τὴν ιδιότητα νὰ διεγείρωνται βραδύτερον τῶν ἄλλων (ἐπὶ ταύτοχρόνου ἐρεθισμοῦ προκαλεῖται κατὰ σειρὰν πρῶτον αἰσθημα πίεσεως, ἔπειτα ψύχους, κατόπιν θερμότητος καὶ τελευταῖον πόνου), διὰ τοῦτο δὲν αἰσθανόμεθα συχνότατα τοιαῦτα αἰσθήματα.

Οἱ ἐρεθισμοὶ οἱ προκαλοῦντες τὸ αἰσθημα τοῦ πόνου εἶναι μηχανικοί, θερμαντικοί, χημικοὶ καὶ ἠλεκτρικοί. Τοὺς πόνους διακρίνομεν εἰς ὄξεις καὶ ἀμβλεῖς. Ἴδιον τῶν αἰσθημάτων τούτων εἶναι ὅτι καὶ ἐπὶ μικρᾶς ἐντάσεως συνοδεύονται ὑπὸ συναίσθηματος δυσαρεσκείας. Δὲν τὰ παρακολουθεῖ ὅμως ἡ δυσαρέσκεια πάντοτε καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἐλαφραὶ νύξεις δὲν προκαλοῦν δυσαρέσκειαν, δύνανται μάλιστα νὰ εἶναι καὶ εὐάρεστοι. Ὅταν ἐξ ἄλλου ἀναμένωμεν ἔντασιν ἢ ὕψισιν τοῦ πόνου, δύναται τὸ αἰσθημα τοῦτο νὰ προκαλῆ πότε μεγαλύτεραν καὶ πότε μικροτέραν δυσαρέσκειαν.

Σημειωτέον ὅτι ὁ πόνος προκαλεῖται καὶ ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ ὅργανα τοῦ σώματος καὶ εἰς παθολογικὰς καταστάσεις

γίνεται ὀξύτερος. Ἡ ἔντασις του ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐρεθιζομένων νευρικῶν ἰνῶν.

4. Αἰσθήματα γεύσεως καὶ ὀσφρησεως

Ἡ γεῦσις καὶ ἡ ὀσφρησις λέγονται αἰσθήσεις χημικαί, διότι τὰ αἰσθητήρια ὄργανα αὐτῶν ἐρεθίζονται διὰ χημικῶν ἐρεθισμῶν (δέκται χημοπαθητικοί).

Αἰσθήματα γεύσεως παράγονται, ὅταν ἐντὸς τοῦ στόματος διαλύωνται διὰ τοῦ σιέλου οὐσίαι διαλυταί. Τὰ ὄργανα τῆς γεύσεως εὐρίσκονται κυρίως ἐπὶ τῆς γλώσσης. Ὀλόκληρος ὁμως ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν εὐαισθησίαν εἰς γευστικούς ἐρεθισμούς. Ἰδιαιτέραν εὐαισθησίαν παρουσιάζουν ἡ ἄκρα τῆς γλώσσης, τὰ πλάγια αὐτῆς καὶ πρὸ πάντων τὸ ὀπισθεν μέρος τῆς ἐπιφανείας της. Καὶ ἡ κάτω ὕμως ἐπιφάνεια τῆς γλώσσης καὶ ὁ φάρυγξ καὶ ἄλλα μέρη τοῦ στόματος δύνανται νὰ δεχθοῦν γευστικούς ἐρεθισμούς. Ὄργανα αἰσθητήρια τῆς γεύσεως εἶναι αἱ λεγόμεναι **γευστικαὶ κάλυκες** (ὠνομάσθησαν οὕτως ἐκ τοῦ σχήματος αὐτῶν), αἱ εὐρισκόμεναι εἰς τὰς ἐντομάς, αἱ ὁποῖαι περιβάλλουν τὰς θηλὰς τῆς γλώσσης. Αἱ κάλυκες αὗται ἔχουν σχῆμα ὠοειδὲς καὶ ἀποτελοῦνται ἐξ ἐπιμήκων κυττάρων. Εἰς τὴν κορυφὴν των ὑπάρχει κοίλωμα ἀβαθές, διὰ τοῦ ὁποῖου εἰσέρχονται αἱ διαλυόμεναι διὰ τοῦ σιέλου οὐσίαι καὶ ἐρεθίζουν τὰ γευστικὰ κύτταρα τῶν καλύκων, ὅπου καταλήγουν τὰ εἰδικὰ διὰ τὴν γεῦσιν αἰσθητήρια νεῦρα. Μὲ τὰ νεῦρά αὐτὰ ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται εἰς τὸ οἰκτεῖον κέντρον τοῦ ἐγκεφάλου.

Δὲν εἶναι κυρίως αἰσθήματα γεύσεως ὅσα συνήθως ὀνομάμεν οὕτω. Μετὰ τῶν κυρίως αἰσθημάτων τῆς γεύσεως ἔχομεν ταυτοχρόνως καὶ αἰσθήματα πίεσεως, θερμοκρασίας καὶ ὀσφρήσεως καὶ διὰ τοῦτο συγχέομεν αὐτὰ μετὰ τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως. Ὅ,τι συχνὰ ὀνομάζομεν γεῦσιν ἐνὸς ἀντικειμένου εἶναι συνήθως προῖον ὀσφρήσεως. Διὰ τοῦτο, ὅταν κλείωμεν τὴν ρίνα κατὰ τὴν κατάποσιν, παύει ἡ ἀηδὴς γεῦσις μερικῶν οὐσιῶν.

Τέσσαρες είναι κυρίως αἱ ποιότητες τῆς γεύσεως: τὸ γλυκὺ, τὸ πικρὸν, τὸ ὄξύ καὶ τὸ ἄλμυρόν. Κατὰ τὴν μείξιν αὐτῶν διακρίνομεν ἕκαστον τῶν συντελεστῶν, καθὼς συμβαίνει καὶ ὅταν ἀκούωμεν ταῦτοχρόνως δύο ἤχους. Μόνον τὸ γλυκὺ καὶ τὸ ἄλμυρόν φαίνεται ὅτι ἀναμειγνύμενα δύνανται νὰ γενήσουν ἴδιον γευστικὸν αἶσθημα, τὸ αἶσθημα τοῦ «ἀηδοῦς».

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὑπάρχουν ἴδιαι νευρικαὶ ἴνες δι' ἕκαστον τῶν θεμελιωδῶν τούτων γευστικῶν αἰσθημάτων. Τοῦτο ὑποθέτομεν ἐκ τοῦ ὅτι δὲν γίνονται αἱ ποιότητες αὐταὶ ἐξ ἴσου αἰσθηταὶ εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς γλώσσης. Τὸ γλυκὺ εἶναι λίαν αἰσθητὸν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς γλώσσης, τὸ πικρὸν εἰς τὸ ὀπίσθιον ἄνω μέρος αὐτῆς, τὸ ἄλμυρόν εἰς τὰ πρόσθια μέρη τῶν χειλέων καὶ τὸ ὄξύ εἰς τὰ πλάγια. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν οὐσίαι, αἱ ὁποῖαι εἰς μὲν τὴν κορυφὴν τῆς γλώσσης παράγουν τὸ αἶσθημα τοῦ γλυκέος, εἰς δὲ τὸ ὀπισθεν μέρος αὐτῆς τὸ αἶσθημα τοῦ πικροῦ.

Αἰσθήματα ὀσφρήσεως παράγονται, ὅταν τὰ ἐκτοξευόμενα σωματῖα τῶν ἐξαερούμενων οὐσιῶν διεγείρουν τὸ ὀσφρητικὸν νεῦρον, τὸ ὁποῖον ἀπολήγει εἰς τὸν βλεννογόνον ὑμένα τῆς ρινός. Τὸ νεῦρον τοῦτο μεταβιβάζει τὴν διέγερσιν εἰς τὸ οἰκτεῖον κέντρον τοῦ ἐγκεφάλου.

Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ὀσφρητικὴ χώρα εἶναι πολὺ μικρά. Εὐρίσκειται εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν ἐσωτερικῶν κοιλοτήτων τῆς ρινός. Εἰς τὸν βλεννογόνον ὑμένα τῆς ρινός ὑπάρχουν καὶ αἰσθητικαὶ ἴνες, διὰ τῶν ὁποίων παράγονται αἰσθήματα ἀφῆς, θερμοκρασίας καὶ γαργαλισμοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο τὰ αἰσθήματα ταῦτα συνάπτονται μετὰ τῶν κυρίως ὀσφρητικῶν.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ γευστικά, τὰ ὀσφρητικὰ αἰσθήματα εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ τὰ κατατάξωμεν εἰς σαφῶς διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων ποιότητας. Συνήθως διακρίνομεν ὀσμὰς εὐώδεις (εὐαρέστους) καὶ δυσώδεις (δυσαρέστους) καὶ τὰς ὀνομάζομεν μετὰ τὸ ὄνομα τῶν ἀντικειμένων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονται: ὀσμὴ ρόδου, κανέλλας, αἰθέρος, βενζίνης κτλ.

Ἡ γεῦσις καὶ ἡ ὀσφρησις εἶναι αἰσθήσεις σημαντικαὶ διὰ τὴν ζωὴν. Δὲν χρησιμεύουν εἰς ἡμᾶς μόνον διὰ τὴν γνῶσιν τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἔλεγχον τῶν τροφῶν καὶ τοῦ εἰσπνεομένου

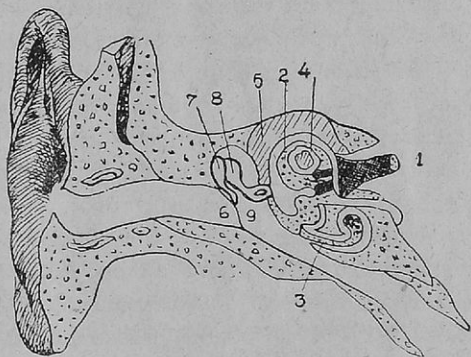
ἀέρος πρὸς προστασίαν τοῦ ὀργανισμοῦ μας ἀπὸ τῶν ἐπιβλαβῶν διὰ τὴν ὑγιάν οὐσιῶν.

5. ΑΚΟΥΣΤΙΚΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Τὸ αἰσθητήριον τῆς ἀκοῆς, τὸ οὖς, εἶναι ὄργανον λίαν περιπλοκόν. Σύγκειται ἐκ τριῶν μερῶν. Τὸ ἔξω οὖς ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ **περυγίου** καὶ τοῦ **ἀκουστικοῦ πόρου**, ὁ ὁποῖος καταλήγει εἰς τὴν μεμβράνην τοῦ **τυμπάνου**. Τὸ μέσον οὖς εἶναι κοιλότης συγκοινωνοῦσα μετὰ τοῦ στόματος καὶ πλήρης ἀέρος· ἐν αὐτῇ ὑπάρχουν τέσσαρα ὀστέα (σφύρα, ἄκμων, φακοειδές, ἀναβολεύς). Καὶ

τὸ ἔσω οὖς, τὸ ὁποῖον λέγεται **λαβύρινθος** καὶ πληροῦται ὑγροῦ, καλουμένου **λέμφου**, περιλαμβάνει τοὺς **ἡμικυκλίους σωλήνας**, τὰ **κυστίδια** καὶ τὸν **ὕμενώδη κοχλίαν**. Ἐκ τούτων μόνον ὁ κοχλίας (ὄνομασθεις οὕτως ἐκ τοῦ σχήματός του) χρησιμεύει εἰς τὴν ἀκοήν. Εἰς τὸ ἔσωτερικὸν τοῦ κοχλίου ὑπάρχει λεπτοτάτη μεμβράνη, ἐπὶ τῆς ὁποίας εὐρίσκεται τὸ κυρίως ὄργανον τῆς ἀκοῆς. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ κυττάρων, μετὰ τῶν ὁποίων συνάπτεται τὸ εἰδικὸν διὰ τὴν ἀκοήν αἰσθητήριον νεῦρον (Σχ. 1ον).

Τὰ ἠχοῦντα σώματα θέτουν τὸν ἀέρα εἰς παλμικὴν κίνησιν. Αἱ παλμικαὶ δονήσεις τοῦ ἀέρος, τὰ λεγόμενα ἠχητικὰ κύματα, εἶναι οἱ ἐρεθισμοί, οἱ ὁποῖοι προκαλοῦν ἀκουστικὰ αἰσθήματα. Διὰ τοῦ ἀκουστικοῦ πόρου τὰ κύματα αὐτὰ φθάνουν μέχρι τῆς μεμβράνης τοῦ τυμπάνου, τὴν ὁποίαν θέτουν εἰς παλμικὴν κίνησιν. Ἡ κίνησις αὕτη μεταδίδεται διὰ τῶν ὀσταρίων τοῦ μέσου ὠτός εἰς τὸ ὑγρὸν

Σχ. 1. Τὸ οὖς

1. Ἀκουστικὸν νεῦρον 2. Εἰς τῶν ἡμικυκλίων σωλήνων. 3. Ὁ κοχλίας μετὰ τοῦ ἔσω λέμφου. 4. Ἐξω λέμφος. 5. Λαβύρινθος. 6. Τύμπανον. 7. Σφύρα. 8. Ἄκμων. 9. Ἀναβολεύς.

τὸ πληροῦν τὸν λαβύρινθον. Οὕτω αἱ δονήσεις φθάνουν μέχρι τοῦ κοχλίου καὶ διὰ τοῦ εἰδικοῦ ὄργάνου τῆς ἀκοῆς, τοῦ εὕρισκομένου εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κοχλίου, διεγείρουν τὸ ἀκουστικὸν νεῦρον, τὸ ὁποῖον μεταβιβάζει τὴν διεγερσιν εἰς τὰ ἐγκεφαλικά κέντρα τῆς ἀκοῆς, τὰ εὕρισκόμενα εἰς τοὺς κροταφικοὺς λοβούς.

Τὰ ἀκουστικά αἰσθήματα διαιροῦνται εἰς δύο κατηγορίας : τοὺς **κρότους** καὶ τοὺς **τόνους** (ἤχους). Οἱ κρότοι παράγονται ἀπὸ ἠχητικά κύματα πολύμορφα (διαφόρου μήκους καὶ πλάτους) καὶ ἄρρυθμα. Ἀντιθέτως οἱ τόνοι παράγονται ἀπὸ κύματα τῆς αὐτῆς μορφῆς καὶ περιοδικὰ (ἐπαναλαμβανόμενα κατὰ ἰσόχρονα διαστήματα). Αἱ χορδαὶ τῶν μουσικῶν ὀργάνων, ὅταν πλήττωνται, παράγουν ὁμοιόμορφα καὶ περιοδικὰ ἠχητικά κύματα καὶ διὰ τοῦτο τὰ αἰσθήματα, τὰ προκαλούμενα ὑπ' αὐτῶν, ὀνομάζομεν τόνους.

Οἱ τόνοι διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸ **ὕψος**, τὴν **ισχύν** καὶ τὴν **χροιάν**. Τὸ **ὕψος τοῦ τόνου** ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παλμικῶν κινήσεων κατὰ 1". Ὅσον μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν παλμικῶν κινήσεων κατὰ 1", τόσον ὑψηλότερος (ὀξύτερος) εἶναι ὁ παραγόμενος τόνος. Τὸ κατώτατον ὄριον διὰ τὸν ἀκουστικὸν ἐρεθισμὸν εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν 15 δονήσεων κατὰ 1", τὸ δὲ ἀνώτατον 20000 (κατ' ἄλλους ψυχολόγους 50000). Ὅταν αἱ παλμικαὶ κινήσεις εἶναι ὀλιγώτεραι τῶν 15, οὐδεὶς τόνος ἀκούεται, ἄνω δὲ τῶν 20000 (ἢ 50000) προκαλοῦν ἀλγεινήν ἐντύπωσιν καὶ βλάβην εἰς τὴν ἀκοήν.

Ἡ ἰσχύς τοῦ τόνου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ πλάτους τῶν ἠχητικῶν κυμάτων. Ὅσον ἰσχυρότερον πλήττομεν μίαν χορδὴν, τόσον μεγαλύτερον πλάτος ἔχουν αἱ παραγόμεναι παλμικαὶ κινήσεις τοῦ ἀέρος καὶ ἐπομένως τόσον μεγαλυτέραν ἰσχύν ἔχει τὸ ἐκ τοῦ ἐρεθισμοῦ τούτου προκαλούμενον ἀκουστικὸν αἶσθημα.

Ἡ χροιά τοῦ τόνου ὀφείλεται εἰς τὸ πλήθος καὶ τὴν ἔντασιν τῶν λεγομένων συνοδευτικῶν ἢ **ἁρμονικῶν** τόνων. Ὅταν πλήττωμεν μίαν χορδὴν, δὲν παράγεται εἰς μόνον τόνος, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ παλμικὴ κίνησις μεταδίδεται εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ ἠχοῦντος σώματος, ταυτόχροτως παράγονται καὶ ἄλλοι πολλοί, ἀσθενέστατοι βεβαίως, οἱ λεγόμενοι **ἁρμονικοί**, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν κύριον τόνον, ὅστις καλεῖται **θεμελιώδης**. Οἱ συνοδευτικοὶ οὗτοι τόνοι προσδίδουν εἰς τὸν θεμελιώδη τόνον τὴν ἰδιαιτέραν του χροιάν. Ἔνεκα τού-

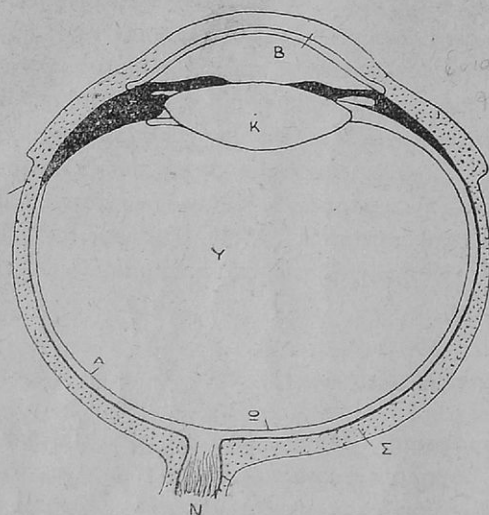
του διακρίνεται εὐκόλως εἰς ὠρισμένους τόνους ἐγγόρδου ὄργανου ἀπὸ τὸν αὐτὸν εἰς ὕψος καὶ ἰσχὴν τόνον, τὸν ἀποδιδόμενον ὑπὸ πνευστοῦ ὄργανου : δὲν συνοδεύουν καὶ τοὺς δύο οἱ αὐτοὶ κατ' ἀριθμὸν καὶ ἔντασιν ἀρμονικοί. Ἡ μεταξὺ των διαφορὰ λέγεται διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν **χροιάν**.

Ἡ ἀκοή εἶναι αἰσθησις ἀναλυτικὴ. Εἰς μίαν π.χ. μουσικὴν συναυλίαν παράγονται ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς ὀρχήστρας ταῦτοχρόνως διάφοροὶ τόνοι. Ἐν τούτοις ἀκούομεν ἕκαστον χωριστὰ καὶ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν σαφῶς τὸν ἕνα ἀπὸ τοῦ ἄλλου. Δυσκολίαν παρουσιάζει εἰς τὴν ἀκοὴν μόνον ἡ διάκρισις τόνων, τῶν ὁποίων οἱ ἀριθμοὶ τῶν παλμικῶν κινήσεων κατὰ δεύτερον λεπτόν ἔχουν μεταξὺ των σχέσιν ἐκφραζομένην διὰ μικρῶν ἀκεραίων, ὅπως εἶναι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν λεγομένην εἰς τὴν μουσικὴν ὀγδόην (ἢ σχέσις των εἶναι 1 : 2), πέμπτην (2 : 3) καὶ τετάρτην (3 : 4). Τούτους ἀκούομεν στενωῶς ἠνωμένους. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ὀμιλοῦμεν περὶ **συγχωνεύσεως τῶν τόνων**.

6. ΟΠΤΙΚΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Τὸ **αἰσθητήριον τῆς ὁράσεως**. Αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ὁράσεως εἶναι ὁ **ὀφθαλμὸς**. Ὁ ὀφθαλμὸς ὁμοιάζει πρὸς σκοτεινὸν φωτογραφικὸν θάλαμον. Εἶναι δὲ οὕτω πῶς κατεσκευασμένος, ὥστε νὰ ἐπιτελῇ ἀνάλογον ἔργον : αἱ φωτειναὶ ἀκτίνες, αἱ ἐκπεμπόμεναι ὑπὸ τῶν ἔξω τοῦ ὀφθαλμοῦ εὐρισκομένων ἀντικειμένων, εἰσερχόμεναι διὰ τῆς **κόρης** διαθλῶνται ὑπὸ τοῦ **κρυσταλλώδους φακοῦ**, ὅστις εἶναι ἀμφικυρτος καὶ διαφανὴς (ἢ θέσις του εἶναι ὀπισθεν τοῦ κυκλικοῦ διαφράγματος τοῦ ὀνομαζομένου **ἱριδος**), ὡς καὶ τῶν ἄλλων διαθλαστικῶν μέσων τοῦ ὀφθαλμοῦ, κυρίως τοῦ **υελώδους ὑγροῦ** (τὸ ὁποῖον πληροῖ τὸν ὀπισθεν τῆς ἱριδος θάλαμον) καὶ οὕτω σχηματίζονται τὰ εἶδωλα τῶν ἀντικειμένων ἐπὶ τοῦ **ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος**. Ὁ ἀμφιβληστροειδῆς χιτῶν, ὅστις εἶναι λεπτὴ μεμβρᾶνα ἀπλουμένη εἰς τὸ βάθος τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐπέχει τὴν θέσιν τῆς εὐαισθήτου εἰς τὸ φῶς φωτογραφικῆς πλακῶς (Σχ. 2ον). Ὅταν ἐξετάσωμεν αὐτὸν διὰ τοῦ μικροσκοπίου, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν νευρικῶν στιβάδων. Ἐκ τούτων ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι διεγείρονται ἀμέσως ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ φωτός, εἶναι ἄθροισμα νευρικῶν κυτ-

τάρων με ιδιαίτεραν μορφήν. Αί ἀποφυάδες των δηλ. ἀπολήγουν εἰς μικρότερα σωματῖα διάφορα κατὰ τὸ σχῆμα, τὰ λεγόμενα **ραβδία** καὶ **κωνία**. Πιθανῶς εἰς τὰ σωματῖα ταῦτα προκαλοῦνται διὰ τοῦ φωτὸς χημικαὶ μεταβολαί, ὁ ἐρεθισμὸς δὲ οὗτος μεταβιβάζεται ἐξ αὐτῶν εἰς τὰς ἴνας τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου, μετὰ τοῦ ὁποίου τὰ ραβδία καὶ κωνία συνδέονται δι' ἄλλων νευρικῶν κυττάρων. Διὰ τοῦ ὀπτικοῦ

Σχ. 2. Σχηματικὴ παράστασις τοῦ ὀφθαλμοῦ.
Σ=Σκληρωτικὸς χιτῶν. Α=Ἀμφιβληστροειδῆς χιτῶν. Ω=Ὠχρὰ κηλὶς. Ν=Ὀπτικὸν νεῦρον. Υ=Υελῶδες ὑγρὸν. Κ=Κρυσταλλώδης φακός. Β=Κερατοειδῆς χιτῶν.

κωνίων. Εἶναι ἡ θέσις τῆς φαφειστάτης ὀράσεως. Διὰ τοῦτο περιστρέφομεν ἐκάστοτε οὕτω πῶς τοὺς βολβοὺς τῶν ὀφθαλμῶν, ὥστε τὰ εἶδωλα τῶν ἀντικειμένων νὰ σχηματισθοῦν ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ὠρᾶς κηλίδος. Τότε βλέπομεν αὐτὰ μετὰ μεγάλης σαφηνείας.

Τὰ χρώματα. Εἰδικὸς διὰ τὴν ὄρασιν ἐρεθισμὸς εἶναι αἱ ἠλεκτρομαγνητικαὶ κυμάνσεις. Ἀναλόγως τοῦ μήκους των αἱ κυμάνσεις αὐταὶ προκαλοῦν αἰσθήματα διαφόρων χρωμάτων. Τὸ χρῶμα δὲν εἶναι ιδιότης τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ ποιότης τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα προκαλοῦνται διὰ τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων. Αἱ κυμάνσεις αὐταὶ ἐκπέμπονται ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων καὶ διερ-

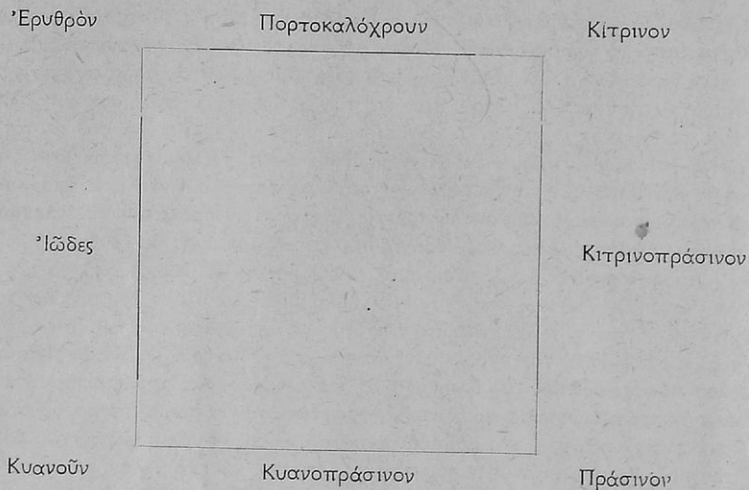
νεύρου ἢ διέγερσις μεταδίδεται εἰς τὰ εἰδικὰ διὰ τὴν ὄρασιν ἐγκεφαλικά κέντρα. Οὗτος παράγονται τὰ ὀπτικά αἰσθήματα.

Ὅλη ἡ ἔκτασις τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς δὲν παρουσιάζει τὴν αὐτὴν εὐαισθησίαν εἰς τοὺς ὀπτικοὺς ἐρεθισμοὺς. Μεγίστην εὐαισθησίαν ἔχει ὁ ἀμφιβληστροειδῆς εἰς εἰδικὴν θέσιν πλησίον τοῦ ὀπίσθιου πόλου τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἡ θέσις αὕτη ὀνομάζεται **ὠχρὰ κηλὶς**, ἔχει ἔκτασιν 1-2 χιλιοστ. καὶ ἀποτελεῖται σχεδὸν μόνον ἐκ

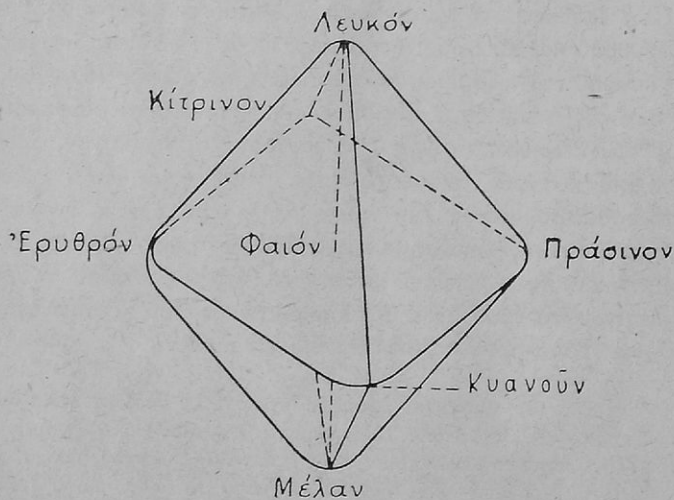
χόμενα διὰ τῆς κόρης ἐρεθίζουν τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα τοῦ ὀφθαλμοῦ. Τὰ ἀντικείμενα τὰ εὐρισκόμενα εἰς τελείως ἀφώτιστον χώρον δὲν ἔχουν χρῶμα. Φαίνονται εἰς ἡμᾶς μέλανα. Τὸ μέλαν δὲν εἶναι αἴσθημα χρώματος, ἀλλὰ στέρησις παντὸς τοιοῦτου αἰσθήματος. Ὅταν πέσῃ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τὸ ἠλιακὸν ἢ ἄλλο φῶς, τότε « ἀποκτοῦν » χρῶμα. Συμβαίνει δηλ. τότε τὸ ἐξῆς : Διὰ τοῦ φωτὸς ἐπιχέονται ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων ἠλεκτρικαὶ κυμάνσεις. Τὰ σώματα ἀναλόγως τῆς φύσεως τῶν ἄλλας μὲν τῶν κυμάνσεων τούτων ἀπορροφοῦν, ἄλλας δὲ ἐκπέμπουν. Αἱ ἐκπεμπόμεναι κυμάνσεις ἀναλόγως τοῦ μήκους τῶν προκαλοῦν τὸ αἶσθημα ὀρισμένου χρώματος. Εἰς μήκος κύματος 700 μ.μ. ἀντιστοιχεῖ τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα, 580 μ.μ. τὸ κίτρινον, 500 μ.μ. τὸ πράσινον, 480 μ.μ. τὸ κυανοῦν κ.ο.κ. Κυμάνσεις μήκους ἄνω τῶν 750 μ.μ. καὶ κάτω τῶν 330 μ.μ. δὲν ἐρεθίζουν τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα. Ὅταν ἐν σῶμα ἐκπέμπῃ πάσας τὰς ἠλεκτρικὰς κυμάνσεις, τὰς ὁποίας φωτιζόμενον δέχεται, τότε προκαλεῖ τὸ αἶσθημα τοῦ λευκοῦ. Τὸ λευκὸν εἶναι σύνθεσις ὅλων τῶν χρωμάτων (τὸ ἠλιακὸν φῶς ἀναλύμενον διὰ τοῦ πρίσματος ἀποδεικνύεται περιέχον ὅλα τὰ χρώματα). Ἀντιθέτως ὅταν ἐν σῶμα ἀπορροφᾷ πάσας τὰς ἠλεκτρικὰς κυμάνσεις καὶ οὐδεμίαν ἐκπέμπῃ, εἶναι ὡς νὰ μὴ φωτίζεται. Δίδει λοιπὸν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐντύπωσιν τοῦ μέλανος. Τούτου ἕνεκα τὸ μέλαν, τὸ λευκὸν καὶ τὸ ἐκ τῆς ἀναμείξεως τῶν προκαλούμενον φαιὸν μὲ ὅλας τὰς ἀποχρώσεις του ὀνομάζονται οὐδέτεροι χρωματισμοί.

Διακρίνομεν τέσσαρα **θεμελιώδη** χρώματα : τὸ ἐρυθρὸν, τὸ κίτρινον, τὸ πράσινον καὶ τὸ κυανοῦν. Ὀνομάζομεν αὐτὰ θεμελιώδη, διότι ἐκ τῆς ἀναμείξεως τῶν προκύπτουν πάντα τὰ λοιπὰ. Διὰ τῆς ἀναμείξεως ἐρυθροῦ καὶ κίτρινου παράγεται τὸ χρυσοειδὲς (πορτοκαλί), ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ τὸ πορφυροῦν καὶ τὸ ἰώδες· διὰ τῆς ἀναμείξεως κυανοῦ καὶ πρασίνου αἱ διάφοροι ἀποχρώσεις τοῦ κυανοπρασίνου· διὰ τῆς ἀναμείξεως πρασίνου καὶ κίτρινου αἱ διάφοροι ἀποχρώσεις τοῦ κίτρινοπρασίνου ⁽¹⁾· ἐρυθρὸν καὶ πράσινον, ὡσαύτως κίτρινον καὶ κυανοῦν ἀναμειγνύμενα δὲν δίδουν ἄλλα χρώματα, ἀλλὰ τὸ οὐδέτερον φαιόν. Διὰ τοῦτο τὰ χρώματα αὐτὰ ὀνομάζονται **συμπληρωματικά**· ἀναμειγνύμενα ἐξουδετερώνουν ἄλληλα. Συμπληρωματικὸν τοῦ ἐρυθροῦ εἶναι τὸ πράσινον καὶ τἀνάπαλιν τοῦ πρασίνου τὸ ἐρυθρὸν. Συμπληρωματικὸν τοῦ κίτρινου εἶναι τὸ κυανοῦν καὶ τἀνάπαλιν τοῦ κυανοῦ τὸ κίτρινον.

(1) Ἐνταῦθα δὲν ἐννοοῦμεν ἀναμείξιν χρωστικῶν οὐσιῶν, ἀλλὰ ἀνάμειξιν τῶν χρωμάτων ὡς αἰσθημάτων. Τὰ χρώματα ὡς αἰσθήματα ἀναμειγνύονται κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον : Καλύπτομεν τὴν ἐπιφάνειαν κυκλικοῦ δίσκου κατὰ τὸ ἡμισυ μὲ χάρτην χρώματος λ.χ. ἐρυθροῦ καὶ κατὰ τὸ ἄλλο ἡμισυ μὲ χάρτην χρώματος π.χ. κίτρινου. Ὅταν περιστρέψωμεν ταχέως τὸν δίσκον δι' εἰδικοῦ μηχανήματος, θὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν χρώματος χρυσοειδοῦς.

Σχ. 3. Τετράεδρον χρωμάτων.

Σχ. 4. Ὀκτάεδρον τῶν χρωμάτων.

Γραφικῶς παριστῶμεν τὰ χρώματα διὰ τετραέδρου (Σχ. 3ον), εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ ὁποίου τοποθετοῦμεν τὰ τέσσαρα θεμελιώδη χρώματα κατὰ τρόπον ὅμως, ὥστε ἀπέναντι ἀλλήλων διαγωνίως νὰ εὐρίσκωνται τὰ ζεύγη τῶν συμπληρωματικῶν. Τοὺς οὐδετέρους χρωματισμούς παριστῶμεν δι' εὐθείας γραμμῆς, εἰς τὰ ἄκρα τῆς ὁποίας τοποθετοῦμεν τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν καὶ εἰς τὸ μέσον τὸ φαιόν. Ἐπειδὴ τὸ φαιὸν παράγεται καὶ δι' ἀναμείξεως τῶν συμπληρωματικῶν χρωμάτων, δυνάμεθα νὰ συνδυάσωμεν τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν τῶν οὐδετέρων χρωματισμῶν μετὰ τοῦ τετραέδρου τῶν χρωμάτων, οὕτως ὥστε ἡ γραμμὴ νὰ διέρχεται διὰ τοῦ κεντρικοῦ σημείου τοῦ τετραέδρου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἐπαφῆς τάσσομεν τὸ φαιόν. Οὕτω σχηματίζεται τὸ ὀκτάεδρον τῶν χρωμάτων (Σχ. 4ον). Ἐπὶ τοῦ ὀκτάεδρου τούτου δύνανται νὰ λάβουν θέσιν ὅλα τὰ χρώματα, θεμελιώδη καὶ μὴ, ἀναλόγως τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν.

Ἰδιότητες τῶν χρωμάτων. Τρεῖς εἶναι αἱ ιδιότητες, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν ἀκριβῶς ἕκαστον χρῶμα: τὸ **ποιόν**, ἡ **λαμπρότης** καὶ ἡ **πυκνότης**. Τὸ **ποιόν** ἑκάστου χρώματος ὀρίζει τὴν θέσιν του ἐπὶ τοῦ ὀκτάεδρου τῶν χρωμάτων ἀναλόγως τῆς σχέσεώς του πρὸς τὰ τέσσαρα θεμελιώδη. Οὕτω π. χ. τὸ κιτρινοπράσινον ἀναλόγως τῆς περιεκτικότητός του εἰς πράσινον τάσσεται ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία ἐνώνει τὸ κίτρινον καὶ τὸ πράσινον, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πλησίον τοῦ πρασίνου. Ἡ **λαμπρότης** ἑκάστου χρώματος ὀρίζει τὴν θέσιν του ἐν σχέσει πρὸς τὰ δύο ἄκρα τῆς εὐθείας τῶν οὐδετέρων χρωματισμῶν, πρὸς τὸ λευκὸν δηλ. καὶ τὸ μέλαν. Π. χ. τὸ ἀνοικτὸν ἐρυθρὸν τοποθετεῖται ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία συνδέει τὸ ἐρυθρὸν μετὰ τοῦ λευκοῦ, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πλησίον τοῦ λευκοῦ. Τὸ βαθὺ κυανοῦν ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἣτις συνδέει τὸ κυανοῦν μὲ τὸ μέλαν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πλησίον τοῦ μέλανος. Τέλος ὁ βαθμὸς **πυκνότητος** ἑκάστου χρώματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς περιεκτικότητός του εἰς στοιχεῖα τοῦ ἀντιστοίχου συμπληρωματικοῦ χρώματος. Ὅσον περισσότερον π. χ. μία ἀπόχρωσις πρασίνου περιέχει στοιχεῖα τοῦ ἐρυθροῦ, τόσοον μικροτέρα εἶναι ἡ πυκνότης αὐτῆς, ἐπομένως τόσοον περισσότερον πλησιάζει πρὸς τὸ φαιόν. Ὅσον ὀλιγώτερον, τόσοον μεγαλυτέρα εἶναι ἡ πυκνότης αὐτῆς καὶ συνεπῶς τόσοον πλησιέστερον εὐρίσκεται πρὸς τὸ κυρίως πράσινον καὶ ἀπώτερον τοῦ φαιοῦ. Ἀναλόγως λοιπὸν τῆς πυκνότητός των καθορίζε-

ται ἡ θέσις τῶν διαφόρων χρωμάτων ἐν σχέσει πρὸς τὸ φαιὸν ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία ἐνώνει αὐτὰ τὰ χρώματα μὲ τὸ φαιόν.

Τὸ **ποιόν** τοῦ χρώματος ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τοῦ μήκους τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὸ αἶσθημα. Ἡ **λαμπρότης** ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τοῦ πλάτους τῶν κυμάνσεων. Ἡ δὲ **πυκνότης** ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς καθαρότητος αὐτῶν. Καθαρὰ εἶναι τὰ χρώματα τὰ προκαλούμενα ἐκ κυμάνσεως τοῦ αὐτοῦ μήκους, μὴ καθαρὰ δὲ ἐκ κυμάνσεων διαφόρου μήκους. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ τὸ πλάτος τῶν κυμάνσεων καθορίζει τὸ ποιὸν τοῦ χρώματος, ὅπως καὶ τὸ μήκος αὐτῶν τὴν λαμπρότητά του.

Τὰ φαινόμενα τῆς ἀντιθέσεως. Ἐλέγομεν ἀνωτέρω ὅτι τὰ συμπληρωματικὰ χρώματα ἐξουδετερώνουν ἄλληλα. Τοῦτο συμβαίνει, ὅταν οἱ ἐρεθισμοὶ ἐπιδρῶν **ταυτόχροτως** ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, διότι τότε πράγματι γίνεται μείξις τῶν χρωμάτων. Ὅταν ὅμως οἱ ἐρεθισμοὶ δὲν ἐπιδρῶν ταυτόχροτως, ἀλλὰ **διαδοχικῶς**, ἢ εἶναι μὲν ταυτόχρονοι, ἀλλὰ ἐπιδρῶν ὄχι ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, τότε τὰ συμπληρωματικὰ χρώματα δὲν ἐξουδετεροῦνται ἀμοιβαίως, ἀλλ' ἐνισχύουν ἄλληλα ἢ προκαλοῦν τὰ μὲν τὰ δέ. Ἐὰν π.χ. τοποθετήσωμεν τεμάχιον χάρτου ἐρυθροῦ σχήματος τετραγώνου εἰς τὸ κέντρον δίσκου φαιοῦ καὶ ἀτενίσωμεν αὐτὸ ἐπὶ 20" - 30", εἶτα δὲ ἀπομακρύνωμεν τὸ ἐρυθρὸν τετράγωνον, ἐξακολουθήσωμεν ὅμως νὰ ἔχωμεν προσηλωμένον τὸ βλέμμα ἐπὶ τοῦ φαιοῦ δίσκου, τότε θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐξακολουθοῦμεν νὰ βλέπωμεν ἀκόμη τὸ τετράγωνον εἰς τὸ κέντρον τοῦ δίσκου, τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι πλέον ἐρυθρὸν, ἀλλὰ πράσινον. Ἡτοι, ἐνῶ ἔπαυσεν ὁ ἐξωτερικὸς ἐρεθισμὸς, παραμένει ἡ εἰκὼν τοῦ ἀντικειμένου μὲ χρῶμα ὅμως συμπληρωματικὸν τοῦ ἀρχικοῦ. Ἡ εἰκὼν αὕτη ὀνομάζεται **μετείκασμα**. Ἐὰν τὸ τετράγωνον ἔχη χρῶμα κίτρινον, τὸ μετείκασμα θὰ εἶναι κυανοῦν, καὶ ἀντιθέτως.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς οὐδετέρους χρωματισμοὺς. Ἐὰν ἀτενίσωμεν ἐπὶ πολὺ μίαν μορφήν μέλαιναν ἐπὶ βάθους λευκοῦ, προσηλώσωμεν δὲ κατόπιν τὸ βλέμμα ἐπὶ λευκῆς ἐπιφανείας, τότε θὰ ἴδωμεν πάλιν τὴν ἀρχικὴν μορφήν, ἀλλὰ φωτεινότεραν καὶ ἐπὶ βάθους σκοτεινοῦ. Ἐδῶ δηλ. τὸ μετείκασμα ὁμοιάζει μὲ τὴν ἀρνητικὴν εἰκόνα τῆς φωτογραφικῆς πλακός.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀνομάζομεν **διαδοχικὴν ἀντίθεσιν**.

Ἐκτός τῆς διαδοχικῆς ἔχομεν καί δύο ἄλλας ἀκόμη περιπτώσεις ἀντιθέσεως: τὴν λεγομένην **σύγχρονον** καὶ τὴν **ἀντίθεσιν τῆς λαμπρότητος**. Ἐάν λ.χ. τοποθετήσωμεν εἰς τὸ κέντρον δίσκου ἐρυθροῦ τεμάχιον χάρτου φαιοῦ χρώματος, καλύψωμεν δὲ τὸν δίσκον διὰ λεπτοτάτου διαφανοῦς χάρτου (διὰ νὰ μὴ φαίνεται καθαρὸν τὸ περίγραμμα), θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ φαιὸς χάρτης προσλαμβάνει εὐθὺς πρασίνην ἀπόχρωσιν. Ἐπὶ πρασίνου δίσκου ἡ ἀπόχρωσις αὕτη θὰ εἶναι ἐρυθρά, ἐπὶ κιτρίνου κυανῆ καὶ ἐπὶ κυανοῦ κιτρίνη. Τὰ διάφορα δηλ. χρώματα ἔχουν τὴν τάσιν νὰ προκαλοῦν περίξ αὐτῶν τὰ συμπληρωματικά των. Τοῦτο εἶναι τὸ φαινόμενον τῆς συγχρόνου ἀντιθέσεως.

Ἡ ἀντίθεσις τῆς λαμπρότητος παρουσιάζεται εἰς τὴν ἐξῆς περίπτωσιν: Ἐάν λάβωμεν δύο τεμάχια χάρτου φαιοῦ τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς ἀποχρώσεως καὶ τοποθετήσωμεν τὸ ἓν ἐπὶ βάθους μέλανος καὶ τὸ ἄλλο ἐπὶ βάθους λευκοῦ, θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ πρῶτον φαίνεται ἀνοικτότερον, ἐνῶ τὸ δεύτερον βαθύτερον. Ἡ μεταβολὴ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι τὸ μέλαν ἢ τὸ λευκὸν τοῦ βάθους προκαλεῖ τὸ συμπληρωματικὸν τοῦ χρώμα, τοῦτο δὲ ἐνοῦται μετὰ τοῦ φαιοῦ καὶ αὐξάνει ἢ μειώνει τὴν λαμπρότητά του.

Ἡ σημασία τῆς ἀντιθέσεως εἶναι μεγίστη διὰ τὴν ὄρασιν. Εἰς τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀφείλεται ἡ σαφήνεια, μὲ τὴν ὁποίαν διαγράφεται τὸ περίγραμμα τῶν ἀντικειμένων, ἐπομένως ἡ ἰκανότης τῆς ὁράσεως νὰ διακρίνη σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων τὰ διάφορα ἀντικείμενα.

Ἀχρωματοψία. Ἀχρωματοψίαν ὀνομάζομεν τὴν νόσον, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πάσχων δὲν βλέπει τὰ κυρίως χρώματα. Διακρίνομεν δύο εἶδη ἀχρωματοψίας: τὴν γενικὴν καὶ τὴν μερικὴν. Κατὰ τὴν γενικὴν ὁ πάσχων βλέπει ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ χρώματα ὡς διαφόρους ἀποχρώσεις τοῦ φαιοῦ (ἀπὸ τοῦ λευκοῦ ἕως τοῦ μέλανος). Ἡ γενικὴ ἀχρωματοψία εἶναι σπανία. Συνήθης εἶναι ἡ μερικὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πάσχων δὲν βλέπει τὰς ἀποχρώσεις ἢ τοῦ ἐρυθροῦ καὶ τοῦ πρασίνου ἢ τοῦ κυανοῦ καὶ τοῦ κιτρίνου. Ἡ πρώτη εἶναι συνηθεστέρα (4 - 5 % τῶν ἀνδρῶν πάσχουν ἐξ αὐτῆς· εἰς τὰς γυναῖκας σπανίως παρουσιάζεται) καὶ ὀνομάζεται δαλτονισμός, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ φυσιοδίφου Dalton (1766 - 1844), ὁ ὁποῖος τὴν περιέγραψεν ἀκριβῶς. Ὁ πάσχων ἐκ δαλτονισμοῦ βλέπει μὲν τὸ κίτρινον καὶ τὸ κυανοῦν, ὅχι ὅμως καὶ τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ πράσινον, τὰ ὁποῖα ἐκλαμβάνει ὡς διαφόρους ἀποχρώσεις τοῦ φαιοῦ.

7. Αἰσθηματα ὀργανικα, μύϊκα καὶ στατικα

Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὸ σύστημα τὸ δεχόμενον ἐρεθισμούς, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἐκ τοῦ ἰδίου ἡμῶν ὀργανισμοῦ.

Ὄργανικὰ λέγονται τὰ αἰσθήματα, διὰ τῶν ὁποίων λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τοῦ ὀργανισμοῦ μας. Τοιαῦτα αἰσθήματα εἶναι ἡ πείνα καὶ ἡ δίψα, ἡ δύναμις καὶ ἡ κόπωση, ὁ κόρος καὶ ἡ στενοχωρία (ἐκ δυσπνοίας, καρδιακῆς παθήσεως κτλ.) καὶ ἄλλα. Σπουδαιότερα εἶναι ἡ πείνα, ἣτις γίνεται αἰσθητῆ εἰς τὸν στόμαχον, καὶ ἡ δίψα, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα ἐπὶ τῆς γλώσσης, εἰς τὸν οὐρανίσκον καὶ τὸν λάρυγγα. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι ἀξιόλογα, διότι μᾶς πληροφοροῦν περὶ τῶν τυχόν ἀνωμαλιῶν κατὰ τὴν λειτουργίαν τῶν ὀργάνων τοῦ σώματός μας καὶ μᾶς παρακινοῦν νὰ προνοήσωμεν περὶ αὐτῶν. Ἐχουν ἐπίσης μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν συναισθηματικὴν μας ζωὴν, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ εἰδικὸν περὶ Συναισθημάτων μέρος τῆς Ψυχολογίας. Δὲν ἔχει εἰσέτι ἐξακριβωθῆ, ἐὰν ὑπάρχουν εἰδικὰ αἰσθητήρια ὄργανα διὰ τὰ ὀργανικὰ αἰσθήματα.

Μυϊκὰ λέγονται τὰ αἰσθήματα, διὰ τῶν ὁποίων πληροφορεῖται ἡ συνείδησις τὴν θέσιν τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ σώματος, τὰς κινήσεις των καὶ τὴν καταβαλλομένην ὑπ' αὐτῶν ἀντίστασιν (π. χ. κατὰ τὴν ἄρσιν βάρους). Χάρις εἰς τὰ μυϊκὰ αἰσθήματα δυνάμεθα μὲ κλειστοὺς ὀφθαλμοὺς νὰ προσδιορίσωμεν ἐκριβῶς τὴν θέσιν καὶ τὰς κινήσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας. Ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἰδιαιτέραν αἴσθησιν, ἀποδεικνύουν αἱ παθολογικαὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἀσθενής, ὅταν δὲν βλέπῃ, κινεῖ μὲν π. χ. τὸν βραχίονά του, ἀδυνατεῖ ὅμως νὰ καθορίσῃ τὴν θέσιν καὶ τὰς κινήσεις αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἀφήνει τὸν βραχίονά του ἐπὶ πολὺ εἰς στενοχώρους θέσεις, τὰς ὁποίας δίδει εἰς αὐτὸν ὁ ἰατρός.

Τὰ εἰδικὰ διὰ τὰ μυϊκὰ αἰσθήματα αἰσθητήρια ὄργανα ἔχουν τὴν ἕδραν των εἰς τοὺς μῦς, τοὺς τένοντας καὶ τὰς ἀρθρώσεις. Ἡ σημασία τῶν αἰσθημάτων τούτων διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι μεγίστη.

Διὰ τῶν **στατικῶν** αἰσθημάτων λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς θέσεως καὶ τῆς κινήσεως τοῦ σώματος, ὡς καὶ τῆς ἰσορροπίας αὐτοῦ. Αἰσθητήρια ὄργανα εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εἶναι οἱ **ἡμικύκλιοι σωλῆνες** καὶ τὰ **λιθοφόρα κυστίδια**, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὸ ἐσώτερον οὖς. Ἀρχικῶς ὑπετίθετο

ὅτι καὶ τὰ ὄργανα αὐτὰ μαζί με τὸν κοχλίαν ἐχρησίμευον εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ἀκοῆς. Διὰ τῆς ἐξαιρέσεως ὅμως αὐτῶν ἐπὶ ζῳων καὶ ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν, αἱ ὁποῖαι κατόπιν παρατηροῦνται, ἀπεδείχθη ὅτι διὰ τῶν ὀργάνων τούτων γεννῶνται τὰ στατικά αἰσθήματα καὶ λαμβάνει γνῶσιν ἡ ψυχὴ τῆς ἰσορροπίας τοῦ σώματος. Οἱ ἡμικύκλιοι σωλῆνες (βλ. σχῆμα ὠτός) εἶναι τρεῖς τὸν ἀριθμὸν καὶ εἶναι οὕτω πως τοποθετημένοι, ὥστε ν' ἀποτελοῦν τρία ἐπ' ἄλληλα κείμενα ἐπίπεδα, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς τρεῖς διαστάσεις τοῦ χώρου. Οἱ σωλῆνες οὗτοι εἶναι γεμάτοι ἀπὸ λεμφατικὸν ὑγρὸν. Ἀπὸ τὰ τοιχώματά των φύονται τριχίδια, τὰ ὁποῖα εἰσδύουν ἐντὸς τοῦ λέμφου. Ὅταν κινούμεθα πρὸς τὰ ἔμπρός, τὸ λεμφατικὸν ὑγρὸν τοῦ ὀριζοντίου σωλῆνος φέρεται λόγῳ τῆς ἀδρανείας πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ πιέζει τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο τριχίδια. Δι' αὐτῶν διεγείρεται εἰδικὸν αἰσθητήριον νεῦρον καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ συνείδησις λαμβάνει γνῶσιν τῆς κινήσεως τοῦ σώματος μας, καὶ ὅταν ἀκόμη ἔχωμεν κλείσει τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ φερόμεθα ὑπ' ἄλλων. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς τοὺς ἄλλους δύο σωλῆνας, ὅταν ἡ κίνησις γίνεται πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ἢ πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω.

Τῶν λιθοφόρων κυστιδίων ἡ λειτουργία εἶναι πιθανότατα ἡ ἐξῆς: Μέσα εἰς ἕκαστον κυστιδίον ὑπάρχει στερεὸν σωματίον, τὸ ὁποῖον καλεῖται **ὠτόλιθος** καὶ στηρίζεται πάλιν ἐπὶ τριχιδίων. Αἱ κινήσεις τῆς κεφαλῆς μεταβάλλουν τὴν θέσιν τῶν ὠτολίθων ἐν σχέσει πρὸς τὰ τριχίδια καὶ προκαλοῦν δι' αὐτῶν τὴν ἀντίστοιχον νευρικὴν διέγερσιν. Ἡ διέγερσις, ἡ ὁποία γεννᾶται ἀπὸ τοὺς προκαλοῦντας τὰ στατικά αἰσθήματα ἐρεθισμοὺς, μεταβιβάζεται διὰ τῶν εἰδικῶν νεύρων εἰς τὸν προμήκη μυελὸν καὶ τὴν παρεγκεφαλίδα, ὅπου εὐρίσκονται τὰ κέντρα τὰ ρυθμίζοντα τὴν ἰσορροπίαν τοῦ σώματος.

8. ΣΧΕΣΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΡΕΘΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ. ΝΟΜΟΙ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΣΕΩΝ

Ἡ προσαρμογή. Ἡ πειραματικὴ ψυχολογικὴ ἔρευνα τῶν σχέσεων μεταξὺ ἐρεθισμῶν καὶ αἰσθημάτων κατέληξεν εἰς ἀξιόλογα πορίσματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐρμηνεύονται μερικά φαι-

νόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὡς καὶ ἡ στάσις τοῦ ὀργανισμοῦ ἀπέναντι τοῦ περιβάλλοντος. Ἐν πρώτοις διεπιστώθη ὅτι αἱ αἰσθήσεις μας λειτουργοῦν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ν' ἀντιλαμβάνονται τελειότερον τὸ ἐν κινήσει καὶ μεταβολῇ εὐρίσκόμενον ἢ τὸ ἀκίνητον καὶ ἀναλλοίωτον. Ὅταν λ. χ. αἱ εἰκόνες τῶν ἀντικειμένων σχηματίζονται ὄχι εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς (ἦτοι εἰς τὴν θέσιν τῆς σαφειστάτης ὀράσεως), ἀλλ' εἰς τὴν περιφέρειαν, μένουσιν δὲ τὰ ἀντικείμενα ἀκίνητα, δυσκολευόμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν τὸ μέγεθος καὶ νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὴν ἀπόστασιν αὐτῶν. Ἀντιθέτως, ὅταν τὰ ἀντικείμενα εὐρίσκονται ἐν κινήσει, δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν αὐτὰ σαφῶς καὶ εὐκόλως, ἀκόμη καὶ διὰ τῆς περιφερικῆς ὀράσεως. Ὡστε μικρὸν μόνον μέρος τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς (ἡ θέσις τῆς σαφειστάτης ὀράσεως) προορίζεται διὰ τὴν ἀντίληψιν ἀκινήτων, ἐνῶ ὀλόκληρος ἔχει τὴν ιδιότητα ν' ἀντιδρᾷ εἰς ἐρεθισμοὺς προερχομένους ἀπὸ κινουμένης μορφᾶς. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ διὰ τὰς ἄλλας μεταβολάς. Ὅταν, ἐπὶ παραδείγματι, προσηλώσωμεν τὸ βλέμμα ἐπὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θέσεως, ἡ ὁποία φωτίζεται σταθερῶς καὶ μὲ τὴν αὐτὴν ἔντασιν, θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι βαθμιαίως ἐξαφανίζονται ὅλαι αἱ διαφοραὶ λαμπρότητος καὶ χρωμάτων. Τὸ σκοτεινὸν φωτίζεται, τὸ λαμπρὸν ἀντιθέτως γίνεται σκοτεινὸν καὶ τὰ χρώματα τείνουσιν πρὸς τὸ φαῖον. Ἦτοι, ὁ ὀφθαλμὸς ἐξοικειοῦται πλέον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φωτὸς καὶ δὲν ἀντιδρᾷ εἰς τὰς διαφοράς. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀνομάζομεν **προσαρμογὴν**.

Ἡ προσαρμογὴ παρατηρεῖται ὄχι μόνον εἰς τὴν ὄρασιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις· περισσότερο εἰς τὰς αἰσθήσεις τῆς θερμότητος καὶ τῆς πίεσεως καὶ εἰς τὴν ὄσφρησιν, ἐλάχιστα δὲ εἰς τὴν ἀκοήν. Ὅταν εἰσερχώμεθα εἰς δωμάτιον κλειστόν, αἰσθανόμεθα ἀμέσως ὠρισμένην ὀσμὴν. Ἐὰν ὅμως παραμείνωμεν εἰς αὐτὸ ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα, δὲν αἰσθανόμεθα πλέον τίποτε. Ἐγένετο ἤδη ἡ προσαρμογὴ τῆς ὄσφρήσεως.

Λόγῳ τῆς προσαρμογῆς τὸ σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον χάνει βαθμιαίως τὴν ὄξιαν του διὰ τὴν συνείδησιν, ἐνῶ ἀντιθέτως τὸ νέον καὶ διάφορον γίνεται αἰσθητὸν μὲ ἐξαιρετικὴν ἔντασιν. Ἡ βιολογικὴ σκοπιμότης τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι προφανής· ὁ ὀργανισμὸς ἔχει μεγίστην ἀνάγκην νὰ ἀντιλαμβάνεται πάραυτα τὸ νέον καὶ ἀπροσδόκητον, διότι ἐξ αὐτῶν ἀπειλεῖται συνήθως ἡ ὑπαρ-

ξίς του, ἐνῶ τὸ παλαιὸν καὶ ἀναλλοίωτον δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν, ἐπειδὴ δὲν δύνανται πλέον νὰ ἀποτελέσουν κίνδυνον δι' αὐτόν.

Ὁ νόμος τοῦ Weber. Ὅταν εὐρισκώμεθα εἰς δωμάτιον φωτιζόμενον δι' ἑνὸς κηρίου, ἀνάψωμεν δὲ ἕν ἀκόμη κηρίον, ἀμέσως θὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν διαφορὰν εἰς τὸν φωτισμόν. Ἐὰν ὅμως τὸ δωμάτιον φωτίζεται δι' ἑκατὸν κηρίων, προστεθῆ δὲ εἰς αὐτὰ ἄκόμη ἕν, μολονὶ ἀριθμητικῶς ἡ ἔντασις τοῦ φωτισμοῦ ηὐξήθη εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τόσον, ὅσον καὶ εἰς τὴν προηγουμένην, δὲν θὰ αἰσθανθῶμεν οὐδεμίαν διαφορὰν. Ὅμοίως τοὺς ἀστέρας βλέπομεν μὲν εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτός, ὄχι ὅμως καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν, ἐνῶ ἡ ἀκτινοβολία των παραμένει ἡ αὐτή. Τὸν ρυθμικὸν κτύπον τοῦ ὥρολογίου ἀκούομεν μόνον ἐν σιγῇ· ἀντιθέτως, ὅταν ἐπικρατῆ θόρυβος, δὲν διακρίνομεν πλέον αὐτὸν κ.ο.κ. Ἐκ τῶν παραδειγμάτων αὐτῶν συμπεραίνομεν ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ αὐξήσις τῆς ἐντάσεως ἑνὸς ἔρεθισμοῦ ἄλλοτε γίνεται αἰσθητῆ, ἄλλοτε ὄχι. Ἀκριβῆς παρατήρησις ἀπέδειξεν ὅτι ὅσον ἰσχυρότερος εἶναι ὁ ἔρεθισμός, ὁ ὁποῖος ἐπιδρᾷ ἐπὶ ἑνὸς αἰσθητηρίου ὄργανου, τόσον περισσότερον πρέπει νὰ αὐξηθῆ, διὰ νὰ γίνῃ αἰσθητῆ ἡ διαφορὰ εἰς τὴν συνειδησιν. Ἐὰν εἰς τὰ 100 κηρία προσθέσωμεν ἀντὶ ἑνὸς 10, εἰς τὰ χίλια 100 κ.ο.κ., θὰ ἀντιληφθῶμεν ἀμέσως τὴν διαφορὰν τοῦ φωτισμοῦ. **Ὅθεν ἡ αὐξήσις τῆς ἰσχύος ἑνὸς ἔρεθισμοῦ, διὰ νὰ προκαλέσῃ αἰσθητὴν αὐξήσιν τῆς ἐντάσεως τοῦ αἰσθήματος, πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν ἔρεθισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον προστίθεται.** Τὸν νόμον τοῦτον διετύπωσε τὸ πρῶτον ὁ φυσιολόγος Ἑρνέστος Weber καὶ διὰ τοῦτο φέρει εἰς τὴν Ψυχολογίαν τὸ ὄνομά του.

Νεώτεροι πειραματικαὶ ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι ὁ νόμος αὐτὸς δὲν ἔχει ἀπόλυτον κύρος. Ἰσχύει ἐν πρώτοις διὰ τὰ αἰσθήματα ὀράσεως, ἀκοῆς, βάρους, πίεσεως καὶ κινήσεων. Ἀντιθέτως ἡ ἐφαρμογὴ του εἰς τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ὄσφρησιν φαίνεται ἀμφίβηλος. Ἐξ ἄλλου οἱ ἄκρως ἀσθενεῖς, ὡς καὶ οἱ ἐκτάκτως ἰσχυροὶ ἔρεθισμοὶ δὲν ρυθμίζονται συμφώνως πρὸς τὸν νόμον τοῦτον. Ἀπεδείχθη τέλος ὅτι ἡ ἀναλογία, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ νόμος, δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ δι' ὅλας τὰς αἰσθήσεις. Πάντως ὁ νόμος τοῦ Weber ἔχει μεγάλην σημασίαν. Δι' αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ὅτι τὰ αἰσθητηρία μας ὄργανα ἔχουν τὴν ἰκανότητα νὰ προσαρμώζουν τὴν εὐ-

αίσθησιαν των πρὸς τὴν ἰσχύν τῶν ἔρεθισμῶν. Εἶναι πολὺ εὐαίσθητα ἀπέναντι τῶν ἀσθενῶν ἔρεθισμῶν καὶ ὀλιγώτερον εὐαίσθητα ἀπέναντι τῶν ἰσχυρῶν. Ὅταν ὁ ἔρεθισμὸς εἶναι ἰσχυρὸς, πρέπει νὰ αὐξηθῇ κατὰ πολὺ, διὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ διαφορὰ, ἐνῶ ἐπὶ ἀσθενῶν ἔρεθισμῶν καὶ μικρὰ μόνον αὐξήσεις προκαλεῖ αἴσθη-τὴν διαφορὰν εἰς τὴν ἔντασιν τοῦ αἰσθήματος.

Διὰ τοῦ νόμου τοῦ Weber ἐξηγεῖται διατί ὅλοι οἱ ἄκροαταὶ μιᾶς συναυλίας ἀκούουν μουσικῶς τὴν αὐτὴν μελωδίαν ἀνεξαρτήτως τῆς θέσεώς των ἐντὸς τῆς αἰθούσης. Ὅσον ἀπομακρύνεται καιεῖς ἀπὸ τὴν ὀρχήστραν, τόσον ἀσθενέστεροι γίνονται διὰ τὴν ἀκοήν του οἱ ἔρεθισμοί, ἀλλὰ τὰ πηλίκια τῶν ἐντάσεων παραμένουν πάντοτε τὰ αὐτὰ καὶ διὰ τοῦτο δὲν μεταβάλλεται ἡ μορφή τῶν ἐκτελουμένων μουσικῶν ἔργων: ὅλοι οἱ ἄκροαταὶ ἀκούουν τὴν αὐτὴν μελωδίαν. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον, ἐνῶ διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ φωτισμοῦ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας αὐξομειώνεται ἡ ἔντασις τοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον ἀκτινοβολοῦν τὰ διάφορα ἀντικείμενα, ἡμεῖς ἔξακολουθοῦμεν νὰ βλέπωμεν τὰ « αὐτὰ » ἀντικείμενα. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν τὰ πηλίκια τῶν ἐντάσεων παραμένουν σταθερῶς τὰ αὐτὰ. Καὶ εἰς τὸν νόμον λοιπὸν τοῦ Weber φαίνεται ἡ ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος, ἡ ὁποία διέπει τὸν ψυχικὸν μας ὀργανισμόν. **Ἀντιδρῶμεν εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἔρεθισμοὺς κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ εὐκόλος ἀναγνώρισις τῶν πραγμάτων.** Διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν πραγμάτων ὁ ὀργανισμὸς δύναται νὰ λαμβάνῃ ἀπέναντι αὐτῶν τὴν βιολογικῶς συμφέρουσαν στάσιν καὶ νὰ ἀμύνεται εὐστόχως κατὰ τῶν ἐνδεχομένων κινδύνων.

Ὁ νόμος τῆς εἰδικῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθητηρίων. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἕκαστον αἰσθητήριον ὄργανον εἶναι ἰδιαιτέρως εὐαίσθητον εἰς ὠρισμένον εἶδος ἔρεθισμῶν, ἐνῶ εἰς ἄλλους ἔρεθισμοὺς ἢ δὲν ἀντιδρᾷ καθ' ὀλοκληρίαν ἢ ἐλάχιστα ἀντιδρᾷ. Π.χ. τὸ αἰσθητήριον τῆς ὁράσεως δέχεται ἰδιαιτέρως τὸν ἔρεθισμὸν τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων, τὸ αἰσθητήριον τῆς ἀκοῆς τὸν ἔρεθισμὸν τῶν παλμικῶν δονήσεων τοῦ ἀέρος κ. ο. κ. Ἐκτὸς ὁμως τῶν εἰδικῶν τούτων ἔρεθισμῶν ὑπάρχουν καὶ οἱ γενικοὶ ἔρεθισμοί, οἱ ὁποῖοι δύναται νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ πολλῶν αἰσθητηρίων, ὡς π.χ. τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα. Εἰς τοιαύτας περιπτώσεις τὸ ποῖον τοῦ

προκαλουμένου αισθήματος εξαρτᾶται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ αισθητηρίου ὄργάνου, τὸ ὁποῖον δέχεται τὸν ἐρεθισμόν, καὶ ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ οἰκείου μέρους τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται διὰ τῶν νεύρων. Π. χ. ὁ ἀμφιβληστροειδῆς ἐρεθίζεται ὄχι μόνον διὰ τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων τοῦ φωτός, ἀλλὰ καὶ διὰ πίεσεως καὶ δι' ἠλεκτρικοῦ ρεύματος. Πάντοτε ὅμως προκαλοῦνται διὰ τῶν ἐρεθισμῶν τούτων μόνον ὀπτικὰ αἰσθήματα. Ἡ λεγομένη χορδὴ τοῦ τυμπάνου, ἡ ὁποία διέρχεται ὀπισθεν αὐτοῦ, περιλαμβάνει μερικὰς ἴνας τοῦ νεύρου τῆς γεύσεως. Ἀποκοπτομένης τῆς χορδῆς (ὅποτε δὲν φθάνει πλέον τὸ νεῦρον μέχρι τῆς γλώσσης), ἐὰν ἐρεθίσωμεν τὸ ἄκρον αὐτῆς διὰ πίεσεως ἢ δι' ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, γεννᾶται αἶσθημα γεύσεως ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ ἐπὶ τῆς γλώσσης ὄξινος οὐσία. Ἐὰν ἐπίσης ἐρεθίσωμεν δι' αἰχμηροῦ ἀντικειμένου θερμοῦ (θερμοκρασία 35°) σημεῖον ψύχους ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἶναι κατεσπαρμένα εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματος, θὰ γεννηθῆ εἰς τὴν συνείδησιν αἶσθημα ὄχι θερμότητος, ἀλλὰ ψύχους. Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων συνάγομεν ὅτι **διάφοροι ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοί, ὅταν ἐπιδρῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἰσθητήριον, προκαλοῦν πάντοτε τὰ αὐτὰ κατὰ ποιὸν αἰσθήματα.** Καὶ ἀντιθέτως ὁ αὐτὸς ἐρεθισμὸς ἐπιδρῶν ἐπὶ διάφορα αἰσθητήρια προκαλεῖ διάφορα κατὰ ποιὸν αἰσθήματα. Π.χ. τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν προκαλεῖ ὀπτικὰ αἰσθήματα, ἐπὶ τοῦ δέρματος αἰσθήματα ἀφῆς, ἐπὶ τοῦ νεύρου τῆς γεύσεως αἰσθήματα γεύσεως. Τὸν νόμον τοῦτον, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται νόμος τῆς ἐιδικῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθητηρίων, διετύπωσε πρῶτος ὁ φυσιολόγος Ἰωάννης Müller.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΑΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ

1. ΟΡΙΣΜΟΣ, ΕΙΔΗ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΣ

Ἡ παράστασις. Ὄταν ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἓν βιβλίον, ἢ εἰκὼν αὐτοῦ σχηματίζεται μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας διὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὅποιοι προσβάλλουν τὰ αἰσθητήριά μας ὄργανα. Αὐτὴν τὴν εἰκόνα θὰ ὀνομάσωμεν προσωρινῶς **ἄμεσον ἐντύπωσιν** (κατωτέρω θὰ μελετήσωμεν ἀκριβέστερον τὸν σχηματισμὸν τῆς καὶ θὰ τὴν ὀνομάσωμεν μετὰ τὸ κύριον ἐπιστημονικὸν ὄνομα τῆς), διότι ἀποτελεῖται ἀπὸ πλῆθος αἰσθημάτων, ἤτοι ψυχικῶν στοιχείων, τὰ ὅποια γεννῶνται εἰς τὴν συνείδησιν διὰ διεγέρσεως τῶν περιφερικῶν αἰσθητηρίων νεύρων. Εἰκόνα ὅμως τοῦ βιβλίου τούτου δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν καὶ ὅταν τὸ ἀντικείμενον δὲν εὑρίσκεται ἐνώπιόν μας ἢ ὅταν κλείσωμεν τοὺς ὀφθαλμούς. Πάλιν εἶναι ὡς νὰ « βλέπωμεν » τὸ βιβλίον τοῦτο διὰ τινος ἐσωτερικοῦ αἰσθητηρίου : τὸ χρῶμα, τὸ σχῆμα, ὁ ὄγκος του κλπ. διαγράφονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σαφῶς εἰς τὴν εἰκόνα του, ἢ ὅποια σχηματίζεται μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἡ εἰκὼν τοῦ ἀντικειμένου γεννᾶται ὄχι διὰ διεγέρσεως τῶν περιφερικῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, διότι πράγματι οὐδεὶς ἐξωτερικὸς ἐρεθισμὸς ἐπιδρᾷ τότε ἐπ' αὐτῶν, ἀλλὰ δι' ἀπ' εὐθείας διεγέρσεως τῶν ἐγκεφαλικῶν κέντρων, τὰ ὅποια ἀφ' ἑαυτῶν δύνανται νὰ γεννοῦν μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας εἰκόνας ὁμοίας πρὸς ἐκείνας, αἱ ὅποια ἄλλοτε προεκλήθησαν διὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν. Τὰς εἰκόνας αὐτὰς ὀνομάζομεν **παραστάσεις**. Τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς παραστάσεως εἶναι, ὅτι γεννᾶται δι' ἀπ' εὐθείας διεγέρσεως τῶν ἐγκεφαλικῶν κέντρων ἄνευ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

Τὰ ἐποπτικὰ στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦνται αἱ παραστάσεις, εἶναι πάντοτε γνωστὰ εἰς ἡμᾶς ἐκ προηγουμένων ἐντυπώσεων. Ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς δὲν δύναται νὰ ἔχη ὀπτικὰς παραστάσεις καὶ ὁ πάσχων ἐξ ἀχρωματοψίας ὡς πρὸς τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ

πράσινον ἔχει παραστάσεις μὲ ὅλα τὰ ἄλλα χρώματα ἐκτὸς τοῦ ἐρυθροῦ καὶ τοῦ πρασίνου, τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ ἔχη ἄμεσον ἐντύπωσιν διὰ τῆς ὁράσεως.

Ἔχομεν δύο εἶδη παραστάσεων : τὰς ἐξ **ἀναμνήσεως** καὶ τὰς ἐκ **φαντασίας**. Αἱ ἐξ ἀναμνήσεως ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα πραγματικά, τῶν ὁποίων ἐντύπωσιν ἀπεκτήσαμεν ἄλλοτε. Αἱ ἐκ φαντασίας ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα φανταστικά. Τὰ στοιχεῖα (δηλ. ἡ ὕλη) καὶ τῶν ἐκ φαντασίας παραστάσεων εἶναι γνωστὰ εἰς ἡμᾶς ἐκ προηγουμένων ἐντυπώσεων. Ὁ συνδυασμὸς ὁμῶς τῶν στοιχείων τούτων, ἥτοι ἡ μορφή τῆς εἰκόνος, εἶναι δημιουργημὰ τῆς ἰδικῆς μας ψυχικῆς ἐνεργείας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συγκεκροτημένα οὐδέποτε ἐγνωρίσαμεν ὡς ἐντύπωσιν τὰ στοιχεῖα ταῦτα. Ἡ εἰκὼν λ.χ. ἐνὸς ἀποθανόντος συγγενοῦς, ἢ ὁποία διατηρεῖται μέσα εἰς τὴν συνειδήσιν μας, εἶναι παράστασις ἐξ ἀναμνήσεως. Ἡ νέα μελωδία, ἢ ὁποία αἴφνης σχηματίζεται ὡς ἀκουστικὴ εἰκὼν μέσα εἰς τὴν συνειδήσιν ἐνὸς μουσικοσυνθέτου, εἶναι παράστασις ἐκ φαντασίας. Τοὺς ἐπὶ μέρους ἤχους γνωρίζει ἤδη ὁ μουσικοσυνθέτης ἐξ ἀκουστικῶν ἐντυπώσεων· τὸ νέον εἶναι ὁ συνδυασμὸς τῶν ἤχων τούτων εἰς πρωτότυπον μουσικὴν φράσιν.

Τὰς παραστάσεις ὀνομάζομεν ἐκ τῆς αἰσθήσεως, διὰ τῆς ὁποίας γεννῶνται αἱ ἀντίστοιχοι ἐντυπώσεις. Ἔχομεν λοιπὸν παραστάσεις ὀπτικές, ἀκουστικές, κινητικές (ἐκ τῆς μικῆς αἰσθήσεως). Ἡ παράστασις τοῦ ἐκλιπόντος συγγενοῦς εἶναι ὀπτικὴ, ἢ παράστασις τῆς μελωδίας ἀκουστικὴ. Κινητικαὶ εἶναι π. χ. αἱ παραστάσεις τῶν λέξεων, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ γράψωμεν μὲ κλειστοὺς ὀφθαλμούς, διότι ἐμάθωμεν τὴν γραφὴν των δι' ἐπανελημμένων ἀσκήσεων ἀντιγραφῆς. Ἀντίστοιχοι ἐντυπώσεις ἐσχηματίσθησαν διὰ τῶν μικῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποία ἐγεννήθησαν κατὰ τὴν ἀσκήσιν. Ὁσφρητικά, δερμικά καὶ παραστάσεις γεύσεως σπανιώτατα παρατηροῦνται, τοῦλάχιστον εἰς τὸν ὄριμον ἄνθρωπον. Καὶ τοῦτο εἶναι εὐεξηγητόν : προϊούσης τῆς ἡλικίας αἱ ἀνάγκαι τῆς ζωῆς ἐξυπηρετοῦνται κυρίως διὰ τῆς ὀπτικῆς, τῆς ἀκουστικῆς καὶ τῆς μικῆς αἰσθήσεως καὶ διὰ τοῦτο καλλιεργοῦμεν μόνον τὰς ἐξ αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων παραστάσεις.

✕ **Παράστασις καὶ ἄμεσος ἐντύπωσις.** Αἱ συνήθεις παραστάσεις διαφέρουν τῶν ἀμέσων ἐντυπώσεων : α) Κατὰ τὴν **ἐντασιν**

καί **ζωηρότητα**. Αί έντυπώσεις εἶναι έντονώτεροι καί ζωηρότεροι, ἀντιθέτως αἱ παραστάσεις εἶναι ἀμυδρότεροι καί ἀσθενέστεροι. Δέν ἔχει τήν αὐτήν ζωηρότητα καί δύναμιν ἢ ἐπερχομένη εἰς τήν συνείδησιν μου παράστασις μιᾶς μελωδίας ἢ ἐνός τοπίου, ὅσῃν καί ἡ ἄμεσος έντύπωσις, τήν ὁποίαν εἶχον, ὅτε ἤκουον τήν μουσικήν ἢ ἔβλεπον τὸ τοπίον τοῦτο. β) Κατὰ τήν **ἀκρίβειαν** καί τήν **σαφήνειαν**. Αἱ παραστάσεις συγκρινόμεναι πρὸς τὰς ἀντιστοίχους έντυπώσεις εἶναι ἔλλιπέστεροι καί ἀσαφέστεροι. Παρουσιάζουν συνήθως κενά, τὰ ὁποῖα δέν ὑπάρχουν εἰς τὰς έντυπώσεις. Ἡ παράστασις ἐνός σπανίου ζώου, τὸ ὁποῖον πρὸ καιροῦ ἀπεθαύμασα εἰς τὸν ζωολογικὸν κήπον, ἔχει κάποιαν ἀοριστίαν καί κυρίως χάσματα (εἰς ὠρισμένα χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα δέν ἐπρόσεξα ἴσως ὅσον ἔπρεπε), ἐνῶ ἡ διὰ προσοχῆς ἄμεσος έντύπωσις ἔχει ἀκρίβειαν καί σαφήνειαν. γ) Κατὰ τήν **σταθερότητα**. Αἱ ἄμεσοί έντυπώσεις παραμένουν εἰς τήν συνείδησιν ἐπὶ περισσότερο χρόνον, εἶναι εὐσταθέστεροι τῶν παραστάσεων. Ἐν ὅσῳ παρατηρῶ τὸ ἐπὶ τοῦ γραφείου μου ὠρολόγιον, ἔχω διαρκῶς ἄμεσον έντύπωσιν αὐτοῦ. Ὅταν κλείσω τοὺς ὀφθαλμούς, ἔχω διὰ μίαν στιγμὴν εἰς τήν συνείδησιν μου τήν παράστασιν του, ἀλλὰ ταχέως ἢ εἰκὼν αὕτη γίνεται ἀσαφεστέρα καί ἐξαφανίζεται, διὰ τὴν διαδεχθῆ ἄλλη παράστασις κ.ο.κ.

Αἱ ἀνωτέρω διαφοραὶ δέν ἰσχύουν ἀπολύτως. Ἡ ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι ἐνίοτε αἱ παραστάσεις ἔχουν ἴσην πρὸς τὰς ἀμέσους έντυπώσεις έντασιν, σαφήνειαν καί σταθερότητα. Λόγῳ προδιαθέσεως καί ἀσκήσεως τύποι τινὲς ἀνθρώπων ἔχουν τήν ἰκανότητα νὰ σχηματίζουν ἐξ ἀναμνήσεως παραστάσεις μεγίστης ζωηρότητος καί ἀρτιότητος. Ἀναφέρεται τὸ παράδειγμα Γάλλου ζωγράφου, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐπὶ ἡμίσειαν μόνον ὥραν συνανεστρέφετο μετὰ τινος καί παρετήρει τὸ πρόσωπόν του, ἠδύνατο κατόπιν νὰ ζωγραφίσῃ ἀπὸ μνήμης εἰκόνα του μεγίστης ἀκριβείας τοιαύτας προσωπογραφίας ἐξετέλει περὶ τὰς 300 κατ' ἔτος. Μερικοὶ μάλιστα ψυχολόγοι ἀπέδειξαν πειραματικῶς ὅτι τήν ἰκανότητα νὰ σχηματίζουν ἐντόνους καί σαφεῖς ὀπτικὰς παραστάσεις ἔχουν πολλοὶ ἄνθρωποι κατὰ τήν νεαρὰν ἡλικίαν (11 — 15 ἐτῶν). Τοὺς τύπους τούτους ὀνομάζουν **εἰδητικούς**. Ὁ εἰδητικὸς ἔχει τόσον ζωηρὰς καί σαφεῖς ὀπτικὰς ἐξ ἀναμνήσεως παραστάσεις, ὥστε δύναται νὰ περιγράψῃ σύν-

θετα αντικείμενα ή περιπλόκους σκηνάς, τῶν ὁποίων ἡ συνείδησις του διατηρεῖ τὰς εἰκόνας, μὲ μεγαλυτέραν ἐνίοτε ἀκρίβειαν καὶ ζωηρότητα παρὰ ἂν εἶχε πράγματι ἐνώπιόν του τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα ἢ γεγονότα καὶ παρετῆρει αὐτὰ μετὰ προσοχῆς.

Εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν εὐκόλως διακρίνομεν τὰς παραστάσεις ἀπὸ τὰς ἀμέσους ἐντυπώσεις : εἰς τὰς ἀμέσους ἐντυπώσεις ἔχομεν σαφῶς τὴν συναίσθησιν ὅτι ὑπάρχει ἐνώπιόν μας πραγματικὸν τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἀναπαριστᾷ ἢ ψυχικὴ εἰκὼν. Ἡ γνῶσις αὕτη ψυχολογικῶς ἀναλυομένη ἀποδεικνύεται ὅτι ὀφείλεται εἰς τὴν **συσχέτισιν τῶν ἐντυπώσεων διὰ στοιχειῶδους τινὸς διανοητικῆς λειτουργίας** (σκέψεως) καὶ εἰς **ἐρμηνείαν τῆς σχέσεως αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πείρας**, ἐπομένως εἰς μίαν ἐπεξεργασίαν τῶν προϊόντων τῶν αἰσθήσεων ἐκ μέρους τῆς ψυχῆς. Αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἡ ἀμέσος ἐντύπωσις δὲν δύναται νὰ διακριθῆ τῆς παραστάσεως, ὅταν εἶναι ἀσθενής· καθὼς καὶ ἡ παράστασις, ὅταν εἶναι ἐντονὸς καὶ σαφής, δὲν δύναται νὰ διακριθῆ τῆς ἀμέσου ἐντυπώσεως. Ἐὰν π. χ. ὁ κρότος, τὸν ὁποῖον μοῦ ἐφάνη ὅτι ἤκουσα αὐτὴν τὴν στιγμὴν, εἶναι πραγματικὸς ἢ φανταστικὸς, ἂν δηλ. εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἔχω μέσα εἰς τὴν συνειδησίμ μου ἀμεσον ἐντύπωσιν ἢ παράστασιν, δύναμαι νὰ βεβαιωθῶ μόνον ἐκ τῆς **συνεχειᾶς** ἧτοι ἐκ τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπακολουθήσουν. Διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν γεγονότων τούτων πρὸς τὸ ἀμφισβητούμενον ἀποφαίνομαι, ἂν ὄντως ἐπρόκειτο περὶ πραγματικοῦ κρότου ἢ ὄχι. Διότι ἡ **πείρα μὲ ἔχει διδάξει** ὅτι ὁ πραγματικὸς κρότος ἔχει ὠρτισμένην **ἀκολουθίαν**, σειρὰν δηλ. ἐπομένων ἐντυπώσεων, ἐνῶ ὁ φανταστικὸς ὡς παράστασις στρεφεται αὐτῆς τῆς συνεχειᾶς. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον μαθάνομεν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας νὰ διαστέλλωμεν τὰς φανταστικὰς εἰκόνας τοῦ ὄνειρου (εἶναι παραστάσεις καὶ αὐταὶ) ἀπὸ τὰς ἀμέσους ἐντυπώσεις. Οὕτω βαθμηδὸν ἀποκτῶμεν τὸ **μέτρον**, διὰ τοῦ ὁποῖου αὐτομάτως διακρίνομεν τὴν παράστασιν ἀπὸ τὴν ἀμεσον ἐντύπωσιν καὶ δὲν δυνάμεθα εὐκόλως νὰ ἀπατηθῶμεν.

Τὰ αἰσθήματα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν παραστάσεων. Ἐνεκα τῆς ψυχολογικῆς ὁμοιότητος, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν αἱ ἀμεσοὶ ἐντυπώσεις πρὸς τὰς ἀντιστόιχους παραστάσεις, δύναται νὰ συνείρωνται ἐντὸς τῆς συνειδήσεως αἱ μὲν μετὰ τῶν δὲ καὶ νὰ συγχωνεύωνται εἰς εἰκόνας, ὅπου ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐντυπώσεων εἶναι λίαν περιωρισμένος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἀναμειγνυομένων παραστάσεων. Ὅταν λ. χ. παρατηροῦμεν γνωστὰ ἀντικείμενα, ἐλάχιστα εἶναι τὰ στοιχεῖα αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ὄντως βλέπομεν. Κατὰ τὸ πλεῖστον **συμπληροῦμεν** τὴν εἰκόνα διὰ παραστάσεων ἐξ ἀναμνήσεως. Διὰ τοῦτο εὐκόλως δυνάμεθα ν' ἀπατηθῶμεν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξηγοῦνται πολλὰ πλάναι. Ἐνίοτε πάλιν μὸλις ἀντικρῶσωμεν ἐν ἀντικείμενον, ἢ γνωστὴ ἐκ προηγουμένων ἐν-

τυπώσεων παράστασις του ταχέως επανερχομένη εις τήν συνείδησίν μας **διορθώνει** τήν εικόνα, τήν οποίαν θά εσχηματίζομεν ἐξ ἀμέσου ἐντυπώσεως, καί ἔτσι βλέπομεν τὸ ἀντικείμενον ὄχι καθὼς ὄντως παρουσιάζεται πρὸ ἡμῶν, ἀλλὰ καθὼς ἔχομεν **συνηθίσει** νὰ τὸ βλέπωμεν. Ἐνῶ π. χ. ὅσον ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας ἐν ἀντικείμενον, τόσον σμικρύνεται κατὰ λόγον τῆς ἀποστάσεως τὸ εἶδωλον, τὸ ὁποῖον σχηματίζεται ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος τῶν ὀφθαλμῶν μας, ἡμεῖς (εἰς ὄχι πολὺ μεγάλην βεβαίως ἀπόστασιν) ἐξακολουθοῦμεν νὰ τὸ βλέπωμεν μὲ τὸ γνωστὸν ἐκ τοῦ πλησίον μέγεθός του. Ὅμοίως ἐξακολουθοῦμεν νὰ βλέπωμεν γνωστά μας ἀντικείμενα μὲ τὸ αὐτὸ χρῶμα καί ὅταν ἀκόμη πρὸς στιγμὴν αὐξηθῇ ἢ ἐλαττωθῇ ὁ φωτισμός των, ἐνῶ θά ἔπρεπε συμφώνως πρὸς τήν λειτουργίαν τοῦ ὄργανου τῆς ὀράσεως νὰ μεταβληθῇ μετὰ τοῦ φωτισμοῦ καί ὁ χρωματισμός των. Ἡ χιῶν π. χ. φαίνεται πάντοτε λευκὴ καί ὁ ἀνθραξ μέλας ὑπὸ οἰονδήποτε φωτισμόν.

➤ **Ἐποπτεία.** Ὡς πρὸς τήν **σαφήνειαν** καί τήν **ἀκρίβειαν** αἱ παραστάσεις παρουσιάζουν διαφόρους βαθμούς. Ἄλλαι εἶναι ἀμυδρότεραι καί ἐλλιπέστεραι, ἄλλαι ἀντιθέτως ἐναργέστεραι καί ἀρτιώτεραι (ἀνευ χασμάτων). Διὰ τὸν σχηματισμὸν ἐναργῶν καί ἀρτίων παραστάσεων ὄροι ἀπαραίτητοι εἶναι ἡ ψυχικὴ ὠριμότης, ἡ προσοχὴ καί ἡ ἀσκησις. Τὰς ἐναργεῖς καί ἀρτίας παραστάσεις ὀνομάζομεν **ἐποπτείας**. Ἀναλόγως τῆς προελεύσεώς των διαίρουμεν τὰς ἐποπτείας εἰς δύο εἶδη: τὰς **κατ' αἴσθησιν** καί τὰς **κατὰ φαντασίαν** (ἢ πνευματικάς). Ὅταν περιεργασθῶ μετὰ προσοχῆς τὸν Παρθενῶνα, δύναμαι νὰ ἔχω παράστασιν αὐτοῦ σαφῆ καί ἀκριβῆ, ἥτοι ἐποπτείαν. Αὕτη εἶναι κατ' αἴσθησιν. Ἐποπτείαν δύναμαι ν' ἀποκτήσω καί τῆς πυραμίδος τοῦ Χέοπος, χωρὶς νὰ ἐπισκεφθῶ τὸ Κάιρον, διὰ τῆς ἀναγνώσεως δηλ. λεπτομερῶν περιγραφῶν. Αὕτη εἶναι κατὰ φαντασίαν. Τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος ἔχομεν ἐποπτείας κατὰ φαντασίαν. Εἰς τὸν σχηματισμὸν κατὰ φαντασίαν ἐποπτεῶν πολῦτιμον βοήθειαν παρέχουν παραστάσεις ἐξ ἀναμνήσεως καί ἄμεσοι ἐντυπώσεις ἐξ ἀντικειμένων συναφῶν. Διὰ γνωστῶν στοιχείων σχηματίζομεν τήν εἰκόνα τοῦ ἀγνώστου.

2. ΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

Μεταξύ τῶν ἀτόμων παρατηροῦνται μεγάλαι διαφοραὶ ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν σαφήνειαν τῶν παραστάσεων, τὰς ὁποίας διατηροῦν μέσα εἰς τὴν συνειδησίν των, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῶν παραστάσεων, αἵτινες παίζουν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ψυχικὴν των ζωὴν.

Αἱ διαφοραὶ αὗται ὀφείλονται κυρίως εἰς φυσικὴν προδιάθεσιν, κατὰ δευτέρον δὲ λόγον εἰς μακρὰν ἄσκησιν.

Αἱ παραστάσεις, ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω, διακρίνονται ἀναλόγως τῆς αἰσθήσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἔχουν τὴν προέλευσιν αἱ ἀντίστοιχοι ἐντυπώσεις, εἰς ὀπτικές, ἀκουστικὰς κ. ο. κ.

Ἔχει λοιπὸν παρατηρηθῆ ὅτι ἄλλοι τῶν ἀνθρώπων διατηροῦν σαφῶς καὶ ἀκριβῶς κατὰ προτίμησιν τὰς ὀπτικές, ἄλλοι τὰς ἀκουστικὰς καὶ ἄλλοι τὰς κινητικὰς (μουσικὰς) παραστάσεις. Τοὺς πρώτους ὀνομάζομεν τύπους **ὀπτικούς**, τοὺς δευτέρους **ἀκουστικούς** καὶ τοὺς τρίτους **κινητικούς τύπους**. Ἄλλους παραστατικούς τύπους δὲν διακρίνομεν, ἀφοῦ αἱ ἀπὸ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων προερχόμεναι παραστάσεις εἶναι σπάνια, διότι ἐλάχιστα καλλιεργοῦνται ὑπὸ τοῦ ὀπωσδήποτε πεπολιτισμένου ἀνθρώπου.

Ὅσοι ἀνήκουν εἰς τὸν **ὀπτικὸν** παραστατικὸν τύπον διατηροῦν ζωηρὰς καὶ ἐπαναφέρουν εἰς τὴν συνειδησίν των μὲ εὐκολίαν καὶ σταθερότητα τὰς ὀπτικὰς παραστάσεις. Ὑπάρχουν ρήτορες, οἱ ὅποιοι δύνανται ν' ἀπαγγέλλουν ἀπὸ στήθους μακροὺς λόγους, χωρὶς νὰ μεταχειρίζονται τὰς σημειώσεις των, διότι ἀναγινώσκουν τρόπον τινὰ νοερῶς τὰ χειρόγραφα, τῶν ὁποίων διατηροῦν εὐκρινῶς τὰς ὀπτικὰς παραστάσεις. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν κατατάσσονται καὶ οἱ λεγόμενοι **ὀπτικοὶ ἀριθμομνήμονες**, ὡς ἦτο ὀνομαστὸς Ἑλλην ἀριθμομνήμων Περικλῆς Διαμάντης: ἔβλεπεν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς σειρὰν πολυψηφίων ἀριθμῶν καὶ κλείων ἔπειτα τοὺς ὀφθαλμοὺς ἠδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ διαφόρους ἀριθμητικὰς πράξεις ἐπ' αὐτῶν, διότι ἐξηκολούθει νὰ βλέπῃ τρόπον τινὰ αὐτοῦς εὐκρινέστατα ἐπὶ νοητοῦ πίνακος.

Τὴν ἰδίαν ἰκανότητα περὶ τὰς ἀκουστικὰς παραστάσεις ἔχουν οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸν **ἀκουστικὸν** παραστατικὸν τύπον. Λέγεται περὶ τοῦ Μόζαρτ ὅτι εἰς ἡλικίαν 14 ἐτῶν ἤκουσε δις μόνον μίαν δυσ-

κολωτάτην ἐκκλησιαστικὴν μελωδίαν (ὀκτάφωνον) καὶ κατόπιον ἀντέγραψεν αὐτὴν ἀπὸ μνήμης. Ἀκουστικοὶ τύποι εἶναι ὅσοι δύνανται εὐκόλως νὰ ἀπομνημονεύσουν κείμενον εἰς πεζὸν ἢ στίχους, ἀκούοντες αὐτὸ ἀπαγγελλόμενον ὑπ' ἄλλου. Παράδειγμα ἀκουστικοῦ ἀριθμομνήμονος ἦτο ὁ Ἰταλὸς Inaudi, ὁ ὁποῖος ἤρκει μόνον νὰ ἀκούσῃ σειρὰν ἀριθμῶν πολυψηφίων, διὰ νὰ διατηρήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν μνήμην του καὶ νὰ ἐκτελέσῃ ἐπ' αὐτῶν δυσκόλους ἀριθμητικὰς πράξεις μὲ ἀκρίβειαν. Ἡ θέα τῶν ἀριθμῶν ἀντὶ νὰ διευκολύνῃ, ἐδυσκόλευε τὴν μνήμην του.

Οἱ ἀνήκοντες τέλος εἰς τὸν **κινητικὸν** παραστατικὸν τύπον διατηροῦν κατὰ προτίμησιν τὰς κινητικὰς (μουσικὰς) παραστάσεις, ἢ τοὶ τὰς παραστάσεις τῆς κινήσεως τῶν μελῶν τοῦ σώματος (χειρῶν, ποδῶν κτλ.) καὶ ἰδίᾳ τῶν γλωσσικῶν ὀργάνων (ἐκμάθησις λέξεων). Σχοινοβάται καὶ χορευταί, πιανίσται καὶ δακτυλογράφοι εἰς αὐτὸν τὸν τύπον κατατάσσονται. Ὁ κινητικὸς τύπος διὰ νὰ ἀποστηθίσῃ ἐν κείμενον, πρέπει νὰ τὸ ἀπαγγείλῃ μεγαλοφώνως· τότε αἱ παραστάσεις τῶν κινήσεων τῆς γλώσσης καὶ τῶν χειλέων ἐγχαράσσονται εἰς τὴν συνείδησίν του. Ὄταν ἀναπολῇ, δὲν δύναται ν' ἀποφύγῃ ὁμοίως ἑλαφρὰς κινήσεις τῶν φωνητικῶν ὀργάνων· δι' αὐτῶν τρόπον τινὰ ἐνθυμεῖται. Καὶ οἱ τυφλοὶ, οἱ ὁποῖοι ἀπτικῶς καὶ κινητικῶς λαμβάνουν γνῶσιν τοῦ κόσμου, εἰς αὐτὸν τὸν παραστατικὸν τύπον ἀνήκουν. Ὡς γνωστὸν οἱ τυφλοὶ μαθάνουν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν δι' εἰδικῆς ἀπτικῆς μεθόδου, πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν δύνανται καὶ ἐπιστημονικῶς νὰ καταρτισθοῦν ἄριστα.

Σημειωτέον ὅτι οἱ καθαρὰ ἀμιγεῖς παραστατικοὶ τύποι εἶναι σπανιώτατοι. Οἱ πλεῖστοι ἄνθρωποι ἀνήκουν εἰς μεικτοὺς τύπους καὶ εἶναι συνήθως ὡς πρὸς μὲν τὰς παραστάσεις τῶν λέξεων **ἀκουστικοὶ - κινητικοί**, ὡς πρὸς δὲ τὰς παραστάσεις τῶν πραγμάτων **ὀπτικοί**.

3. ΣΥΝΔΕΞΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΛΑΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Ἐὰν διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας παρακολουθήσωμεν τὴν σειρὰν τῶν παραστάσεων μας, ἢ πορεία των ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ μᾶς φανῇ τυχαία καὶ αὐθαίρετος. Ὄταν λ. χ. στοχαζώμεθα ἢ, ὡς λέγομεν ἀλληγορικῶς, ὄνειρεύωμεθα μὲ ἀνοικτοὺς ὀφθαλμοὺς, ἢ μία

παράστασις διαδέχεται μέσα εἰς τὴν συνειδησὶν μας τὴν ἄλλην χωρὶς καταφανῆ ἀλληλουχίαν. Μετ' ὀλίγον ἢ παράστασις, ἢ ὁποία μᾶς ἀπασχολεῖ, φαίνεται εἰς ἡμᾶς τελειῶς ἄσχετος πρὸς τὰς προηγθεῖσας καὶ ἀποροῦμεν πῶς ἐφθάσαμεν εἰς αὐτήν· τόσον μακρὰν εὐρισκόμεθα ἀπὸ τὴν ἀφετηρίαν τῶν διαλογισμῶν μας. Ἐν τούτοις προσεκτικῆ παρατήρησις καὶ μεθοδικῆ ἀνάλυσις ἀπέδειξαν ὅτι ἡ διαδοχικῆ σειρά τῶν παραστάσεων δὲν εἶναι, ὅσον φαίνεται, τυχαία καὶ αὐθαίρετος. Ἀπ' ἐναντίας διέπεται ὑπὸ νόμων. Τοὺς νόμους τούτους ἐξηκρίβωσε καὶ διετύπωσε τὸ πρῶτον ὁ Ἄριστοτέλης.

Οὐδὲν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας ὑπάρχει μεμονωμένον καὶ ἄνευ ἀλληλουχίας μετὰ τῶν λοιπῶν στοιχείων τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς. Αἱ παραστάσεις κατὰ τὴν σειράν, καθ' ἣν σχηματίζονται, **συμπλέκονται** μετ' ἀλλήλων καὶ ἀποκοτῶν ἀμοιβαίας σχέσεις, **δεσμούς** στερεοῦς. Εὐθὺς ὡς ἡ μία ἐκ δύο συνδεθειῶν ἄλλοτε παραστάσεων (ἢ μιᾶς ἀμέσου ἐντυπώσεως καὶ μιᾶς παραστάσεως) ἐπανεῖθη εἰς τὴν συνειδησὶν ἀπὸ οἰανδήποτε ἀφορμῆν, ἀμέσως καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρας ἐκ μέρους μας προσπαθείας ἀνακαλεῖται καὶ ἡ ἄλλη. Τὴν σύνδεσιν τῶν παραστάσεων ὀνομάζομεν **συνειρμόν**, τὸ δὲ φαινόμενον τῆς ἀμοιβαίας των ἀνακλήσεως εἰς τὴν συνειδησὶν : **ἀνάπλασιν** τῶν παραστάσεων. Ἡ ἀνάπλασις ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξιν συνειρμοῦ, διότι μόνον συνδεδεμένοι μετ' ἀλλήλων παραστάσεις ἔχουν τὴν ιδιότητα νὰ ἀνακαλοῦν ἀλλήλας εἰς τὴν συνειδησὶν. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ δύο αὐτὰ φαινόμενα καλοῦμεν συνήθως συνειρμούς, τοὺς δὲ νόμους, οἱ ὅποιοι τὰ διέπουν : νόμους τοῦ **συνειρμοῦ**.

Ἀναφέρονται τέσσαρες νόμοι τοῦ συνειρμοῦ : 1) ὁ **νόμος τῆς ὁμοιότητος**, 2) ὁ **τῆς ἀντιθέσεως**, 3) ὁ **τῆς συναφείας ἐν χώρῳ** καὶ 4) ὁ **τῆς ἀλληλουχίας ἐν χρόνῳ**.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς **ὁμοιότητος** μία ἄμεσος ἐντύπωσις ἢ παράστασις ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλῆ εἰς τὴν συνειδησὶν ὁμοίας κατὰ τὸ περιεχόμενον παραστάσεις. Ἡ ἄμεσος ἐντύπωσις τοῦ ἐπὶ τοῦ γραφείου ὥρολογίου μου ἀναπλάττει τὴν γνωστὴν ἐκ προηγουμένων ἐντυπώσεων παράστασιν του καὶ ἐπειδὴ αὕτη συγχωνεύεται μετὰ τῆς ἐντυπώσεως, ἀδυνατῶ ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ ἀντιληφθῶ τὰς τυχόν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου ἐπελθούσας μεταβολάς. Ἡ παράστασις τοῦ ὥρολογίου δύναται νὰ ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν συνεί-

δησιν και παραστάσεις άλλων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ὁμοίων ἀντικειμένων, π.χ. τοῦ ὥρολογίου τῆς ἐκκλησίας ἢ τοῦ σχολείου, μετὰ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἔχει πολλὰ στοιχεῖα κοινά. Ἡ ὁμοιότης εἶναι εἰς τινες περιπτώσεις ἀπλή ἀναλογία· ἢ ἐντύπωσης ἐνός ἵπταμένου πελαργοῦ ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν παράστασιν ἀεροπλάνου, ἢ ἐντύπωσης ἐξ ἐνός μελωδικοῦ ᾄσματος τὴν παράστασιν τῆς ἀηδόνος. Εἰς συνειρμούς τοιοῦτου εἶδους ὀφείλονται αἱ ἀλληγορίαι καὶ αἱ εἰκονικαὶ ἐκφράσεις τοῦ ποιητικοῦ λόγου: τὰ ὄριμα στάχια κυματίζουν, οἱ ἰτιῆς κλίνουν πένθιμα τὸ κεφάλι, ροδίζει ἢ ἀνατολή, τὸ μάτι ἀστράφτει κλπ.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς **ἀντιθέσεως** μία ἄμεσος ἐντύπωση ἢ παράστασις ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλῆ εἰς τὴν συνείδησιν παράστασιν ἀντιθέτου περιεχομένου. Ἡ ἐντύπωση μέλανος πέπλου ἀνακαλεῖ πολλὰκις τὴν παράστασιν λευκοῦ, παραστάσεις ζωῆς ἀνακαλοῦν παραστάσεις θανάτου, ὁ πλοῦτος φέρει εἰς τὸν νοῦν μας τὴν πενίαν κ.ο.κ.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς **συναφείας ἐν χώρῳ**, ὅταν τὰ ἀντικείμενα δύο ἀμέσων ἐντυπώσεων ἔχουν πρὸς ἀλληλα τοπικὴν συναφειαν ἢ ἐντύπωσης ἢ ἡ ἀντίστοιχος παράστασις τοῦ ἐνός ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλῆ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν παράστασιν τοῦ ἄλλου. Ὅταν βλέπω τὴν πλατεῖαν, ὅπου ἄλλοτε παρέστην μάρτυς ἐνός τροχιοδρομικοῦ δυστυχήματος, ἐπανέρχεται εἰς τὴν συνείδησίν μου ἡ παράστασις ἐκείνης τῆς σκηνῆς. Ἀναπολῶ τὴν εἴσοδον τῆς πατρικῆς μου οἰκίας καὶ εὐθὺς ἀναπλάσσεται ἡ παράστασις μιᾶς παρακειμένης κρήνης κ.ο.κ. Ἡ ἐν χώρῳ γειννιάσις τῶν ἀντικειμένων τῶν δύο τούτων παραστάσεων εἶναι ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ μία ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ἄλλην.

Τέλος κατὰ τὸν νόμον τῆς **ἀλληλουχίας ἐν χρόνῳ**, ὅταν δύο ἄμεσοι ἐντυπώσεις σχηματισθοῦν ἐντὸς τῆς συνειδήσεως ταυτοχρόνως ἢ διαδοχικῶς, ἦτοι ἡ μία ἄμέσως μετὰ τὴν ἄλλην, τότε ἡ πρώτη ἐντύπωση ἢ ἡ ἀντίστοιχος παράστασις, ἐπανερχομένη ἐξ οἰασδήποτε ἀφορμῆς, ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλῆ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ἀντίστοιχον παράστασιν τῆς ἄλλης. Ὅταν π.χ. βλέπω ἀστραπὴν, ἀναμένω τὸν κεραυνόν· ἢ ὁσμὴ ἐνός φαγητοῦ φέρει εἰς τὸν νοῦν μου ἐστρωμένην τράπεζαν· γνωστὴ φωνὴ ἀκουομένη εἰς τὸ σκότος ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ὀπτικὴν παράστασιν τοῦ προσώπου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδω τὴν φωνήν. Ὁ ἀμοιβαῖος σύν-

δεσμος τῶν ψυχικῶν τούτων εἰκόνων καὶ ἐπομένως ἡ τάσις ἐκατέρως νὰ ἀνακαλῆ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ἄλλην ὀφείλεται εἰς τὴν χρονικὴν των ἀλληλουχίαν, ἥτοι εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἀμφοτέρας εἶχομεν ἄλλοτε εἰς τὴν συνείδησίν μας ταύτοχρόνως ἢ τὴν μίαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλλην.

Ἡ νεωτέρα Ψυχολογία δὲν ἀποδίδει καὶ εἰς τοὺς τέσσαρας νόμους τοῦ συνειρμοῦ τὴν αὐτὴν ἀξίαν. **Θεμελιώδεις** θεωρεῖ τὸν νόμον τῆς ἐν χρόνῳ ἀλληλουχίας καὶ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος. Τοὺς ἄλλους δύο θεωρεῖ **παραγώγους**. Πράγματι ὁ νόμος τῆς ἐν χώρῳ συναφείας εὐκόλως δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸν νόμον τῆς ἀλληλουχίας ἐν χρόνῳ, διότι αἱ ἄμεσοι ἐντυπώσεις τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται τοπικῶς πλησίον ἀλλήλων, σχηματίζονται ταύτοχρόνως ἢ διαδοχικῶς. Ἐὰν λοιπὸν ἡ παράστασις τῆς σκηναῖς τοῦ τροchioδρομικοῦ δυστυχήματος ἀνακαλῆται εἰς τὴν συνείδησιν ἐκ τῆς ἐντυπώσεως τῆς πλατείας, ὅπου τοῦτο συνέβη, τοῦτο γίνεται, διότι κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ δυστυχήματος αἱ δύο αὐταὶ ἐντυπώσεις ἐσχηματίσθησαν ταύτοχρόνως ἢ διαδοχικῶς καὶ λόγῳ τῆς χρονικῆς ταύτης ἀλληλουχίας των συνεδέθησαν ἀμοιβαίως. Καὶ ὁ νόμος τῆς ἀντιθέσεως δύναται νὰ ἀναχθῆ ἐν μέρει μὲν εἰς τὸν νόμον τῆς ἐν χρόνῳ ἀλληλουχίας, ἐν μέρει δὲ εἰς τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος. Ὅπου εἰς τὴν Φύσιν παρουσιάζονται ὁμοῦ ἀντιθέσεις (ὄρος καὶ πεδιάς, στερεὸν καὶ ὑγρὸν κτλ.), συνήθως προκαλοῦν εἰς ἡμᾶς ζωηρὰν ἐντύπωσιν καὶ συνδέονται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νόμου τῆς ἐν χρόνῳ ἀλληλουχίας διὰ συνειρμοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀναπλάσσονται ἀμοιβαίως. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀντίθεσις προϋποθέτει, κατὰ κανόνα, τὴν ὁμοιότητα εἰς τινὰ στοιχεῖα: τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν εἶναι ἀμφοτέρα χρωματισμοὶ οὐδέτεροι· καὶ ὁ πένης καὶ ὁ πλούσιος εἶναι ἀνθρώποι κ.ο.κ. Συνεπῶς ἡ ἀνάπλασις εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις δύναται νὰ ἐξηγηθῆ καὶ διὰ τοῦ νόμου τῆς ὁμοιότητος.

Ἄλλὰ καὶ οἱ δύο οὗτοι θεμελιώδεις νόμοι τοῦ συνειρμοῦ, ὁ τῆς ἐν χρόνῳ ἀλληλουχίας καὶ ὁ τῆς ὁμοιότητος, δύναται νὰ θεωρηθοῦν μερικαὶ περιπτώσεις ἑνὸς γενικωτέρου νόμου, τὸν ὁποῖον διατυποῦμεν ὡς ἑξῆς: **Τὰ περιεχόμενα τῆς συνείδησως, μετὰ τὴν σειρὰν κατὰ τὴν ὁποῖαν σχηματίζονται περιπλέκονται εἰς συνθέσεις, εἰς σύνολα δηλ. τῶν ὁποίων τὰ στοιχεῖα ἀποκοτῶν τριαύτην ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν, ὥστε, ὅταν ἀργότερον ἐν μέρῳ τοῦ ὄλου ἐπανεέλθῃ δι' οἰονδήποτε λόγον εἰς τὴν συνείδησιν, ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλῆ καὶ τὰ ἄλλα.** Οὗτος εἶναι ὁ γενικὸς νόμος τοῦ συνειρμοῦ.

4. ΟΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΙ ΟΡΟΙ ΤΗΣ ΑΝΑΠΛΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Μόνος ο γενικός νόμος του συνειρμού δεν δύναται να εξηγήσει τελείως την πορείαν τών παραστάσεών μας. Ἐκαστον τῶν ἀντικειμένων τοῦ περιστοιχίζοντος ἡμᾶς κόσμου ἔχει εἰς πολλές καὶ ποικίλας περιστάσεις ὑποπέσει εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Εἰς ἐκάστην περίπτωσιν ἢ ἐντύπωσιν αὐτοῦ ἔχει μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας συνδεθῆ ὄχι μετὰ μιᾶς, ἀλλὰ μεθ' ὀλοκλήρου πλήθους ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων ποικίλου περιεχομένου. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὸν γενικὸν νόμον τοῦ συνειρμοῦ, ὅταν ἡ ψυχικὴ εἰκὼν τοῦ ἀντικειμένου σχηματισθῆ ἔξ οἰασθήποτε ἀφορμῆς μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας ἐκ νέου (εἴτε πάλιν ὡς ἄμεσος ἐντύπωσις, εἴτε ὡς παράστασις), θὰ ἔχη τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλέσῃ μίαν πρὸς μίαν ὅλας τὰς παραστάσεις, μετὰ τῶν ὁποίων ἔχει συνειρμικῶς ἐνωθῆ. Ἐν τούτοις ἢ παρατήρησις μᾶς διδάσκει: 1) ὅτι μόνον περιωρισμένος ἀριθμὸς τῶν παραστάσεων τούτων ἀναπλάσσεται, ἐνῶ αἱ ἄλλαι δὲ ἐμφανίζονται κἂν εἰς τὴν συνείδησιν· καὶ 2) ὅτι αἱ ἀναπλασόμεναι δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ πάντοτε· εἶναι διάφοροι εἰς διαφόρους περιστάσεις. Γίνεται λοιπὸν ἐν ἡμῖν λαθάνοντως **ἐπιλογή** τις μετὰ τῶν ὑπὸ ἀνάπλασιν παραστάσεων καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφετηρίας ἄλλοτε ἀνακαλοῦνται εἰς τὴν συνείδησίν αἱ μὲν, ἄλλοτε αἱ δέ. Π. χ. ἡ ἐντύπωσις τῆς δεῖνα πλατείας ἔχει διὰ συνειρμῶν συνδεθῆ μετὰ πλήθους ψυχικῶν εἰκόνων, μεθ' ὧν ταυτοχρόνως ἢ ἀλληλοδιαδόχως ἔχει κατ' ἐπανάληψιν σχηματισθῆ ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μου: δηλ. μετὰ τῶν ἐντυπώσεων τῶν διαφόρων πέριξ αὐτῆς καταστημάτων, τοῦ ἀγάλματος, τὸ ὁποῖον ὀρθοῦται εἰς τὸ κέντρον τῆς, τῶν πρασιῶν, αἴτινες κοσμοῦν αὐτήν, καὶ τέλος μετὰ τῆς ἐντυπώσεως τῆς θλιβερᾶς σκηνῆς τοῦ τροχιοδρομικοῦ δυστυχήματος, τοῦ ὁποίου ὑπήρξα κάποτε μάρτυς. Ὅλαι αἱ παραστάσεις αὗται δύναται νὰ ἀναπλασθοῦν, ὅταν μακρὰν τῆς γενετήρας μου εὐρισκόμενος ἐπαναφέρω δι' οἰονδήποτε λόγον εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν τῆς πλατείας. Ἐν τούτοις ἄλλοτε ἀναπλάσσεται μετ' αὐτῆς μόνον ἡ σκηνὴ τοῦ δυστυχήματος, ἐνῶ αἱ ἄλλαι δὲ ἀναφαίνονται διόλου ἢ ἀνακαλοῦνται μὲν, ἀλλ' ἀμυδρότατα καὶ ἔπειτα ἐξαφανίζονται ἀμέσως, ἄλλοτε πάλιν ἀναπλάσσεται μόνη ἢ εἰκὼν τοῦ ἀγάλματος ἢ τῶν πέριξ πρασιῶν κ.ο.κ.

Εἰς ἐκάστην λοιπὸν περίστασιν γίνεται μέσα εἰς τὴν συνειδησίῃ μου ἐπιλογή μὲ διάφορον βάσιν προτιμήσεως καὶ ἐπομένως μὲ διάφορον ἀποτέλεσμα.

Ἡ Ψυχολογία ἐμελέτησε τοὺς ὄρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους γίνεται ἡ ἐπιλογή αὕτη, ὡς καὶ τοὺς παράγοντας, οἱ ὅποιοι καθορίζουν τὸν τρόπον καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναπλάσεως. Καὶ ἀπέδειξεν ὅτι οἱ κύριοι παράγοντες εἶναι δύο: 1) **Ἡ ἰσχὺς τῶν συνειρμῶν μας** καὶ 2) **Ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς ὀλοκλήρον τὴν ψυχικὴν ἡμῶν κατάστασιν.**

1. **Ἡ ἰσχὺς τῶν συνειρμῶν.** Ἐκ τῶν δεσμῶν, διὰ τῶν ὁποίων συνδέονται πρὸς ἀλλήλους αἱ ἄμεσοι ἐντυπώσεις ἢ παραστάσεις, ἄλλοι εἶναι ἰσχυροὶ καὶ ἄλλοι ἀσθενεῖς. Κατὰ τὴν ἀνάπλασιν αὐτομάτως προτιμῶμεν ἐκείνας τὰς ψυχικὰς εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι συνέχονται διὰ τοῦ ἰσχυροτέρου συνειρμοῦ πρὸς τὴν ἄμεσον ἐντύπωσιν ἢ παράστασιν, ἡ ὁποία γίνεται ἀφετηρία. Ἡ ἰσχὺς τῶν συνειρμῶν ἐξαρτᾶται:

α) Ἐκ τῆς **προσοχῆς**, τὴν ὁποίαν καταβάλλομεν κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐντυπώσεων. Ὄταν μετὰ προσοχῆς ἀναγινώσκω τοὺς στίχους ἐνὸς ποιήματος, ὁ μεταξὺ τῶν ἐντυπώσεων συνειρμὸς γίνεται ἰσχυρότερος καὶ ἐπομένως εὐκολώτερον κατόπιν ἀναπλάσσω τὰς ψυχικὰς ταύτας εἰκόνας. Καθ' ὃν χρόνον ἀναγινώσκω, ἡ ψυχὴ μου δέχεται ἴσως καὶ ἄλλας ἐντυπώσεις, ἐπεὶδὴ ὅμως ἔχω προσηλώσει τὴν προσοχὴν μου εἰς τὸ ποίημα, αἱ ἐντυπώσεις αὗται δὲν ἀποκτοῦν δεσμοὺς ἰσχυροὺς μὲ τὰς παραστάσεις μου καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναμαι κατόπιν νὰ τὰς ἀναπλάσω.

β) Ἐκ τῶν **συναίσθημάτων**, ἧτοι τῶν συγκινήσεων, αἱ ὁποῖαι ταύτοχρόνως προκαλοῦνται εἰς τὴν ψυχὴν. Ἐξ ὀλοκλήρου σειρᾶς ἐντυπώσεων ἢ παραστάσεων ἐκείναι ἀποκτοῦν πρὸς ἀλλήλους ἰσχυροτέρους δεσμοὺς, αἱ ὁποῖαι συνεκίνησαν βαθύτερον τὴν ψυχὴν μας. Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἠκούσαμεν κατὰ τινα συναναστροφὴν, ἐκείνους συγκρατοῦμεν διαρκέστερον καὶ ἀναπλάσσομεν εὐκολώτερον, οἱ ὁποῖοι ἢ ἐχαροποίησαν ἢ ἔθλιψαν ἡμᾶς. Οἱ ἀδιάφοροι λησμονοῦνται. Παραστάσεις εὐχάριστοι διατηροῦνται συνήθως περισσότερο τῶν δυσαρέστων.

Ἐκτὸς τῆς προσοχῆς καὶ τοῦ συναίσθηματος, ἡ ἰσχὺς τῶν συνειρμῶν ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ὄρων, τοὺς ὁποίους ἐπιστα-

μένως διηρεύνησεν ἡ πειραματικὴ Ψυχολογία. Ἐδῶ θὰ ἀναφέρω-
μεν τὰ σπουδαιότερα πορίσματα τῆς ἐρεύνης. X

γ) Ἐκ δύο συνειρμῶν τῆς αὐτῆς ἰσχύος, ἀλλὰ διαφόρου ἡλι-
κίας, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὁ παλαιότερος ἐξασθενεῖ ὀλιγώτε-
ρον τοῦ νεωτέρου. Αἱ παλαιότεραι ἀναμνήσεις διατηροῦνται ἰσχυ-
ρότερον ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς προσφάτους, ὅταν βεβαίως εἶναι
καὶ αἱ μὲν καὶ αἱ δὲ τῆς αὐτῆς ἰσχύος. Ἡ πορεία τῆς λήθης
εἶναι γοργή διὰ τὸ ἄμεσον, βραδυτέρα δὲ διὰ τὸ ἄπώτερον
παρελθόν.

Συναφὲς πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς: Διὰ τῶν
αὐτῶν ἐπαναλήψεων παλαιοὶ συνειρμοὶ ἰσχυροποιοῦνται περισσό-
τερον τῶν νέων. Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι εἶχομεν ἀπομνημονεύσει κατὰ
τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἐν ποίημα ἐκ πέντε τετραστίχων πρὸ ἔτους
δὲ εἶχομεν ἀπομνημονεύσει ἄλλο ποίημα ἐκ πέντε πάλιν τετραστί-
χων. Σήμερον ἀδυνατοῦμεν νὰ ἀναπλάσωμεν ἀμφοτέρα. Ἐὰν ὁμως
ἀναγνώσωμεν δις ἢ τρις καὶ τὰ δύο ποιήματα, θὰ παρατηρή-
σωμεν ὅτι μετὰ τινος ἡμέρας δυνάμεθα νὰ ἀπαγγείλωμεν ἀπὸ στή-
θους τὸ παλαιὸν εὐκολώτερον τοῦ νέου.

δ) Ἐὰν μεταξὺ δύο ψυχικῶν εἰκόνων Α καὶ Β ὑφίσταται συν-
ειρμός, ὁ συνειρμός οὗτος δυσχεραίνει τὴν σύνδεσιν τῆς Α μετ'
ἄλλης παραστάσεως, ἐπὶ παραδείγματι τῆς Γ. Ἐὰν ὁμως διὰ πολ-
λῶν ἐπαναλήψεων ἐπιμείνωμεν νὰ συνδεθῶν συνειρμικῶς αἱ Α καὶ
Γ, τότε ὁ μεταξὺ Α καὶ Β δεσμός βαθμιαίως ἐξασθενεῖ. Ἐχομεν π.χ.
συνηθίσει νὰ γράφωμεν ἐσφαλμένως: ἰσχυρότερον. Ὁ συν-
ειρμός οὗτος μᾶς ἐμποδίζει νὰ γράψωμεν τὸ ὀρθόν: ἰσχυρότερον,
ὅταν μᾶς ὑποδειχθῇ τὸ λάθος. Διὰ τοῦτο ἐξακολουθοῦμεν νὰ γρά-
φωμεν τὸ ἐσφαλμένον. Ἐὰν ὁμως διὰ συνεχοῦς ἀσκήσεως ἐπιμεί-
νωμεν νὰ ἰσχυροποιήσωμεν τὸν νέον συνειρμόν, ὁ παλαιὸς ἐξασθε-
νεῖ καὶ βαθμιαίως ἐξαλείφεται.

ε) Ἐντονος πνευματικὴ ἐργασία ἀμέσως μόλις ἐσχηματίσθη-
σαν ἐν τῇ συνειδήσει μας συνειρμοὶ τινες, ἐξασθενεῖ αὐτοὺς καὶ ἐπο-
μένως δυσχεραίνει τὴν μάθησιν. Ἐμάθομεν π. χ. τὴν ἀπόδειξιν γε-
ωμετρικοῦ τινος θεωρήματος κατόπιν ἄνευ διακοπῆς τῆς ἐργασίας
ἐξακολουθοῦμεν τὴν μελέτην π. χ. ἐνὸς μεγάλου καὶ δυσκόλου κεφα-
λαίου τῆς Ἱστορίας. Ὅταν τελειώσωμεν, θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι δὲν
ἐνθυμούμεθα πλέον τὴν ἀπόδειξιν τοῦ θεωρήματος, διότι οἱ συν-

ειρμιοί ἐκεῖνοι ἐξησθένησαν. Ἐὰν ὅμως μετὰ τὴν ἐκμάθησιν τοῦ θεωρήματος ἀφήσωμεν νὰ παρέλθῃ χρονικόν τι διάστημα, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι αἰσθητῶς διάφορον. Ἡ ἀνάπαυλα παρέχει τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς σχηματισθέντας συνειρμούς νὰ γίνουσι ἰσχυρότεροι καὶ εὐσταθέστεροι.

στ) Ἐμμετρον κείμενον δυνάμεθα νὰ ἀπομνημονεύσωμεν πολὺ εὐκολώτερον ἢ πεζὸν ἴσου ἀριθμοῦ στίχων. Ὁ ρυθμὸς (τὸ μέτρον) χρησιμεύει ὡς συνεκτικὸς δεσμὸς μεταξύ τῶν παραστάσεων καὶ ἰσχυροποιεῖ τοὺς συνειρμούς αὐτῶν. Διὰ τοῦ ρυθμοῦ συνδέονται αἱ λέξεις εἰς **συμπλέγματα**, εἰς μεγάλας δηλ. ἐνόητας, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε, μόλις ἡ παράστασις τῆς πρώτης ἀναπλασθῆ εἰς τὴν συνείδησιν, εὐχερῶς ἀνακαλεῖ διαδοχικῶς ὅλας τὰς ἄλλας. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀλληλουχία τοῦ συμπλέγματος, τὸ ὁποῖον ἐσχηματίσθη διὰ τοῦ ρυθμοῦ, ὁμοιάζει πρὸς σταθερὰν **ἱεραρχίαν**, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ παραβιάσωμεν: μόνον ἀναχωροῦντες ἐκ τοῦ πρώτου στίχου, ὄχι καὶ ἐξ οἴουδῆποτε ἄλλου ἢ ἐκ τοῦ τέλους, δυνάμεθα νὰ ἀπαγγείλωμεν ἄνευ σφάλματος ὀλόκληρον στροφὴν ποιήματος.

Ἡ σημασία τῶν συμπλεγμάτων εἶναι διὰ τὴν μάθησιν μεγίστη. Δύσκολοι κανόνες τῆς Γραμματικῆς ἢ τοῦ Συντακτικοῦ ἀπομνημονεύονται εὐκόλως, ὅταν διατυπωθοῦν ἐμμέτρως.

ζ) Καὶ τὸ **νόημα** μετὰ τὴν στενὴν ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν, τὴν ὁποίαν δίδει εἰς σειρὰν παραστάσεων, συνδέει αὐτὰς εἰς συμπαγῆ συμπλέγματα, εὐρύτερα μάλιστα ἐκείνων, τὰ ὁποῖα σχηματίζονται διὰ τοῦ ρυθμοῦ, καὶ ἐπομένως ἰσχυροποιεῖ τοὺς συνειρμούς καὶ διευκολύνει τὴν ἀνάπλασιν. Ἀπομνημονεύομεν εὐχερῶς σελίδα ὀλόκληρον, ὅταν συλλάβωμεν τὸ νόημα τοῦ περιεχομένου, ἐνῶ ἀντιθέτως δυσκολώτατα διατηροῦμεν καὶ ὀλίγας ἀκόμη γραμμάς, ὅταν ἀποτελοῦνται ἐκ λέξεων ἄνευ σημασίας. Διότι εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν αἱ παραστάσεις δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν συμπλέγματα.

2. **Ἡ σχέσις τῶν συνειρμῶν πρὸς ὀλόκληρον τὴν ψυχικὴν ἡμῶν κατάστασιν** εἶναι ὁ ἕτερος τῶν δύο κυρίων παραγόντων, οἱ ὁποῖοι καθορίζουσι τὴν ἐν τῇ συνειδήσει τελουμένην ἐπιλογὴν μεταξύ τῶν ὑπὸ ἀνάπλασιν παραστάσεων. α) Ἐν πρώτοις ἀναλόγως τῶν σκέψεων, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἀπασχολοῦν ἐν δεδομένῃ στιγμῇ,

προτιμῶνται κατὰ τὴν ἀνάπλασιν ἐκεῖνοι οἱ συνειρμοί, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὰς περισσοτέρας καὶ στενωτέρας σχέσεις πρὸς τὸ θέμα ἢ τὸ ἀντικείμενον τῶν διανοημάτων μας. Οὕτω π. χ. ὅταν μὲ ἀπασχολῆ ἢ ὀλίγον πρότερον μὲ ἀπησχόλησε τὸ θέμα τῆς τελειοποιήσεως τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων κατὰ τὴν ἐποχὴν μας, ἡ θεὰ τοῦ πελαργοῦ ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνειδησίμ μου τὴν παράστασιν τοῦ ἀεροπλάνου. Ἐὰν ἀντιθέτως αὐτὴν τὴν στιγμήν συζητῶ διὰ τὴν σοφὴν σκοπιμότητα, ἡ ὁποία διέπει τὴν Φύσιν, ἡ θεὰ τοῦ πελαργοῦ ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνειδησίμ μου κάτι σχετικόν, τὸ ὁποῖον πρὸ πολλοῦ χρόνου ἀνέγνωσα εἰς ἓν πανεπιστημιακὸν σύγγραμμα: ὅτι οἱ πελαργοί, ὅταν ἀποδημοῦν κατὰ τὸ φθινόπωρον, φέρουν ἐπὶ τῆς ράχεώς των μικρὰ ἀποδημητικὰ πτηνὰ, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ταξιδίου ἀποζημιώνουν τοὺς εὐεργέτας των ἀπαλλάσσοντα αὐτοὺς τῶν ἐπὶ τοῦ δέρματός των λίαν ἐνοχλητικῶν παρασίτων. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις προετιμήθη κατὰ τὴν ἀνάπλασιν ὁ συνειρμός, ὁ ἔχων ἀμεσώτεραν σχέσιν πρὸς τὸ σύνολον τῶν διανοημάτων, τὰ ὁποῖα μὲ ἀπασχολοῦν. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον πολλάκις ἢ αὐτὴ λέξις ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνειδησίμ διαφόρους παραστάσεις ἀναλόγως τοῦ θέματος, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὁποῖου χρησιμοποιεῖται. Ἄλλως π.χ. ἐξηγοῦμεν τὴν λέξιν « ἔργον », ὅταν ἀναγινώσκωμεν αὐτὴν εἰς ἐγχειρίδιον Φυσικῆς Πειραματικῆς, ἄλλως ὅταν τὴν συναντῶμεν εἰς σύγγραμμα οἰκονομικὸν ἢ κοινωνιολογικὸν καὶ ἄλλως ὅταν τὴν εὐρίσκωμεν εἰς βιβλίον παιδαγωγικὸν ἢ μυθιστόρημα. Διότι εἰς ἐκάστην περίπτωσιν προτιμῶνται κατὰ τὴν ἀνάπλασιν οἱ συναφεῖς πρὸς τὸ θέμα συνειρμοὶ παραστάσεων.

β) Ὅχι μόνον τὸ ἀντικείμενον τῶν σκέψεων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν γένει κρατοῦσα ἐν-δεδομένη στιγμή ψυχικῆ **διάθεσις** (τὸ ποιὸν τῶν συναισθημάτων) ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ἐπιλογῆς τῶν ὑπὸ ἀνάπλασιν παραστάσεων. Ἰδιαιτέραν ἐπίδρασιν ἀσκοῦν αἱ βίαιαι συγκινήσεις. Ἡ ὀργὴ λ.χ., τὴν ὁποῖαν αὐτὴν τὴν στιγμήν αἰσθάνομαι ἐναντίον προσώπου, τὸ ὁποῖον μὲ προσέβαλε σκαιῶς, ἐπιδρᾷ περιοριστικῶς ἐπὶ τῆς ροῆς τῶν παραστάσεων μου καὶ διαγράφει ὠρισμένην τροχίαν εἰς τὴν πορείαν των, ἀποκλείουσα τοὺς ἄλλους συνειρμούς: ἐν τῇ συνειδήσει μου ἀναπλάσσονται σταθερῶς ἐπὶ χρονικὸν τι διάστημα μόνον αἱ παραστάσεις αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ ἐπεσόδιον

καί πρὸς τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον τὸ προεκάλεσε· εἶμαι τρόπον τινὰ ἐπὶ μακρὸν αἰχμάλωτος τῆς ὀργῆς μου.

γ) Τέλος ἡ ἐπιλογή τῶν συνειρμῶν κατὰ τὴν ἀνάπλασιν ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν φανερῶν ἢ λανθανουσῶν **ἐπιθυμιῶν**, τῶν **διαφερόντων** καὶ τῶν **ὀρμῶν** μας. Τὴν ἐπιμελῶς ἀποκρυπτομένην ἐπιθυμίαν φίλου, μετὰ τοῦ ὁποῖου συζητοῦμεν, μαντεύομεν συχνὰ ἐκ τῶν λόγων, ἐπὶ τῶν ὁποῖων διαρκῶς ἐπανερχεται. Ὁμοίως ὁ ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν γεωργίαν καὶ τὰ ζητήματά της ἐκ τοῦ πλήθους τῶν συνειρμῶν, οἱ ὁποῖοι σχηματίζονται μέσα εἰς τὴν συνείδησίν του, προτιμᾷ κατὰ τὴν ἀνάπλασιν αὐτομάτως τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὸν κύκλον τοῦ διαφέροντός του. Ἡ θέα π. χ. ἐνὸς πτηνοῦ ἀνακαλεῖ παραστάσεις σχετικὰς πρὸς τὴν ὠφέλειαν ἢ βλάβην, τὴν ὁποῖαν ἐπιφέρουν εἰς τὴν γεωργίαν τὰ πτηνὰ τοῦ εἴδους τούτου. Ὁ καλλιτέχνης ἢ ὁ μηχανικὸς εἰς τὴν αὐτὴν περίπτωσιν ἀναπλάσσει ἄλλας συναφεῖς πρὸς τὰ διαφέροντά του κ.ο.κ. Ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς πορείας τῶν παραστάσεων ἔχουν καὶ αἱ ὀρμαί, ὁ φόβος λ. χ. ἢ ἡ πείνα. Ὁ πεινῶν ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησίν του κατὰ προτίμησιν παραστάσεις φαγητῶν. Ὁ βαδίζων κατὰ τὴν νύκτα εἰς σκοτεινὰ μέρη καὶ φοβούμενος κατέχεται ὑπὸ παραστάσεων τρόμου κ.ο.κ.

Ἐν γένει ἡ κατὰ τὴν ἀνάπλασιν ἐπιλογή τῶν συνειρμῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ συνόλου τῆς ψυχικῆς μας καταστάσεως, ὄχι μόνον ὡς αὕτη παρουσιάζεται κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀναπλάσεως, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔχει διαμορφωθῆ καὶ ἐκ φύσεως καὶ ἐκ τῆς ἀτομικῆς μας ἐμπειρίας ἀπὸ πολλοῦ. Ὁλόκληρος ἡ προσωπικότης μετὰ τὰς ὀρμὰς καὶ τὰ διαφέροντά της, μετὰ τὰς συγκινήσεις καὶ τὸν κύκλον τῶν κατὰ προτίμησιν διανοημάτων καὶ τάσεών της ἀποκαλύπτεται εἰς τὸ πλήθος καὶ τὸ εἶδος τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι προτιμῶνται κατὰ τὴν ἀνάπλασιν. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν διατί ἡ πειραματικὴ ψυχολογικὴ ἔρευνα τοῦ χαρακτήρος (τῶν ἰδιορρυθμιῶν καὶ τῶν ἀνωμαλιῶν του) ἀποδίδει σήμερον μεγίστην σημασίαν εἰς τὴν ἀνάπλασιν τῶν συνειρμῶν, οἱ ὁποῖοι σχηματίζονται ἰσχυρότερον καὶ προτιμῶνται τῶν ἄλλων κατὰ τὴν ἀνάπλασιν. Δι' αὐτῶν ἐνίοτε δυνάμεθα νὰ ἀνιχνεύσωμεν καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ σκοτεινὰ βᾶθη τῆς ψυχῆς.

5. ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΙΣ

Τὴν ἰκανότητα τῆς ψυχῆς νὰ διατηρῆ τὰς ἐντυπώσεις ὑπὸ μορφὴν παραστάσεων καὶ νὰ ἀναπλάσῃ αὐτὰς ὀνομάζομεν **μνήμην**.

Ἡ ἀξία τῆς μνήμης διὰ τὸν ψυχικὸν βίον εἶναι μεγίστη.

Ἄνευ τῆς μνήμης θὰ ἦτο ἀδύνατος ὄχι μόνον ἡ καθόλου πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ στοιχειώδης γνῶσις τῶν ἀντικειμένων. Εἰς πᾶσαν « γνωστικὴν » ἐκδήλωσιν αἱ ἔμμεσοι ἀπλαῖ ἐντυπώσεις πλουτίζονται καὶ συμπληροῦνται διὰ συναφῶν παραστάσεων, εἰκόνων δηλ. ψυχικῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐκ προηγουμένης πείρας ἐγχαραχθῆ καὶ διατηρηθῆ μέσα εἰς τὴν συνείδησιν. Διὰ τούτων ἀποκοτῶν τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων τὴν **σημασίαν** των. Οὕτω π. χ. εἰς τοὺς ἀναδιδομένους ἀτμοὺς βλέπομεν, ὅτι ὁ ζῶμος εἶναι ἀκόμη θερμὸς· **ἀκούομεν** εἰς ἀνθρώπου τινὸς τὴν φωνήν, ὅτι εἶναι ὀξύθυμος κ.ο.κ. Εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἡ μνήμη συμπληρῶνει τὴν αἴσθησιν διὰ τῶν ἀναπλασσομένων συναφῶν παραστάσεων καὶ **ἐννοοῦμεν**. Διὰ τῆς μνήμης φυλάσσονται οἱ θησαυροὶ τῆς πείρας, διὰ τῆς πείρας δὲ γίνεται ὁ ἀνθρώπος ἰκανὸς νὰ ἀντιδρᾷ εὐστόχως ἐνώπιον ὄχι μόνον τῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν νέων καταστάσεων. Πείραν δὲν δύναται νὰ ἔχη ἐν ὄν ἄνευ μνήμης. Πᾶν νέον ἀντικείμενον, πᾶν νέον γεγονός θὰ ἔμενεν ἀπομεμονωμένον καὶ διὰ μίαν μόνον στιγμὴν εἰς τὴν συνείδησίν του καὶ εὐθὺς ὡς παρήρχετο, θὰ ἐξηφανίζετο πᾶν ἶχνος τῆς ἐντυπώσεώς του. Ἐνώπιον τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἢ γεγονότος τὸ ὄν τοῦτο θὰ ἴστατο ἐκπληκτον καὶ ἀμήχανον, θὰ ἐπίστευεν ὅτι βλέπει αὐτὸ διὰ πρώτην φοράν. Τοιοῦτος δὲν εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἀντικειμένων καὶ δι' αὐτὰ ἀκόμη τὰ κατώτερα ζῷα, διότι καὶ αὐτὰ ἔχουν στοιχειώδη τινὰ μνήμην. Διὰ τὸν ἀνθρώπον ὅμως πᾶν ἀντικείμενον περιβάλλεται ὑπὸ πλήθους ἀναμνήσεων, κάθε γεγονός ἐπιαναφέρει εἰς τὴν μνήμην του πολυάριθμα ἄλλα. Ὁ κόσμος λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀποτελεῖται ἀπλῶς ἐκ « φυσικῶν » πραγμάτων, ἀλλ' εἶναι κόσμος **σημείων** καὶ **συμβόλων**, ἥτοι περιεχομένων μετὰ σημασίας. Τὸ μάρμαρον, τὸ ὁποῖον ὀρθώνεται ἐπὶ ἐνὸς τάφου, δὲν εἶναι μόνον ἐν σκληρὸν καὶ βαρὺ πρᾶγμα, ἀλλὰ τὸ μνημεῖον ἐνὸς νεκροῦ· μία φωτογραφία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἄθροισμα ἐγχρώμων σι-

γμάτων διαφόρου λαμπρότητος, ἀλλ' ἡ εἰκὼν ἐνὸς φίλου κ.ο.κ. Σημεῖα καὶ σύμβολα γίνονται δι' ἡμᾶς τὰ ἀντικείμενα ὄχι διὰ τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὅποια προκαλοῦν, ἀλλὰ διὰ τῶν παραστάσεων, μετὰ τῶν ὁποίων συνείρονται αἱ ἐξ αὐτῶν ἐντυπώσεις· ὄχι λοιπὸν διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς μνήμης.

Πόσον πτωχὸς καὶ χαώδης ἀποβαίνει ὁ ψυχικὸς βίος ἄνευ τῆς μνήμης ἀποδεικνύουν αἱ παθολογικαὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ψυχικὴ αὐτὴ ἰκανότης χάνεται λόγῳ νόσου ἢ βαθέως γήρατος. Τότε βλέπει τις ἢ ἀκούει, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐνθυμεῖται, δὲν ἐννοεῖ καὶ δίδει τὴν ἐντύπωσιν ἀνοήτου ἢ καὶ ἡλιθίου. Ἐν γένει ἡ νοημοσύνη ἔχει στενωτάτην σχέσιν πρὸς τὴν μνήμην. Καὶ δύναται βεβαίως νὰ παρουσιασθῇ περίπτωσις μεγάλης μνήμης συνοδευομένης ὑπὸ ἀκρισίας, οὐδέποτε ὅμως εὐφυΐα μετὰ μνήμης ἀσθενεστάτης. Ἡ μνήμη εἶναι γενικῶς προϋπόθεσις τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὴν παιδείαν δίδεται τοσαύτη σημασία εἰς τὴν ἀσκησιν καὶ τὸν πλουτισμὸν τῆς.

Αἱ ιδιότητες τῆς μνήμης εἶναι πέντε: α) **Ἡ δύναμις τῆς ἐντυπώσεως**: οὕτω ὀνομάζεται ἡ ἰκανότης, τὴν ὁποίαν ἔχουν ἀνεπτυγμένην εἰς διαφόρους βαθμοὺς οἱ ἄνθρωποι καὶ διὰ τῆς ὁποίας σχηματίζονται καὶ ἐγχαράσσονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βαθέως μέσα εἰς τὴν συνείδησιν αἱ παραστάσεις. β) **Ἡ διάρκεια** κατὰ τὴν ὁποίαν διατηροῦνται αἱ παραστάσεις καὶ οἱ συνειρμοὶ αὐτῶν. Ἄλλοι ἄνθρωποι διαφυλάσσουν τὰς παραστάσεις ἐπὶ μακρόν, ἄλλοι ἐπὶ βραχύτερον χρόνον. γ) **Ἡ πίστις**, ἥτοι ἡ ἀκρίβεια, μετὰ τῆς ὁποίας διατηροῦνται καὶ ἀναπλάσσονται αἱ παραστάσεις. Μερικῶν ἀνθρώπων ἡ μνήμη διατηρεῖ μὲν, ἀλλὰ σημαντικῶς ἡλλοιωμένας τὰς ψυχικὰς εἰκόνας· ὅταν λοιπὸν αὐταὶ ἀναπλάσσονται, στεροῦνται ἀκριβείας. δ) **Ἡ ἐτοιμότης**, δηλ. ἡ ταχύτης, μὲ τὴν ὁποίαν γίνεται ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων. ε) **Ἡ εὐρύτης**, ἥτις εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ πλῆθος τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ διαφυλάσσονται καὶ νὰ ἀναπλάσσονται. Σπουδαιότερα εἶναι αἱ τρεῖς πρῶται· αἱ δύο τελευταῖαι φαίνονται παράγωγοι, διότι στηρίζονται ἐπὶ τῶν πρώτων. Τὴν μνήμην ἐνὸς ἀνθρώπου δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ἀναλόγως τῶν ιδιοτήτων, τὰς ὁποίας παρουσιάζει, καὶ τοῦ βαθμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει ἀνεπτυγμένην ἐκάστην ιδιότητα.

Αί ιδιότητες τῆς μνήμης ἐξαρτῶνται ἐκ πλήθους ψυχολογικῶν ὄρων, οἱ κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι οἱ ἑξῆς : α) **Ἡ προσοχή, τὸ διαφέρον καὶ ἡ ψυχικὴ διάθεσις**, τὴν ὁποίαν ἔχομεν κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐντυπώσεων· ἰσχυρὰ προσοχή, σταθερὸν διαφέρον καὶ εὐχάριστος διάθεσις εὐνοοῦν τὴν μνήμην. β) **Ἡ πολλὰ-πλὴ σύνδεσις τῶν παραστάσεων πρὸς ἀλλήλας**· ὅσον περισσῶροι καὶ ποικιλώτεροι εἶναι αἱ δεσμοί, τοὺς ὁποίους ἔχει μία παράστασις πρὸς ἐκείνας, μετὰ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἐν συνειρμικὸν σύνολον, τόσον διαρκέστερον διατηρεῖται καὶ εὐκολώτερον ἀναπλάσσεται· φερόμεθα τρόπον τινὰ πρὸς αὐτὴν διὰ πολλῶν συνειρμικῶν ὁδῶν. γ) **Ἡ κατανόησις**· διὰ τοῦ νοήματος συνδέονται αἱ παραστάσεις εἰς εὐρύτερα συμπλέγματα, οὕτω δὲ διευκολύνεται ἡ διατήρησις καὶ ἡ ἀνάπλασις αὐτῶν. Καὶ δ) **ἡ ἀσκησις**, ἥτοι ἡ ἐπιμελής καὶ μεθοδικὴ ἐπανάληψις τῶν μανθανομένων.

Τὰ εἶδη τῆς ἀπομνημονεύσεως. Κατὰ τρεῖς τρόπους δυνάμεθα νὰ ἀπομνημονεύσωμεν ὅσα μανθάνομεν.

Πρῶτον **μηχανικῶς**· δὲν κατανοοῦμεν δηλ. τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ προσέχομεν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μόνον σειρὰν τῶν παραστάσεων (μνήμη **μηχανικὴ**). Οὕτω λ. χ. ἀποστηθίζομεν σείρας λέξεων, τῶν ὁποίων δὲν ἐννοοῦμεν τὴν σημασίαν. Βεβαίως τὰ μανθανόμενα κατὰ τοιοῦτον τρόπον δὲν διατηροῦνται ἐπὶ πολὺ καί, τὸ σπουδαιότερον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθοῦν δημιουργικῶς ὑπὸ τοῦ μαθόντος. Ἐπομένως, παρὰ τὸν καταβαλλόμενον κόπον, ἡ μάθησις αὐτοῦ τοῦ εἶδους εἶναι ὄχι μόνον ἐφήμερος, ἀλλὰ καὶ νεκρά.

Δεύτερον **κριτικῶς**· ὅταν δηλ. κατὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν προσέχομεν εἰς τὸ νόημα τῶν μανθανομένων, συλλαμβάνωμεν αὐτὸ σαφῶς καὶ διατάσσωμεν τὰς παραστάσεις καὶ τὰ διανοήματα εἰς σχήματα ἀναλόγως τῆς λογικῆς τῶν ἀκολουθίας (**κριτικὴ μνήμη**). Οὕτω π. χ. ἀπομνημονεύομεν τὴν ἀπόδειξιν ἐνὸς γεωμετρικοῦ θεωρήματος. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἡ μάθησις εἶναι ἀσφαλῆς, σταθερὰ καὶ γόνιμος.

Κατὰ τὸν τρίτον τρόπον ἀπομνημονεύομεν, ὅταν εὐρίσκωμεν μεταξὺ τῶν ὑπὸ ἐκμάθησιν ἀντικειμένων τυχαίας καὶ εὐκόλως ἀποτυπουμένας εἰς τὴν συνειδησιν σχέσεις. Ἡ τοιαύτη μνήμη λέγεται **ἀγχίνους**. Εἶναι δὲ χρήσιμος, ὅταν τὰ μανθανόμενα δὲν δύνανται

νά ἀπομνημονευθοῦν κριτικῶς. Αὐτὸ λ. χ. συμβαίνει κατὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν ἱστορικῶν χρονολογιῶν ἢ ὀνομάτων καὶ σχημάτων γεωγραφικῶν· τὸ σχῆμα τῆς Ἰταλίας ἐνθυμούμεθα, ὅταν παραβά-
λωμεν αὐτὴν μὲ ὑπόδημα· τὸ ἔτος τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων 1204, ὅταν προσέξωμεν ὅτι οἱ ἀριθμοὶ
βαίνουν αὐξανόμενοι ἀπὸ τῆς μονάδος κατὰ 1 καὶ ὅτι τὴν θέσιν τοῦ
3 κατέχει τὸ 0.

Ἡ ἀνάμνησις. Ἀνάμνησιν ὀνομάζομεν τὴν εἰς τὴν συνείδησιν ἀνάκλησιν τῶν παραστάσεων, ὅταν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀναγνωρίζωμεν αὐτὰς ὡς γεγονότα τῆς προηγουμένης μας ζωῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς τοποθετῶμεν εἰς ὠρισμένην θέσιν ἐν τῷ παρελθόντι. Ἡ ἀναγνώρι-
σις καὶ ἡ ἐν χρόνῳ τοποθέτησις εἶναι προϊόντα προσθέτου ἐπεξεργασίας τῶν παραστάσεων ὑπὸ τῆς ψυχῆς, ὅταν δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὑπάρχουν κατὰ τὴν ἀνάπλασιν, τότε πλέον ὀμιλοῦμεν ὄχι γε-
νικῶς περὶ μνήμης, ἀλλὰ εἰδικῶς περὶ ἀναμνήσεως.

Ἡ συσχέτισις τῆς ἀνακαλουμένης παραστάσεως πρὸς τὴν ἀτομικὴν μας ἱστορίαν, ἡ ἀναγνώρισις δηλ. ὅτι ἡ ψυχικὴ αὐτὴ εἰκὼν ἀντιπροσωπεύει ἐν γεγονόσι τῆς προηγουμένης μας ζωῆς, εἶναι ἀποτέλεσμα κρίσεως, μιᾶς ψυχικῆς δηλ. λειτουργίας, τὴν ὁποίαν θὰ ἐξετάσωμεν καίτωτέρω. Δι' αὐτῆς βεβαιούμεθα ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἀναπλασθεῖσα παράστασις παρουσιάζει στενὴν καὶ ὀργανικὴν ἀλληλουχίαν μὲ ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸν κόσμον τῆς ἀτομικῆς μας ἐμπειρίας, δὲν εἶναι εἰκὼν φανταστικὴ, ἀλλὰ προέκυψεν ἐξ ἀμέσου ἐντυπώσεως ἡμῶν τῶν ἰδίων κατὰ τὸ παρελθόν.

Ἡ τοποθέτησις μιᾶς ἀναμνήσεως εἰς ὠρισμένην θέσιν ἐν τῷ παρελθόντι γίνεται διὰ τῆς τοποθετήσεως αὐτῆς μεταξὺ δύο ἄλλων ἀναμνήσεων αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν ὡς ὀρόσημα χρονικά. Σημεῖα προσανατολισμοῦ εἰς τὸν διαρρέυσαντα χρόνον εἶναι αἱ ἀναμνήσεις χαρακτηριστικῶν γεγονότων τῆς ζωῆς. Ταῦτα ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ τοὺς ἱστορικοὺς σταθμοὺς τῆς ὑπάρξεώς μας. Ἀναφέροντες λοιπὸν πάλιν διὰ τῆς κρίσεως τὴν δοθεῖσαν ἀνάμνησιν πρὸς αὐτά, καθορίζομεν τὴν θέσιν τῆς εἰς τὸ παρελθόν. Ἡ τοποθέτησις αὐτὴ διευκολύνεται διὰ τοῦ συνειρημοῦ σημαντικῶν γεγονότων τῆς ζωῆς μας μὲ τὴν παράστασιν μιᾶς χρονολογίας. Διὰ τῆς ἀναφορᾶς πρὸς τοιαύτας χρονολογίας διαισθανόμεθα τὴν χρονικὴν ἀπόστασιν τοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἀναπολοῦμεν.

Ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἡ ἐν χρόνῳ τοποθέτησις συνήθως γίνονται ταυτοχρόνως. Τότε ἡ ἀνάμνησις εἶναι πλήρης. Ὅχι σπανίως ὅμως ἀναγνωρίζομεν μὲν εὐθὺς ἀμέσως μίαν παράστασιν, ὡς γεγονὸς τῆς ἰδικῆς μας ζωῆς, ἀλλ' ἀδυνατοῦμεν

νά προσδιορίσωμεν μετ' ἀκριβείας τὴν χρονικὴν θέσιν τῆς μέσα εἰς τὸ παρελθόν μας. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ ἀνάμνησις εἶναι ἀτελής.

6. Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ

Ἡ ψυχὴ δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ δέχεται μόνον τὰς εἰκόνας τῶν πραγμάτων καὶ νὰ τὰς διατηρῇ, ἀλλ' ἐνεργεῖ καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας. Ἡ ἐνεργεία τῆς συνίσταται εἰς τὰ ἑξῆς : ἀφ' ἑνὸς μὲν **διασπᾶ** τὰς ψυχικὰς εἰκόνας εἰς τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦνται, ἀφ' ἑτέρου δὲ **ἀνασυγκροτεῖ** τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἰς νέας εἰκόνας, διαφόρους ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἐδέχθη διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐκ τοῦ ἑξωτερικοῦ κόσμου. Τὴν ψυχικὴν ταύτην λειτουργίαν, τὴν τόσον διάφορον τῆς μνήμης, ὀνομάζομεν **φαντασίαν** καὶ τὰ προϊόντα τῆς, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἐξ ἀναμνήσεων εἰκόνων, καλοῦμεν **παραστάσεις ἐκ φαντασίας**. Αἱ ἐκ φαντασίας παραστάσεις συγκρινόμεναι ὡς πρὸς τὴν **ὑλὴν**, ἥτοι κατὰ τὸ περιεχόμενον, πρὸς τὰς ἐξ ἀναμνήσεως δὲν περιέχουν τίποτε τὸ νέον. Τὸ νέον εἰς αὐτὰς εἶναι ἡ μορφή, ὁ πρωτότυπος δηλ. καὶ ἄγνωστος ἐκ τῆς προηγουμένης ἐμπειρίας μας τρόπος, καθ' ὃν συνεδυάσθησαν τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα παραστάσεων ἐξ ἀναμνήσεως, διὰ νὰ ἀποτελέσουν νέας ψυχικὰς εἰκόνας. Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ **δημιουργικὴ δύναμις** τῆς ψυχῆς, ἣτις ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς φαντασίας.

Ἡ ἀξία τῆς φαντασίας διὰ τὸν πνευματικὸν καὶ πρακτικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μεγίστη. Ἄνευ αὐτῆς ὄχι μόνον δὲν θὰ ἐδημιουργοῦντο τὰ ἀριστουργήματα τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἐν γένει ὁ Πολιτισμὸς μὲ ὅλα τὰ θεωρητικὰ, τὰ καλλιτεχνικὰ καὶ τὰ πρακτικὰ ἀγαθὰ του θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ. Αἱ πάσης φύσεως ἀποκαλύψεις, ἐφευρέσεις καὶ ἐπινοήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος διαμορφώνει ἐπὶ τὸ τελειότερον τὴν πνευματικὴν καὶ πρακτικὴν του ζωὴν, προϋποθέτουν τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τῆς φαντασίας. Μὲ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιῶν τὰ δεδομένα τῆς πείρας πλάττει νέας μορφάς, διὰ τῶν ὁποίων κατορθώνει νὰ ἱκανοποιῇ σκοπιμώτερον καὶ τελειότερον καὶ τὰς βιολογικὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς καὶ τὰς βαθυτέρας ἀνησυχίας τῆς ψυχῆς του. Καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ ὑποθέσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐρμηνεύονται τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, προϋποθέτουν τὴν φαντασίαν.

Ἡ ἀπλή παρατήρησις δὲν ἀρκεῖ. Εἶναι ἀνάγκη νὰ συναρμολογηθοῦν καὶ νὰ ὀργανωθοῦν, νὰ συμπληρωθοῦν καὶ νὰ προεκταθοῦν τὰ δεδομένα τῆς παρατηρήσεως εἰς μεγάλας συνθέσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιχέεται τὸ φῶς τῆς ἐρμηνείας εἰς τὴν ἀδιάκοπον σειρὰν τῶν φαινομένων. Καὶ αἱ συνθέσεις αὗται εἶναι προϊόντα τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίας. Ἡ ἀξία τῆς φαντασίας εἶναι μεγίστη εἰς τὰς καλὰς λεγόμενας τέχνας. Ὁ ζωγράφος, ὁ γλύπτης, ὁ ἀρχιτέκτων, ὁ μυθιστοριογράφος, ὁ δραματικὸς συγγραφεὺς διὰ τῆς φαντασίας δημιουργοῦν τὰ ἔργα των. Ἡ ὕλη τῶν ἔργων τούτων ἀντλείται ἐκ τῆς πραγματικότητος διὰ τῆς παρατηρήσεως, ἡ μορφή των ὅμως πηγάζεται ἐκ τῆς ἐμπνεύσεως, δηλ. ἐκ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τῆς φαντασίας τοῦ καλλιτέχνου.

Ὁμοίως εἰς τὸν **πρακτικὸν βίον** ἡ χρησιμότης τῆς φαντασίας εἶναι μεγάλη. Ὁ ἔμπορος, ὁ ἐπαγγελματίας, ὁ τεχνίτης δι' αὐτῆς καταστρώνουν τὸ πρόγραμμα τῶν ἐργασιῶν των καὶ ἐπινοοῦν τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἀνταποκριθοῦν εὐκολώτερον καὶ εὐστοχώτερον εἰς τὰς ἀπαιτήσεις του. Βεβαίως ἡ βάσανος τῶν σχεδίων καὶ ἡ ὀριστικὴ ἐκλογή ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐκάστοτε θὰ προτιμηθῆ, γίνεται διὰ τῆς **κρίσεως**. Ἡ φαντασία ὅμως προεκτείνουσα καὶ συμπληροῦσα τὰ δεδομένα τῆς πείρας πλάττει τὸ πλῆθος τῶν πιθανῶν συνδυασμῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων καλεῖται νὰ ἀποφανθῆ ὁ κριτικὸς στοχασμὸς. Ὅσον λοιπὸν γονιμωτέρα καὶ πλουσιωτέρα εἶναι ἡ φαντασία, τόσον ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ πικικιλία τῶν συνδυασμῶν εἶναι μεγαλυτέρα καὶ ἐπομένως τόσον περισσότερον διευκολύνεται καὶ κατευθύνεται ἡ κρίσις εἰς τὴν ἐπιλογὴν τοῦ σκοπιμωτέρου καὶ ἀσφαλεστέρου. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν διατί πολλὰκις ἡ ἀποτυχία δὲν ὀφείλεται εἰς ἔλλειψιν ἢ εἰς ἐλαττωματικὴν λειτουργίαν τῆς κρίσεως, ἀλλ' εἰς τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν στείρότητα τῆς φαντασίας. Εἰς τοὺς ἀνθρώπους μὲ πτωχὴν φαντασίαν ὁ ὀρίζων τῆς δράσεως εἶναι λίαν περιορισμένος καὶ κατ' ἀκολουθίαν αἱ πιθανότητες τῆς ἐπιτυχίας ὀλίγαι.

Εἶδη φαντασίας. Ἡ φαντασία ὡς ψυχικὴ ἐνέργεια ἄλλοτε προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς θελήσεώς μας καὶ ὀδηγεῖται ὑπ' αὐτῆς πρὸς ὀρισμένην κατεύθυνσιν, ὡς συμβαίνει π.χ. εἰς τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας κτλ., καὶ τότε λέγεται **σκοπίμος**· ἄλλοτε πάλιν λειτουργεῖ ἐλευ-

θέρως και άνευ τῆς συνειδητῆς προαιρέσεως ἡμῶν (π.χ. εἰς τὰ ὄνειρα και τὰ ὄνειροπολήματα) και λέγεται **αὐθόρμητος**.

Ἐξετάζοντες τὸ ἀποτέλεσμα, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγει ἡ φαντασία ὡς ψυχικὴ ἐνέργεια, ὀνομάζομεν αὐτήν : 1) **προσθετικὴν**, ὅταν εἰς σειρὰν ψυχικῶν εἰκόνων προσθέτη και ἄλλα στοιχεῖα μὴ ὑπάρχοντα εἰς αὐτὰς ἀρχικῶς, τὰ ὁποῖα ἀρύεται ἐξ ἄλλων· 2) **ἀφαιρετικὴν**, ἐὰν πράττη τὸ ἀντίθετον, ἀφαιρῆ δηλαδὴ ὠρισμένα στοιχεῖα, οὕτω δὲ ἀπλουστεύη τὰς ψυχικὰς εἰκόνας και ἐξαίρη τὰ κυριώτερα αὐτῶν γνωρίσματα, και 3) **συνδυαστικὴν**, ὅταν και ἀφαιρῆ και εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀφαιρουμένων προσθέτη ἄλλα, διὰ νὰ φθάσῃ συνδυαστικῶς εἰς τελειότερας μορφάς. Ἡ κυρίως δημιουργικὴ φαντασία εἶναι σκόπιμος και συνδυαστικὴ. Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες γλύπται τοῦ Δ' αἰῶνος, διὰ νὰ ἀποδώσουν τὸν τέλειον ὑπὸ ἔποψιν ἀρτιότητος μορφῆς τύπον τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, συνεδύαζον ἐνίοτε ὄγκους και γραμμὰς τοῦ ἀνδρικοῦ μὲ ἄλλα πλαστικὰ στοιχεῖα τοῦ γυναικείου σώματος, οὕτω δὲ ἐπετύγχανον συνθέσεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον και τὴν ἀνδρικὴν λιτότητα και δύναμιν και τὴν γυναικείαν χάριν και κομψότητα εἰς σπανίαν πρὸς ἀλλήλας ἰσορροπίαν. Ἡ φαντασία των ἄρα εἰργάζετο συνδυαστικῶς. Ἀφαιρετικὴ κυρίως εἶναι ἡ φαντασία τοῦ γεωμέτρου, ὅστις μελετᾷ τοὺς συνδυασμοὺς και τὰς σχέσεις τῶν καθαρῶν γραμμῶν, ἐπιφανειῶν και ὀγκῶν, ἀφαιρῶν διὰ τῆς φαντασίας τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τῆς πραγματικότητος, τὰ ὁποῖα δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν, διὰ νὰ μελετήσῃ μεθοδικῶς τὰ ἄλλα. Διὰ τῆς προσθετικῆς φαντασίας ἐργάζεται ὁ ἀρχαιολόγος, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ συμπληρώσῃ νοερῶς τὰ εὐρεθέντα λείψανα ἀρχαίου μνημείου, διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν προέλευσιν και τὸν προορισμὸν του ἢ διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀρχικὴν μορφήν του. Τὰ προστιθέμενα στοιχεῖα παραλαμβάνει ἐξ ἄλλων παρεμφερῶν παραστάσεων. Ἡ κατανόησις ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος εὐρίσκει εἰς τὴν προσθετικὴν φαντασίαν πολύτιμον βοήθειαν. Διὰ τῶν γνωστῶν συμπληροῦμεν και κατανοοῦμεν τὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, διὰ τὰ ὁποῖα μᾶς ἐσώθησαν ἔλλιπεις ἱστορικαὶ εἰδήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΑΙ ΚΥΡΙΩΣ ΓΝΩΣΤΙΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ

1. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ

Όταν βλέπω, ὀσφραίνωμαι καὶ ἐγγίζω ἐν ἄνθος καὶ λέγω : ἐν τριαντάφυλλον, ἢ ἀκούω ἓνα γνῶριμον κρότον καὶ ἀναφωνῶ : κεραυνός, ἔχω **ἀντίληψιν** ἐνός ἀντικειμένου, πράγματος (τὸ ἄνθος) ἢ φαινομένου (ὁ κεραυνός). Ἐκείνην τὴν στιγμήν δὲν ἔχω πλήθος μόνον αἰσθημάτων ἐκ τῆς αὐτῆς αἰσθήσεως (ἀκουστικῶν, ὡς εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν) ἢ ἐκ διαφόρων αἰσθήσεων (ὀπτικῶν, ὀσφρητικῶν, ἀπτικῶν, ὡς εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν), ἀλλὰ καὶ τὰ ἑξῆς : 1) τὴν σαφῆ συναίσθησιν ὅτι τὰ αἰσθήματα ταῦτα ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς ἐν **ὠρισμένον ἀντικείμενον** (πρᾶγμα ἢ γεγονός)· 2) ὅτι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι **πραγματικόν**, ὄχι φανταστικόν· 3) ὅτι εἶναι κάτι **διάφορον τοῦ Ἐγώ μου** καὶ 4) ὅτι αὐτὴν τὴν στιγμήν **ἀποκτῶ γνῶσιν** αὐτοῦ διὰ τῶν αἰσθητηρίων μου ὀργάνων.

Τὴν συναίσθησιν αὐτὴν ἔχομεν αὐτομάτως καὶ τὸ ὅλον φαινόμενον φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνιαῖον καὶ ἀπλοῦν. Ἐὰν ὅμως μελετήσωμεν αὐτὸ ἐπισταμένως, θὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι συνειργάσθησαν πολλαὶ ψυχικαὶ λειτουργίαι διὰ νὰ παραχθῇ. Ἐν πρώτοις ἐλειτούργησαν αἱ αἰσθήσεις μου, διὰ νὰ σχηματισθοῦν ἐντὸς τῆς συνειδήσεως διάφορα αἰσθήματα ὀπτικά, ὀσφρητικά, ἀπτικά, ἀκουστικά κλπ. Ἐπειτα ἐγένετο ἀνάπλασις σχετικῶν παραστάσεων (ἔχω ἄλλοτε ἴδει τὸ ἄνθος τοῦτο καὶ ἀκούσει πολλὰ περὶ αὐτοῦ ὁμοίως τὸν κεραυνὸν ἔχω ἀκούσει προηγουμένως) καὶ αὐτόματος συμπλήρωσις τῆς ἀμέσου ἐντυπώσεως διὰ τῶν παραστάσεων τούτων. Τὰς δύο αὐτὰς λειτουργίας ἐμελετήσαμεν εἰς τὰ προηγουμένα κεφάλαια. Μόνοι ὅμως αἱ δύο αὗται ψυχικαὶ ἐνέργειαι δὲν ἀρκοῦν, διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως. Πρέπει νὰ συνεργασθῇ μετ' αὐτῶν καὶ μία ἄλλη ἀκόμη, σημαντικωτάτη διὰ τὸν ψυχικὸν μας βίον λειτουργία : ἡ **διανόησις**, διότι δι' αὐτῆς ἀφ' ἐνός μὲν τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ παραστάσεις συγκροτοῦν-

ται εις ἓν ὀργανικὸν σύνολον (τὴν ψυχικὴν εἰκόνα), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀναφέρεται τὸ σύνολον τῶν περιεχομένων τούτων τῆς συνειδήσεώς μας εἰς κάτι πραγματικόν, τὸ ὁποῖον θεωροῦμεν ὅτι κεῖται ἀπέναντι- τοῦ Ἐγὼ ἡμῶν (ἀντικείμενον) : τὸ τριαντάφυλλον, ὁ κεραυνὸς κτλ. Μόνον ὅταν διὰ τῆς διανοήσεως ἐπεξεργασθῆ ἡ ψυχὴ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων καὶ τὰς δι' αὐτῶν ἀναπλασσομένας παραστάσεις, ἀποκτᾷ ἀντίληψιν τῶν αντικειμένων. Ἡ διανόησις εἶναι μία συνθετικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς. Δι' αὐτῆς αἰσθήματα καὶ παραστάσεις ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀντικείμενα, ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζουν οἱ ἐρεθισμοί, καὶ ὀργανοῦνται εἰς ἐνότητες, ἥτοι διαρθροῦνται ἐσωτερικῶς εἰς ἐνιαῖα συγκροτήματα. Ἐντύπων λοιπὸν ὀνομάζομεν τὴν σύνθετον ψυχικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος συγκροτεῖ τὰ παρόντα αἰσθήματά του εἰς ἓν ὀργανικὸν σύνολον, συμπληρῶνει αὐτὰ διὰ παραστάσεων γενικῶς καὶ εἰδικῶς δι' ἀναμνήσεων καὶ τὰ ἐρμηνεύει ὡς προερχόμενα ἀπὸ ἓν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον αὐτομάτως διαστέλλει ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὸ θεωρεῖ πραγματικόν. Ἡ ἀντίληψις εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα τῆς κυρίως γνώσεως.

Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς ἄνθρωπον τινα ἀναστέλλεται πρὸς στιγμὴν δι' ἓνα οἰονδήποτε λόγον ἢ ἐνέργειαν αὕτη τῆς ψυχῆς του. Αἱ συνέπειαι αὐτῆς τῆς ἀνωμαλίας διὰ τὸν ψυχικὸν του κόσμον θὰ εἶναι τότε αἱ ἑξῆς : Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς θὰ δύναται μὲν νὰ ἔχη ἐντυπώσεις, ἐφ' ὅσον λειτουργοῦν κανονικῶς τὰ αἰσθητήριά του ὄργανα, καὶ νὰ διατηρῆ καὶ νὰ ἀναπλάττῃ τὰς παραστάσεις του, ἀφοῦ θὰ ἔχη καὶ μνήμην. Ἐντύπων δὲν θὰ ἔχη, διότι θὰ εἶναι ἀνίκανος νὰ συναρμολογῆ αἰσθήματα καὶ σχετικὰ παραστάσεις εἰς ἐνιαῖας εἰκόνας καὶ συλλαμβάνων τὸ νόημα αὐτῶν (τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἀντικείμενον) νὰ ἐρμηνεύῃ τὰς ἐντυπώσεις του. Ἡτοὶ δὲν θὰ ἐννοῆ ὅτι ὑπάρχουν πρὸ αὐτοῦ ὀρισμένα ἀντικείμενα (πράγματα ἢ γεγονότα), εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλει τὰς ἐντυπώσεις του, ἐπομένως οὔτε θὰ γινώσκῃ ποτέ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα, διὰ νὰ τὰ διακρίνῃ ἀπὸ τῶν ἄλλων (καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ Ἐγὼ του) καὶ νὰ τὰ ὀνομάξῃ : ἰδοὺ ἓν τριαντάφυλλον· ἀκούσατε : κεραυνὸς ! Ὁ ψυχικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου τούτου θὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸ ἀτάκτως συσσωρευμένον οἰκοδομικὸν ὑλικόν· αἰσθήματα διάφορα καὶ ποικίλαι παραστάσεις ἐξ ἀναμνήσεως καὶ φαντασίας θὰ ἐμφανίζονται μέσα εἰς τὴν συνείδησίν του καὶ θὰ ἐξαφανίζονται μετὰ μικρὸν ἀπ' αὐτῆς χωρὶς ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν, χωρὶς ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς του θὰ εἶναι χαώδες : ἀδιάκοπος ροὴ ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων συνειρομένων καὶ ἀπωθουμένων εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν θὰ εἶναι ποτέ βέβαιος οὔτε περὶ τῆς πραγματικότητος τῶν ἀντικειμένων τοῦ κόσμου, οὔτε περὶ τῆς ἰδίας του ὀντότητος. Εἰκόνα κατὰ προσ-

έγγισιν τῆς καταστάσεώς του μάς δίδουν τὰ ὄνειρα, ὅπου τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως ἐνίοτε συμπλέκονται εἰς ἀπιθάνους συνδυασμούς καὶ τὸ Ἐγὼ ταλαντεύεται μεταξύ ὑπάρξεως καὶ ἀνυπαρξίας, χωρὶς βεβαιότητα οὔτε περὶ τῆς ὀντότητος τοῦ κόσμου, οὔτε περὶ τῆς ἰδικῆς του ὀντότητος. Τοιαύτην ἀσυναρτησίαν καὶ ἀστάθειαν δὲν παρουσιάζει ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ κανονικοῦ ἀνθρώπου ἐν ἐρηγόρσει, διότι ἀκριβῶς ἡ ψυχὴ του ἔχει τὴν συνθετικὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν διανόησιν.

Διὰ τῆς διανοήσεως ἐπέρχεται τάξις καὶ «κόσμος» καὶ εὐστάθεια εἰς τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως. Εἰς τὰς αἰσθήσεις ὀφειλομέν τὰς ἐντυπώσεις· εἰς τὴν μνήμην τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων· εἰς τὴν διανόησιν τέλος τὴν ἐπεξεργασίαν ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων πρὸς σχηματισμὸν **ἀντιλήψεως**.

Τὸ βρέφος, ὅταν τὸ πρῶτον ἀνοίγη τοὺς ὀφθαλμούς του, ὑποθέτομεν ὅτι ἔχει μόνον ἐντυπώσεις, ὄχι καὶ ἀντίληψιν· δὲν δύναται ἀκόμη νὰ ἐρμηνεύῃ τὰ αἰσθήματά του καὶ νὰ ἀναφέρῃ αὐτὰ εἰς ἀντικείμενα, διότι στερεῖται πείρας καὶ ἡ κρίσις του ἀκόμη ταλαντεύεται. Ὅμοίως εἰς ἔλλειψιν ἀντιλήψεως ὀφείλεται ἡ περίεργος εἰκὼν, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει ὁ κόσμος εἰς ἐκ γενετῆς τυφλοὺς ἀποκτῶντας τὴν ὄρασιν κατόπιν ἐγχειρήσεως τῶν ὀφθαλμῶν. Ἐπί τινα χρόνον δὲν δύναται νὰ συναρμολογήσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ ὀρθῶς τὰς ὀπτικὰς ἐντυπώσεις των, διότι στεροῦνται σχετικῶν παραστάσεων καὶ δὲν ἔχουν ἀκόμη σχηματίσει ὀπτικὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου, διὰ νὰ διακρίνουν σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων τὰ διάφορα ἀντικείμενα καὶ νὰ ὀρίσῃν ὀρθῶς τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀπόστασίν των. Οὕτω τὰ πλησίον των εὐρισκόμενα ἀντικείμενα δίδουν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐφάπτονται τῶν ὀφθαλμῶν των, δι' ἄλλα δὲ λίαν ἀπομεμακρυσμένα (ἐν ὄρος π. χ.) νομίζουν ὅτι δύναται νὰ τὰ ἐγγίσουν, ἐὰν ἀπλῶς τείνουν τὰς χεῖράς των.

Ἐπίσης εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου παρουσιάζονται ἐνίοτε περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας εἴτε αἱ ἐντυπώσεις του εἶναι τόσον καινοφανεῖς καὶ ραγδαῖαι, ὥστε ἀδυνατεῖ νὰ τὰς συμπληρώσῃ διὰ συνάφων παραστάσεων καὶ νὰ τὰς ἐρμηνεύσῃ διὰ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῶν εἰς τὰ ἀντικείμενα, ὁπότεν προέρχονται· εἴτε εὐρίσκεται εἰς τόσον ἀνώμαλον ψυχικὴν κατάστασιν (ψυχασθένειαν), ὥστε δὲν δύναται τρόπον τινὰ νὰ πιστεύσῃ εἰς τὰ αἰσθήματά του : ἀδυνατεῖ ν' ἀπο-

φανθή ἐν δεδομένη στιγμή ἂν ἴσταιται πρὸ πραγματικῶν ἀντικειμένων ἢ πλάσματων τῆς φαντασίας του, ἂν κοιμᾶται καὶ ὀνειρεύεται ἢ εἶναι ἔξυπνος καὶ βλέπη (1). Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις λέγομεν ὅτι δὲν ἔχει **ἀντίληψιν**.

Ἐκ τούτων γίνεται φανερά ἡ διαφορὰ, ἡ ὁποία χωρίζει ἄμεσον ἐντύπωσιν καὶ ἀντίληψιν ἀφ' ἐνός, παράστασιν καὶ ἀντίληψιν ἀφ' ἑτέρου. Ἐντύπωσιν ὀνομάζομεν τὸ πλῆθος τῶν αἰσθημάτων, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπεξεργασθῆ ἢ ψυχὴ μας καθ' οἷον τρόπον ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω· ἀντίληψιν δὲ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας γίνεται αὐτὴ ἢ ἐπεξεργασία, καθὼς καὶ τὸ ἀποτέλεσμά της. Ἐξ ἄλλου παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν συγχωνεύονται ὀργανικῶς μετὰ συναφῶν ἐντυπώσεων καὶ δὲν ἀναφέρονται εἰς ἐν ἀντικείμενον, περὶ τοῦ ὁποίου κρίνομεν ὀρθῶς ὅτι εἶναι πραγματικὸν καὶ εὐρίσκειται πρὸ ἡμῶν, δὲν δύνανται νὰ μᾶς δώσουν ἀντίληψιν.

2. ΠΑΡΑΙΣΘΗΣΙΣ ΚΑΙ ΨΕΥΔΑΙΣΘΗΣΙΑ

Αἱ σπουδαιότεραι κατὰ τὴν ἀντίληψιν πλάναι εἶναι δύο εἰδῶν : τὰς μὲν ὀνομάζομεν **παραισθήσεις**, τὰς δὲ **ψευδαισθησίας**.

Ὅχι σπανίως, ὅταν ἐξυπνήσωμεν ἔπειτα ἀπὸ τρομακτικὸν ὄνειρον ἢ ἰσχυρὸν κρότον, σεισμὸν κλπ., βλέποντες εἰς τὸ μόλις φωτιζόμενον δωμάτιόν μας ἐπὶ τῆς κρεμάστρας τὸν πῖλόν μας καὶ κάτωθεν τὰ φορέματά μας, νομίζομεν ὅτι ὀρθοῦται πρὸ ἡμῶν ἄνθρωπος ἔτοιμος νὰ μᾶς ἐπιτεθῆ, καὶ αἰσθανόμεθα ἰσχυρότατον φόβον. Ἡ εἰκὼν αὕτη, ἣτις δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πραγματικὸν ἀντικείμενον, λέγεται **παραίσθησις**. Γενᾶται δὲ ὡς ἐξῆς : Ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου αἱ ἔξωθεν ἐντυπώσεις ἀνακαλοῦν ταχύτατα μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας παραστάσεις, μετὰ τῶν ὁποίων ἔχουν ὀλίγας μόνον ἔξωτερικὰς ὁμοιότητας. Αἱ παραστάσεις αὗται, ἐπειδὴ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ψυχικὴν μας διάθεσιν, εἶναι ζωηραὶ, ἐνούμενάι δὲ μὲ τὰς

1. Οἱ πάσχοντες ἐκ ψυχικῶν τινων νόσων ἀμφιβάλλουν ἐνίοτε καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεώς των. Σημειωτέον ὅτι, καθὼς ἀποκτῶμεν ἀντίληψιν τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν αἰσθημάτων μας, οὕτω ἀκριβῶς ἀποκτῶμεν ἀντίληψιν τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν μεγίστην σημασίαν ἔχουν τὰ μυϊκὰ, ὀργανικὰ καὶ στατικὰ αἰσθήματα. Παθολογικὴ λειτουργία τῶν αἰσθήσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὀφείλομεν τὰ αἰσθήματα ταῦτα, καθιστᾷ ἐνίοτε ἀδύνατον τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἰδίου μας σώματος,

ἀσθενείς ἐντυπώσεις ἀλλοιοῦν τὸν πραγματικὸν χαρακτήρα τῶν ἐντυπώσεων τούτων καὶ μᾶς παρασύρουν εἰς πεπλανημένας ἐρμηνείας. Αἰτίαι τῶν παραισθήσεων εἶναι, ἐκτὸς τῶν ψυχικῶν νόσων, ὁ φόβος, ἡ κόπωση καὶ ἡ προσδοκία. Σύνθηες εἶναι τὸ φαινόμενον, ὅταν ἐπὶ μακρὸν καὶ ἀγωνιωδῶς ἀναμένωμέν τινά, νὰ νομίζωμεν ὅτι ἀκούομεν τὴν φωνὴν του, ἐνῶ πράγματι ἀκούομεν ἄλλον νὰ ὀμιλῇ, ἢ ὅτι τὸν ἀναγνωρίζομεν εἰς πρόσωπα, τὰ ὁποῖα βλέπομεν μακρὰν ὅταν ταῦτα πλησιάσουν, ἀνακαλύπτομεν τὴν πλάνην μας.

Κατὰ τὴν **ψευδαισθησίαν** ἡ πλάνη ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι ἐκλαμβάνομεν ὡς ἐντύπωσιν μίαν ἐκ φαντασίας ἢ ἐξ ἀναμνήσεως παρὰστάσιν, ἐπειδὴ εἶναι ἐκτάκτως σαφὴς καὶ ζωηρά. Νομίζομεν δηλ. ὅτι εὐρίσκόμεθα πρὸ πραγματικοῦ ἀντικειμένου ἢ γεγονότος, ἐνῶ αὐτὴν τὴν στιγμὴν ὑπάρχει μέσα εἰς τὴν συνειδησίην μας μόνον ἡ παρὰστάσις τοῦ ἀντικειμένου ἢ τοῦ γεγονότος τούτου. Ἡ διαφορὰ μετὰξὺ ψευδαισθησίας καὶ παραισθήσεως εἶναι ὅτι, ἐνῶ εἰς τὴν παραισθησίην ἡ ἀφορμὴ δίδεται ἐκ πραγματικῶν ἐντυπώσεων, αἱ ὁποῖαι ἀλλοιοῦνται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀναπλασσομένων παραστάσεων, κατὰ τὴν ψευδαισθησίαν αἱ ἴδιαι αἱ παραστάσεις προσλαμβάνουν τὸν τόνον τῆς « παρούσης πραγματικότητος », τὸν ὁποῖον φύσει δὲν ἔχουν, ἀφοῦ εἶναι εἰκόνες ἐξ ἀναμνήσεως ἢ ἐκ φαντασίας καὶ ὄχι ἄμεσοι ἐντυπώσεις.

Αἱ ψευδαισθησίαι προκαλοῦνται ἐκ διαφόρων ψυχικῶν νόσων, ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοξικῶν οὐσιῶν (μορφίνης, ὀπίου, αἰθέρος, χλωροφορμίου), ἐκ τῆς ἐντόνου προσδοκίας καὶ τῆς ὑπερβολικῆς κοπώσεως. Κατόπιν ἐπιπόνου ἐργασίας ζωγράφοι τινὲς ἔχουν ὀπτικὰς καὶ μουσικαί τινες ἀκουστικὰς ψευδαισθησίας. Νομίζουν δηλ. ὅτι βλέπουν πραγματικὰ ὄραματα καὶ ἀκούουν πραγματικὰς φωνάς, ἐνῶ μόνον τὰς παραστάσεις αὐτῶν ἔχουν ζωηρὰς καὶ ἐμμόνους ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς των. Ψυχασθενεῖς πάσχοντες ἐκ ψευδαισθησιῶν (τρόμου, καταδιώξεως κλπ.) ἔχουν ἐνίοτε τὴν συναίσθησιν ὅτι τὰ ὄραματά των δὲν εἶναι πραγματικά, ἀδυνατοῦν ὅμως νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπ' αὐτῶν.

3. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Τὰ ἀντικείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα διὰ τῆς ἀντιλήψεως ἀναφέρομεν τὰς ἐντυπώσεις μας, εἶναι ἢ πράγματα (π.χ. τὸ τριαντάφυλλον)

ἢ γεγονότα (ὡς ὁ κεραυνός). Τὰ πράγματα φαίνονται εἰς ἡμᾶς ὅτι ἔχουν ἕκτασιν (μῆκος, πλάτος, πάχος), ὅτι κατέχουν δηλ. ὠρισμένον **χῶρον**, τὰ δὲ γεγονότα ὅτι ἔχουν διάρκειαν (ἀρχὴν καὶ τέλος), ὅτι ἀπλοῦνται δηλ. εἰς ὠρισμένον **χρόνον**. Πράγματα μὴ κατέχοντα ὀπωσδήποτε χῶρον καὶ γεγονότα ἄνευ καὶ τῆς ἐλαχίστης διαρκείας μᾶς εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν. Πῶς ὅμως ἀποκτῶμεν τὴν ἀντίληψιν τοῦ χῶρου καὶ τοῦ χρόνου ;

Ἐν πρώτοις εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χῶρου πρέπει νὰ διακρίνωμεν δύο ζητήματα: 1) τὴν ἀντίληψιν τῆς **ἐπιφανείας** (τῶν δύο διαστάσεων : μῆκους καὶ πλάτους) καὶ 2) τὴν ἀντίληψιν τοῦ **βάθους** ἢ τῆς ἀποστάσεως (τῆς τρίτης διαστάσεως), διότι ἕκαστον τῶν ζητημάτων τούτων παρουσιάζει ἰδιαιτέρας δυσχερείας.

Ἡ ἀντίληψις τῆς ἐπιφανείας. Πλήθος ὀπτικῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὅποιοι ἐπιδρῶν ταύτοχρόνως ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν, προκαλεῖ μίαν ἐντύπωσιν χαρακτηριστικῶς διάφορον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα πολλοὶ καὶ ποικίλοι ἀκουστικοὶ ἐρεθισμοί. Ὅσαδῆποτε καὶ οἰοδῆποτε ἠχητικὰ κύματα καὶ ἂν προσβάλλουν τὰ ὠτά μας, οὐδέποτε γεννᾶται ἤχος τοπικῶς ἐκτεταμένος· ποτὲ δὲν ἔχει ὁ ἤχος ἐπιφάνειαν. Ἀντιθέτως οἱ ὀφθαλμοὶ διατάσσουν τρόπον τινὰ τὰ ὀπτικὰ αἰσθήματα κατὰ τὸ σχῆμα μιᾶς ἀπλουμένης ἐπιφανείας.

Τὸ πρόβλημα λοιπόν, τὸ ὅποιον ἔχει νὰ λύσῃ ἡ Ψυχολογία, εἶναι τὸ ἑξῆς : Πῶς γεννᾶται ἡ εἰκὼν τῆς τοπικῆς ἐκτάσεως διὰ τῆς συσσωρεύσεως πολλῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων ; Πῶς δηλ., ὅταν διεγείρωνται διὰ τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων γειτονικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, τὰ ὀπτικὰ αἰσθήματα ἀντὶ νὰ διαδέχονται ἀλλήλα ἢ νὰ συμπλέκονται, ὅπως τὰ ἀκουστικά, παρατάσσονται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ γεννᾶται ἡ ἐντύπωσις ἐνὸς μωσαϊκοῦ ποικιλοχρῶμων σημείων διακεκριμένων ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ ἡ εἰκὼν μιᾶς ἐπιφανείας ;

Τὸ αὐτὸ πρόβλημα παρουσιάζεται καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ λεγομένου **ἀπτικῶν χῶρου**. Τὸν χῶρον ἀντιλαμβανόμεθα ὄχι μόνον ὀπτικῶς, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς **ἄφῆς**. Περιφέροντες μὲ κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοὺς δακτύλους τῶν χειρῶν ἐπὶ τῆς λεῖας ράχews ἐνὸς βιβλίου π.χ., χωρὶς ἐκ τῶν προτέρων νὰ γνωρίζωμεν τὸ ἀντικείμενον, ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐγγίζωμεν μίαν ἐπιφάνειαν. Πῶς ὅμως τὰ αἰσθήματα πιέσεως, τὰ ὅποια ταύτοχρόνως ἢ διαδοχικῶς σχηματίζονται ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας διὰ τῆς διεγέρσεως τῶν δισπαρμένων ἀνά τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματός μας ἀπτικῶν θηλῶν, παρατάσσονται πάλιν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μὲ τὰ ὀπτικά καὶ αἰσθανόμεθα ὅτι ὑπὸ τοὺς δακτύλους μας ἐκτείνεται μία ἐπιφάνεια ; Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται μόνον κατὰ τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀφήν. Ἐπὶ τῶν ἄλλων αἰσθημάτων δὲ συμβαίνει τὸ αὐτό.

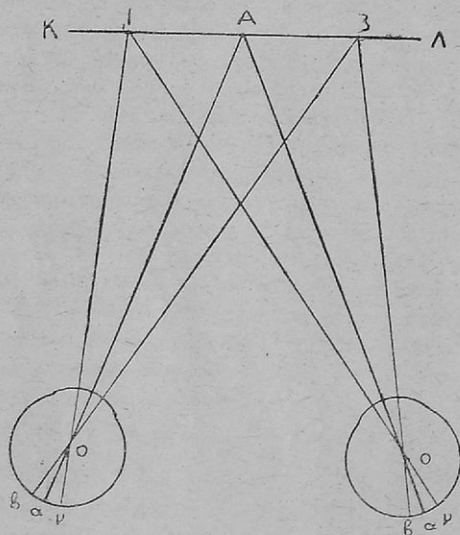
Ἡ πειραματικὴ ἔρευνα εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο διεπίστωσε τὰ ἑξῆς : Ἐν πρώτοις ἀπεδείχθη ὅτι καὶ μετὰ τοῦ ἀπλουστέρου ἀκόμη ὀπτικοῦ αἰσθήματος ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς, ἐλαχίστης ἔστω, ἐκτάσεως. Ἐὰν περιορίσωμεν εἰς τὸ μηδὲν τὴν ἔκτασιν μιᾶς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας, ἐξαφανίζεται ἀμέσως τὸ αἶσθημα τοῦ ἐρυθροῦ. Ὡστε ἡ ἔκτασις φαίνεται ὅτι εἶναι πρωταρχικὴ ἰδιότης τοῦ ὀπτικοῦ αἰσθήματος. Μὲ τοῦτο ὅμως δὲν ἐξηγεῖται ἀκόμη διατί ὁ ἐρεθισμὸς πολλῶν παραπλεύρων σημείων τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἄθροισιν τῶν ἀπλῶν ἐντυπώσεων τῆς ἐκτάσεως κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἐν τέλει νὰ σχηματίζε-
ται ἐντὸς τῆς συνειδήσεως ἡ εἰκὼν μιᾶς ἀπλουμένης ἐπιφανείας.

Ἐπὶ τοῦ δέρματος πειραματιζόμεθα διὰ τοῦ **αἰσθησιομέτρου**, τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει πρὸς διαβήτην. Ἐὰν πλησιάσωμεν πολὺ τὰς δύο αἰχμὰς καὶ τοποθετήσωμεν τὰ αἰσθησιόμετρον ἐπὶ τοῦ δέρματος ἑνὸς ἀνθρώπου (βεβαίως τὸ πρόσωπον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πειραματιζόμεθα, ἔχει τοὺς ὀφθαλμοὺς κεκλεισμένους), οὗτος θὰ ἔχῃ ἀπλοῦν μόνον αἶσθημα πίεσεως, ἤτοι θὰ νομίξῃ ὅτι ἐν μόνον σημείον τοῦ δέρματος τοῦ ἐπιέσθη, ἐνῶ πράγματι εἶναι δύο τὰ ἐρεθιζόμενα σημεία. Ἐὰν ἔπειτα ἀπομακρύνωμεν ἀπ' ἀλλήλων τὰς αἰχμὰς καὶ πειραματισθῶμεν ἐκ νέου, θὰ σχηματισθῇ ἡ ἐντύπωσις ὅτι τὸ πιεζόμενον σημείον γίνεται κάπως πλατύτερον, ἐκτείνεται εἰς γραμμὴν, εἰς ἐπιφάνειαν. Καὶ μόνον ὅταν ἀπομακρύνωμεν ἀκόμη περισσότερο ἀπ' ἀλλήλων τὰς αἰχμὰς τοῦ αἰσθησιομέτρου, γεννᾶται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἠρεθίσθησαν δύο διάφορα σημεία τοῦ δέρματος. Ἡ ἀπόστασις τῶν αἰχμῶν κατὰ τὴν τελευταίαν περιήγησιν εἶναι διάφορος εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος. Ὡστε καὶ ἐκ τῆς ἑρέυνης ταύτης ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ μετὰ τῶν ἀπλουστέρων ὀπτικῶν αἰσθημάτων εἶναι συνυφασμένη ἡ ἐντύπωσις τῆς ἐκτάσεως. Πάλιν ὅμως δὲν ἐξηγεῖται πῶς ἡ ταυτόχρονος ἢ διαδοχικὴ διέγερσις τῶν ὀπτικῶν θηλῶν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν **ἄθροισιν** τῶν αἰσθημάτων πίεσεως, ἤτοι τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἐπιφανείας.

Οἱ ψυχολόγοι παραδέχονται ὅτι δὲν ἔχομεν αἶσθησιν, ἀλλὰ ἀντίληψιν τῆς ἐπιφανείας. Καὶ ὅτι ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν γεννᾶται διὰ μόνης τῆς ὀράσεως ἢ διὰ μόνης τῆς ἀφῆς. Ὀπτικά καὶ ἀπτικά αἰσθήματα καὶ παραστάσεις συμπλέκονται μετ' ἀλλήλων καὶ συνείρονται μετὰ **μυϊκῶν** καὶ **στατικῶν** αἰσθημάτων καὶ παραστάσεων τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν, ὅταν κινῶμεν χεῖρας καὶ πόδας καὶ ὀλόκληρον τὸ σῶμά μας πρὸς διαφόρους διευθύνσεις (αἱ κινηταὶ παραστάσεις συντείνουν τὰ μέγιστα εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου), πάντα δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς **συνθετικῆς ἐνεργείας**, τὴν ὁποίαν ἐμφύτως ἔχει ἡ ψυχὴ (εἶδομεν ἄνωτέρω τὴν σημασίαν τῆς ἐνεργείας ταύτης διὰ τὴν ἀντίληψιν καθόλου) καὶ τῇ βοήθειᾳ τῆς **φαντασίας** παρέχουν εἰς ἡμᾶς τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐπιφανείας. Ὡστε ὄχι μόνη ἡ πείρα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔμφυτος προδιάθεσις συντελεῖ εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως ταύτης.

Εἰς μὲν τὴν πείραν ὀφείλομεν τὴν γνῶσιν τῆς διατάξεως τῶν σημείων τοῦ χώρου, τὴν γνῶσιν τῆς διευθύνσεως (ἐπάνω κάτω· δεξιὰ - ἀριστερὰ) καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ μεγέθους. Εἰς δὲ τὴν ἔμφυτον προδιαθέσιν ὀφείλομεν τὴν ὀργανικὴν διάρθρωσιν τῶν ἐπὶ μέρους ὀπτικῶν, ἀπτικῶν καὶ κινητικῶν παραστάσεων καὶ τὴν « ἔρμηνείαν » αὐτῶν διὰ τοῦ σχήματος τῆς ἐπιφανείας. Σημειωτέον ὅτι οἱ ἐκ γενετῆς τυφλοὶ ἔχουν ἀντίληψιν τῆς ἐπιφανείας διὰ τῶν ἀπτικῶν καὶ κινητικῶν μόνον παραστάσεων.

Ἡ ἀντίληψις τοῦ βάρους. Ἡ ἀντίληψις τῆς τρίτης διαστάσεως

Σχ. 5.

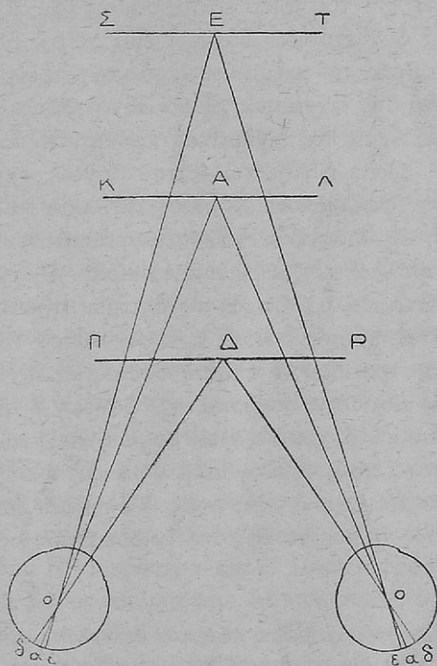
τοῦ χώρου θέτει τὸ ἀκόλουθον πρόβλημα εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν: Ἀφοῦ ἡ εἰκὼν τῶν ἀντικειμένων σχηματίζεται ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς γραφικῶς, ἤτοι κατὰ μῆκος μόνον καὶ πλάτος, ὅπως καὶ ἐπὶ τῆς φωτογραφικῆς πλακῶς, πῶς βλέπομεν τὰ ἀντικείμενα **πλαστικῶς**, δηλ. καὶ μετὰ βάρους;

Τὰ ὀπτικά δεδομένα εἶναι εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν τὰ ἐξῆς:

Ἄς παραστήσωμεν γραφικῶς τὴν διεύθυνσιν τῶν φωτεινῶν ἀκτίνων, αἱ ὁποῖα διεγείρουσιν τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα τῶν δύο ὀφθαλμῶν κατὰ μίαν ὀπτικὴν ἐντύπωσιν (Σχ. 5). Ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ ἀπέναντι ἡμῶν σημείου A σχηματίζεται ἐπὶ τοῦ κέντρου α τῆς ὠχρᾶς κηλίδος τῶν δύο ὀφθαλμῶν. Ἡ εἰκὼν τότε τοῦ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου κειμένου σημείου B θὰ σχηματισθῇ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ α , ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς καὶ τοῦ ἑνὸς ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ ἄλλου, καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀπόστασιν· ἤτοι ἐπὶ **θέσεων ἀντιστοίχων**. Τὸ αὐτὸ θὰ συμβῇ καὶ μετὰ τὴν εἰκόνα τοῦ σημείου Γ , τοῦ κειμένου πάλιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου $K\Lambda$ · θὰ σχηματισθῇ

δηλ. καί αὕτη ἐπὶ θέσεων ἀντιστοίχων. Εἰς τὸ σχῆμα ὅμως 6 ἡ εἰκὼν τοῦ σημείου Δ, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ὄχι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου ΚΛ, ἀλλὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἤτοι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου ΠΡ, σχηματίζεται ἐπὶ μὲν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς τοῦ ἑνὸς ὀφθαλμοῦ πρὸς τὰ **ἀριστερὰ** τοῦ κέντρου τῆς ὠχρᾶς κηλίδος, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς τοῦ ἄλλου ὀφθαλμοῦ πρὸς τὰ **δεξιὰ** τοῦ κέντρου α, ἤτοι ἐπὶ θέσεων **μὴ ἀντιστοίχων**. Ὅμοιως ἐπὶ θέσεων μὴ ἀντιστοίχων θὰ σχηματισθῆ ἡ εἰκὼν καὶ τοῦ σημείου Ε, τοῦ κειμένου ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου ΣΤ, τοῦ εὐρισκομένου ὀπισθεν τοῦ ΚΛ. Αἱ γωνία

δοα καὶ εοα λέγονται **γωνίαι παραλλάξεως**, τὸ δὲ μέγεθος αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν σημείων ΔΑ καὶ ΕΑ ἀποστάσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἀποστάσεως ἀμφοτέρων τῶν σημείων τούτων ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῶν δύο ὀφθαλμῶν. Ὄταν ἡ γωνία παραλλάξεως εἶναι μεγάλη, τότε, ἐὰν ἔχωμεν προσηλωμένον τὸ βλέμμα μας ἐπὶ τοῦ σημείου Α, θὰ φανῆ εἰς ἡμᾶς τὸ σημεῖον Δ ὄχι ἀπλοῦν, ἀλλὰ **διπλοῦν**, διότι ἡ εἰκὼν αὐτοῦ σχηματίζεται ἐπὶ μὴ ἀντιστοίχων θέσεων τοῦ

Σχ. 6.

ἀμφιβληστροειδοῦς τῶν δύο ὀφθαλμῶν. Ἀπλᾶ φαίνονται τὰ ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων αἱ εἰκόνες σχηματίζονται ἐπὶ ἀντιστοίχων θέσεων, διότι οὕτω πῶς ἔχουν ἀμοιβαίως προσαρμοσθῆ οἱ ὀφθαλμοί μας (1). Ἐὰν ὅμως ἡ γωνία παραλλάξεως εἶναι μικρά, τότε τὸ ση-

1. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δυνάμεθα καὶ μόνοι νὰ παρατηρήσωμεν διὰ τοῦ ἑξῆς πειράματος: ἄς προσηλώσωμεν τὸ βλέμμα ἐπὶ μακρὰν ἡμῶν εὐρισκομένης ἐπιφανείας καὶ ἄς ὑψώσωμεν τὸν δάκτυλόν μας μέχρι τῆς εὐθείας γραμμῆς τοῦ

μείον Δ θά φανῆ εἰς ἡμᾶς ἀπλοῦν μὲν, ἀλλὰ κείμενον **ἐμπροσθεν** τοῦ Α (καὶ ἀντιστοιχῶς τὸ σημεῖον Ε. **ὀπισθεν** τοῦ Α). Ἔχομεν δηλ. εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἀντίληψιν τοῦ **βάθους** ἢ τῆς **ἀποστάσεως** (²). Ὅταν τέλος ἡ γωνία παραλλάξεως εἶναι ἐλαχίστη, μικρότερα δηλ. ἐνὸς ὠρισμένου ὀρίου, τότε οὐδεμίαν ἀσκεῖ ἐπίδρασιν τὸ γεγονός ὅτι αἱ εἰκόνες ἔχουν σχηματισθῆ ἐπὶ μὴ ἀντιστοιχῶν θέσεων τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, καὶ ἐπομένως βλέπομεν τὰ ἀντικείμενα ἐπὶ τοῦ ἴδιου ἐπιπέδου, ὡς ἐὰν αἱ εἰκόνες τῶν εἶχον σχηματισθῆ ἐπὶ ἀντιστοιχῶν θέσεων. Διὰ τοῦτο ἀδυνατοῦμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ βάθος ἀντικειμένων λίαν μακρὰν εὐρισκομένων καὶ εὐκόλως δυνάμεθα διὰ τεχνασμάτων νὰ ἀπατηθῶμεν (ὡς συμβαίνει, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὰς κινηματογραφικὰς ταινίας).

Ὡστε ἡ ἐντύπωσις τοῦ βάθους σχηματίζεται, ὅταν αἱ ἐπὶ τῶν δύο ὀφθαλμῶν εἰκόνες ἐνὸς ἀντικειμένου δὲν συμπίπτουν τελείως, ἀλλ' ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ περιγράμματος γεννᾶται τὸ φαινόμενον τῆς παραλλάξεως μὲ γωνίαν μικράν. Πράγματι δὲ λόγῳ τῆς στροφῆς τῶν ὀφθαλμῶν πρὸς τὸ σημεῖον προσηλώσεως πάντοτε κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ εἰκὼν αὐτοῦ νὰ σχηματίζεται ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς ἐκατέρου ὀφθαλμοῦ εἰς θέσιν, τὴν ὁποίαν ὠνομάσαμεν θέσιν τῆς σαφειστάτης ὀράσεως ἢ ὠχρὰν κηλίδα, δὲν παρουσιάζουν τὰ ἀντικείμενα εἰς μικρὰν ἀπόστασιν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ὅσιν καὶ εἰς τοὺς δύο ὀφθαλμούς, διότι ἕκαστος βλέπει αὐτὰ ἀπὸ διαφόρου θέσεως· ὁ ἀριστερὸς βλέπει μᾶλλον τὸ ἀριστερὸν μέρος αὐτῶν καὶ ὁ δεξιὸς τὸ δεξιόν. Τοιοῦτοτρόπως κατὰ τὴν ἔνωσιν τῶν εἰκό-

βλέματος· θά ἴδωμεν τότε τὸν δάκτυλόν μας διπλοῦν, διότι θά ἔχωμεν μίαν εἰκόνα του διὰ τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ μίαν διὰ τοῦ ἀριστεροῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν συμπίπτουν, διὰ νὰ ἀποτελέσουν μίαν καὶ μόνον, ἀφοῦ σχηματίζονται ἐπὶ μὴ ἀντιστοιχῶν θέσεων τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς.

2. Οὕτω ἐξηγεῖται πῶς ἀντικείμενα εἰκονιζόμενα ἐπὶ δύο διαστάσεων τὰ βλέπομεν διὰ τοῦ στερεοσκοπίου πλαστικῶς, ἤτοι ὡς ἔχοντα καὶ τρίτην διάστασιν, βάθος. Ὡς γνωστὸν διὰ τοῦ στερεοσκοπίου προβάλλομεν δύο εἰκόνες τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, μίαν δι' ἕκαστον ὀφθαλμόν. Οἱ πρισματικοὶ ὁμοῦ φακοὶ τοῦ στερεοσκοπίου παρουσιάζουν ὄχι τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς εἰκόνα εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ὀφθαλμούς, ἀλλὰ κατὰ τι διάφορον εἰς ἕκαστον. Οὕτω προκαλεῖται τὸ φαινόμενον τῆς παραλλάξεως μὲ μικρὰν γωνίαν καὶ σχηματίζεται ἡ ἐντύπωσις τοῦ στερεοῦ ἀντικειμένου, προστίθεται δηλ. εἰς τὰς δύο διαστάσεις καὶ ἡ τρίτη, τὸ βάθος.

νων γεννᾶται παράλλαξις με γωνίαν μικρὰν καὶ δι' αὐτὸ βλέπομεν τὰ ἀντικείμενα πλαστικῶς, ἤτοι μετὰ τρίτης διαστάσεως.

Τὸ φαινόμενον τῆς παραλλάξεως βεβαίως προϋποθέτει τὴν διὰ δύο ὀφθαλμῶν ὄρασιν (1). Πῶς ὅμως βλέπει τὸ βάθος τῶν ἀντικειμένων ὁ μονόφθαλμος; Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην οἱ σημερινικώτεροι ὀπτικοὶ παράγοντες εἶναι οἱ ἑξῆς: Ἡ εἰς βάθος ἀπόστασις ὑπολογίζεται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια εὐρίσκονται μεταξύ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ σημείου προσηλώσεως, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐκ πείρας γνωστοῦ μεγέθους αὐτῶν ἔπειτα ἐκ τῆς προοπτικῆς ἀλλοιώσεως τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν μεταβολῶν, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ ὄψις αὐτῶν, ὅταν κινῆται πρὸς τὸ μέρος των ἢ ἀπομακρύνεται ἐξ αὐτῶν ὁ παρατηρήτης· τέλος ἐκ τῶν ἀναλογιῶν τῆς σκιᾶς τῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς ἐν μέρει ἀποκρύψεως αὐτῶν δι' ἄλλων. Οἱ παράγοντες οὗτοι συντελοῦν εἰς τὸν ὑπολογισμόν τῆς ἀποστάσεως καὶ κατὰ τὴν διὰ δύο ὀφθαλμῶν ὄρασιν.

Αὐτὰ εἶναι τὰ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ βάθους ὀπτικὰ δεδομένα. Ἐννοεῖται ὅτι δι' αὐτῶν δὲν δύναται νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον θέτει εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν ἡ ἀντίληψις τῆς τρίτης διαστάσεως. Διότι παραμένει πάντοτε ἡ ἀρχικὴ δυσχέρεια: πῶς, ἐνῶ ἡ ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς εἰκὼν παρουσιάζει δύο μόνον διαστάσεις τοῦ ἀντικειμένου, ἡμεῖς βλέπομεν αὐτὸ πλαστικῶς; Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην σημαντικὸς εἶναι ὁ ρόλος τῶν **μυϊκῶν** (καὶ στατικῶν) **αἰσθημάτων** καὶ ἐν γένει τῶν κινήτικῶν παραστάσεων. Διὰ νὰ ἐγγίσω τὸ σημεῖον Α τοῦ ἐπιπέδου ΚΛ, καταβάλλω ὠρισμένην μυϊκὴν προσπάθειαν· διὰ νὰ πλησιάσω κατόπιν τὸ σημεῖον Ε τοῦ ἐπιπέδου ΣΤ, ἡ προσπάθεια, τὴν ὁποίαν καταβάλλω, εἶναι μεγαλυτέρα, διὰ τὸ σημεῖον Δ τοῦ ἐπιπέδου ΠΡ μικροτέρα κ.ο.κ. Τοιοῦτοτρόπως αἰσθάνομαι καὶ μυϊκῶς τὴν εἰς βάθος ἀπόστασιν. Αἱ κινήτικαὶ παραστάσεις συνείρονται μετὰ τῶν ὀπτικῶν καὶ ὅλα τὰ ψυχικὰ ταῦτα στοιχεῖα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς **συνθετικῆς ἐνεργείας**, τὴν ὁποίαν ἔχει ἐμφύτως ἡ ψυχὴ, καὶ μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς **φαντασίας** ἀποκρυσταλλοῦνται εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς τρίτης διαστάσεως. Καὶ ἐνταῦθα λοιπόν, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐπιφανείας, ἔμφυτος προδιάθεσις καὶ πείρα συνεργάζονται στενῶς.

Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ διὰ τῶν παρατηρήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐγέ-

1. Καὶ μάλιστα οἱ δύο ὀφθαλμοὶ πρέπει νὰ εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου· ἡ νῆσσα π.χ. βλέπει ὡς ὁ μονόφθαλμος, ἄλλοτε διὰ τοῦ ἐνὸς καὶ ἄλλοτε διὰ τοῦ ἑτέρου ὀφθαλμοῦ.

νοντο ἐπὶ τυφλῶν ἐκ γενετῆς, οἱ ὅποιοι ἀνέβλεψαν κατόπιν ἐγχειρήσεως τῶν ὀφθαλμῶν. Ἐν ἀρχῇ οὗτοι δὲν ἔχουν παράστασις τῆς πραγματικῆς ἀποστάσεως καὶ τοῦ βάθους τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια τώρα διὰ πρώτην φοράν βλέπουν. Μικρὸν κατὰ μικρὸν ὁμως διὰ τῆς πείρας συνείρονται αἱ ὀπτικά καὶ κινητικά παραστάσεις των καὶ ἡ ἔμφυτος συνθετικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς φαντασίας διαρθρώνει τὰς ἐντυπώσεις των κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε καὶ οἱ ἰαθέντες τυφλοὶ βλέπουν κανονικῶς τὰ ἀντικείμενα εἰς τρεῖς διαστάσεις, ἀποκοτῶν δηλ. τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὀπτικοῦ χώρου.

Σημειωτέον τέλος ὅτι ὁ ἄπτικὸς χώρος τῶν τυφλῶν ἔχει τρεῖς διαστάσεις. Ἡ ἀναγλυφικὴ ἐντύπωσις τῶν ἀντικειμένων, ἥτοι ἡ ἀντίληψις τοῦ βάθους διὰ τῆς ἀφῆς, σχηματίζεται εἰς αὐτοὺς ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἄπτικῶν καὶ κινητικῶν παραστάσεων. Οἱ τυφλοὶ, ὡς γνωστόν, μανθάνουν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν δι' εἰδικοῦ (ἀπτικοῦ) ἄλφαβήτου.

4. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Πρέπει ἐξ ἀρχῆς νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ χρονικῶν **ιδιοτήτων** καὶ χρονικῶν **σχέσεων**. Μόνη χρονικὴ ιδιότης εἶναι ἡ διάρκεια, ἥτις ἄλλοτε εἶναι πλήρης, ἄλλοτε κενὴ (παῦσις εἰς τὴν μουσικὴν). Αἱ χρονικαὶ σχέσεις εἶναι δύο : τὸ **ταυτόχρονον** καὶ τὸ **διαδοχικόν**. Εἰς τὴν σχέσιν τῆς **διαδοχῆς** διακρίνομεν τρία στάδια : τὸ **παρελθόν**, τὸ **παρὸν** καὶ τὸ **μέλλον**. Τὰ περιεχόμενα τοῦ χρόνου αἰσθανόμεθα εἴτε ὡς ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων, εἴτε ὡς ἀνήκοντα εἰς ἐνιαίας ὁμάδας· τὴν δευτέραν περίπτωσιν ὀνομάζομεν **ρυθμικὴν ἄρθρωσιν** τοῦ χρόνου ἢ ἀπλῶς **ρυθμόν**. Τὸ ζήτημα εἶναι τώρα διὰ τὴν Ψυχολογίαν : πῶς ἀποκτᾷ ἡ συνείδησις : 1) τὴν ἀντίληψιν τῆς μόνης χρονικῆς ιδιότητος : τῆς διαρκείας, καὶ 2) τὴν ἀντίληψιν τῶν χρονικῶν σχέσεων : τοῦ ταυτόχρονου καὶ τοῦ διαδοχικοῦ, τῆς ἀπλῆς διαδοχῆς καὶ τοῦ ρυθμοῦ ;

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι τῆς διάρκειας ἔχομεν ἀντίληψιν δι' ὄλων τῶν αἰσθήσεων· μετὰ παντὸς αἰσθήματος γίνεται συνειδητὴ κάποια διάρκεια, καθὼς ἀκριβῶς γίνεται συνειδητὴ καὶ ἡ ἔκτασις μετὰ τῶν ὀπτικῶν καὶ ἀπτικῶν αἰσθημάτων. Εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν ἐν αἰσθημα ἄνευ ποιᾶς τινος διαρκείας, καθὼς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ὀπτικὸν ἢ ἀπτικὸν αἰσθημα ἄνευ

καὶ τῆς παραμικρᾶς ἐκτάσεως. Βεβαίως ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι πᾶν αἶσθημα ἔχει κάποιαν διάρκειαν, δὲν ἐξηγεῖται ἀκόμη πῶς ἀντιλαμβανόμεθα τὸν χρόνον ὡς **συνεχῆ καὶ ἀδιάκοπον διάρκειαν**, ἀκριβῶς καθὼς δὲν ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀντίληψις τῆς ἐπιφανείας ἐκ τοῦ ὅτι μετὰ τῶν ἀπλουστέρων ὀπτικῶν αἰσθημάτων « δίδεται » εἰς ἡμᾶς καὶ ἡ ἔκτασις.

Αἱ αἰσθήσεις μόναι δὲν δύνανται νὰ ἐξηγήσουν τὸ φαινόμενον τοῦτο· εἶναι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ψυχὴ κέκτηται φύσει μίαν **συνθετικὴν ἐνέργειαν**. Δι' αὐτῆς διαρθροῦνται αἱ ἐπὶ μέρους στιγμαὶ (στιγμὴν ὀνομάζομεν τὸ ἐλάχιστον μῶριον τῆς διαρκείας) καὶ οὕτω ἀποκτῶμεν τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου ὡς συνεχοῦς καὶ ἀδιακόπου διαρκείας.

Διὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν χρονικῶν σχέσεων : τοῦ ταῦτοχρόνου, τῆς διαδοχῆς (τῆς ἐπαλληλίας παρελθόντος, παρόντος καὶ μέλλοντος) καὶ τοῦ ρυθμοῦ, συνεργάζονται μετὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς συνθετικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς δύο ἀκόμη λειτουργίαι αὐτῆς : ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία.

Ἡ συμβολὴ ὅλων τῶν αἰσθήσεων εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντίληψως τοῦ χρόνου δὲν εἶναι οὔτε ἡ αὐτὴ οὔτε τῆς αὐτῆς σημασίας. Μεγάλῃ καὶ ἀξιόλογος εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν **ὀργανικῶν** αἰσθημάτων μετὰ τὴν περιοδικὴν αὐτῶν μορφήν. Πείνα καὶ δίψα, κόρος, κάματος καὶ ἄνεσις κτλ. μᾶς βοηθοῦν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ πρότερον καὶ τοῦ ὕστερον, ἰδίᾳ διὰ τῶν συναισθημάτων τῆς προσδοκίας καὶ τῆς ἰκανοποιήσεως, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν. Διὰ τῶν ὀργανικῶν αἰσθημάτων διευκολυνόμεθα καὶ εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ διαρρέοντος χρόνου. Διὰ τοῦτο, ὡς ἔχει παρατηρηθῆ, ἀσθενεῖς πάσχοντες ἐξ ἀναισθησίας τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων χάνουν τὴν ἰκανότητα τῆς κανονικῆς ἐκτιμήσεως τοῦ χρόνου. Μεγάλῃ ὁμοίως εἶναι καὶ ἡ συμβολὴ τῶν μυϊκῶν αἰσθημάτων ἐκ τῆς κινήσεως τῶν μελῶν τοῦ σώματος. Ἡ τάσις ἢ ἡ ἀνάγκη τῆς κινήσεως καὶ ἡ μυϊκὴ κόπωση διαδέχονται περιοδικῶς ἀλλήλας, οὕτω δὲ λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς κανονικῆς διαδοχῆς. Ἐκ τῆς αἰσθήσεως τοῦ καμάτου ὑπολογίζομεν συνήθως καὶ τὸν διαρρέυσαντα κατὰ τὸ ἔργον χρόνον· ὅταν π.χ. βαδίζοντες αἰσθανώμεθα κόπωσιν εἰς τοὺς πόδας, λέγομεν ὅτι ἐβαδίσσαμεν ἐπὶ πολλὸν χρόνον κ.ο.κ. Ἰδιαιτέρως μᾶς βοηθοῦν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς ρυθμικῆς ἀρθρώσεως τοῦ χρόνου οἱ ρυθμικοὶ παλμοὶ τῆς καρδίας, τῶν ὁποίων ἔχομεν ὀργανικὴν αἰσθησιν, τὰ ὀπτικά καὶ μυϊκὰ αἰσθήματα κατὰ τὸ βᾶδισμα καὶ ἰδίως τὰ **ἀκουστικά** αἰσθήματα τὰ προκαλούμενα ἐκ ρυθμικῶν ἰσμάτων. Ἐν γένει ἡ συμβολὴ τῆς ἀκοῆς εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντίληψως τοῦ χρόνου εἶναι μεγάλη, ἐπειδὴ τὰ ἀκουστικά αἰσθήματα ἔχουν μικρὰν διάρκειαν, ὅταν δὲ εἶναι ἀλλεπάλληλα, διακρίνομεν τὴν διαδοχὴν αὐτῶν εὐκόλως.

Εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ παρελθόντος μεγάλην βοήθειαν παρέχει

εις ἡμᾶς ἡ *μνήμη*, εἰς δὲ τὴν ἀντίληψιν τοῦ μέλλοντος ἡ *φαντασία*. Διὰ τῆς διατηρήσεως τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῆς ἀναπλάσεως παλαιῶν ἐντυπώσεων ὑπὸ μορφήν παραστάσεων ἀναγόμεθα εἰς τὸ παρελθόν, διὰ δὲ τῆς φαντασίας, ἡ ὁποία ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πείρας προσχεδιάζει τὰ ἀναμενόμενα γεγονότα, ἀναγόμεθα εἰς τὸ μέλλον. Αἰσθήσεις ὅμως, μνήμη καὶ φαντασία προσφέρουν μόνον ὠρισμένα διδόμενα. Τὰ δεδομένα ταῦτα ἐπεξεργάζεται ἡ ψυχὴ διὰ τῆς ἐμφύτου συνθετικῆς ἐνεργείας τῆς, ἥτοι τὰ τακτοποιεῖ καὶ τὰ συσχετίζει : τὰ μὲν θεωρεῖ ἐξ ἴσου « παρόντα » πρὸς τὰ δὲ (τὸ ταυτόχρονον), ἄλλα πάλιν θεωρεῖ προγενέστερα τῶν παρόντων καὶ ἄλλα (τὰ ἀναμενόμενα) ἀναφέρει εἰς τὸ μέλλον. Οὕτω « ἐρμηνεύομεν » τὰ γεγονότα κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ χρόνου.

Ὅχι λοιπὸν αἴσθησιν, ἀλλ' ἀντίληψιν ἔχομεν τοῦ χρόνου. Ἡ ἀντίληψις δὲ αὕτη συγκρινομένη πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου εἶναι προῖόν πολυπλοκωτέρας ἐπεξεργασίας, διότι προϋποθέτει καὶ περισσοτέρας ψυχικὰς λειτουργίας καὶ ἰσχυρὰν συνθετικὴν ἰκανότητα (διάνοσιν) ἐκ μέρους τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦτο μερικοὶ ψυχολόγοι παραδέχονται ὅτι τὰ ζῶα ἔχουν μὲν ἀντίληψιν τοῦ χώρου, στεροῦνται ὅμως ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου (ἴσως ἔχουν ἀντίληψιν τῆς διαρκείας, ἀλλ' ὄχι καὶ τῶν χρονικῶν σχέσεων).

5. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ

Πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν λοιπῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, εἶναι ἀνάγκη νὰ διασαφήσωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς *συνειδήσεως*.

Λέγοντες συνειδήσιν ἐννοοῦμεν πρῶτον τὴν *ἄμεσον καὶ ἐσωτερικὴν γνῶσιν* τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τὴν ὁποίαν ἔχει μόνον τὸ ὑποκείμενον, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ψυχὴν συμβαίνουν αὐτὰ τὰ γεγονότα. Μὲ τὸ νόημα τοῦτο λέγομεν π. χ. ὅτι ἔχομεν συνειδήσιν τῆς δεῖνα ἐξ ἀναμνήσεως ἢ ἐκ φαντασίας παραστάσεως. Δεύτερον ἐννοοῦμεν διὰ τοῦ ὅρου τούτου ἀλληγορικῶς τὸ *πλαίσιον*, ἐντὸς τοῦ ὁποίου τελοῦνται τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν λέγομεν καὶ ἀντὶ τῆς συνειδήσεως : τὸ *Ἐγώ*. Μὲ τὸ νόημα τοῦτο εἶπομεν εἰς τὰ προηγούμενα ὅτι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα διενεργοῦνται ἐντὸς τῆς συνειδήσεως.

Εἰς τὴν Ψυχολογίαν ὁμως συνείδησιν κυρίως καλοῦμεν τὸ **σύνολον τῶν ἐν ἐκάστη στιγμῇ ψυχικῶν μας ἐκδηλώσεων, ὅταν θεωρῶμεν τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ των.** Αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχομεν ὑπ' ὄψιν, ὅταν λέγωμεν ὅτι ὁ ἐν μέθῃ, λιποθυμία ἢ ὑπνῶ διατελῶν στερεῖται συνειδήσεως. Διότι εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἢ ἀναστέλλονται αἱ σπουδαιότεραι ψυχικαὶ λειτουργαίαι ἢ αἱ ψυχικαὶ ἐκδηλώσεις γίνονται ἀτάκτως καὶ ἄνευ ἐσωτερικῆς ἀλληλουχίας, οὕτω δὲ ὁ ψυχικὸς βίος παρουσιάζει χάσματα καὶ ἀρρυθμίαν. Τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα, δι' ὧν χαρακτηρίζεται ἡ ψυχολογικὴ ἔννοια τῆς συνειδήσεως, εἶναι τὰ ἑξῆς :

1) Ἐν τῇ συνειδήσει περιλαμβάνονται **τὰ παντὸς εἶδους ψυχικὰ γεγονότα**, ἤτοι καὶ τὰ γνωστικὰ (αἰσθήματα, παραστάσεις, ἔννοιαι κτλ.) καὶ τὰ συναισθητικὰ (συγκινήσεις) καὶ τὰ βουλευτικὰ (ὄρμαί, ἐπιθυμίαι κτλ), ὅχι δὲ μεμονωμένα, ἀλλ' ἐν ἀλληλουχίᾳ, ὅχι δηλ. ὡς στοιχεῖα ἐν παραθέσει, ἀλλ' ὡς συνθέσεις, ὁλότητες. 2) Ἡ ἐσωτερικὴ συνάφεια καὶ ἀλληλουχία τῶν γεγονότων τούτων δίδουν εἰς τὴν συνείδησιν τὸν χαρακτήρα τῆς **ἐνότητος**: τὸ ἐνιαῖον τῆς συνειδήσεως ἐκφράζομεν ὀνομάζοντες αὐτὴν Ἐγῶ. Τὸ ἄτομον αἰσθανόμενον, στοχαζόμενον, συγκινούμενον, ἐπιθυμοῦν ἔχει τὴν σαφῆ συναίσθησιν, ὅτι εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις εἶναι πάντοτε ἐν ὀρισμένον ψυχικῶς ἐνεργοῦν καὶ πάσχον ὑποκείμενον. 3) Τὰ ψυχικὰ γεγονότα εὐρίσκονται ἐν διαρκεί ροῇ καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐκάστοτε ἐν τῷ κέντρῳ τῆς συνειδήσεως εὐρισκόμενα ψυχικὰ γεγονότα, τῶν ὁποίων ἔχομεν σαφεστάτην γνῶσιν, εἶναι **ἐλάχιστα**. Διότι τὰ ψυχικὰ γεγονότα διαρκῶς παραμερίζονται ὑπὸ νέων, ἅτινα καταλαμβάνουν τὴν θέσιν τῶν προηγουμένων, διὰ τὰ ὑποχώρησεν πάλιν πρὸ ἄλλων κ.ο.κ. Ταυτοχρόνως λοιπὸν δὲν δύναται νὰ κατέχουν τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως πολλὰ ψυχικὰ γεγονότα, διότι τὰ μὲν ἐκτοπίζουσι τὰ δέ, οὕτω δὲ τὸ ἐν ἐκάστη στιγμῇ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως, τοῦ ὁποίου ἔχομεν σαφεστάτην γνῶσιν, εἶναι λίαν περιορισμένον. Τὴν ιδιότητα ταύτην τῆς συνειδήσεως ὀνομάζομεν **στενότητα**. Ὁ ἐργαζόμενος π. χ. εἰς τινὰ Τράπεζαν ὑπάλληλος ἔχει καθ' ἐκάστην στιγμὴν ἀναλόγως τῆς ἐργασίας, μὲ τὴν ὁποίαν ἀσχολεῖται, διάφορα ψυχικὰ γεγονότα εἰς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεώς του· ὁ κύκλος τῶν παραστάσεων του (καθὼς καὶ τὰ συναφῆ ψυχικὰ γεγονότα, συγκινήσεις, βουλή-

ματα κτλ.) δὲν παραμένει ἐπὶ πολὺν χρόνον ὁ αὐτός· οἱ πελάται προσέρχονται ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον καὶ διὰ τῶν ὑποθέσεων των ἀναγκάζουν τὸν ὑπάλληλον νὰ ἀλλάσῃ διαρκῶς παραστάσεις, στοχασμούς, κινήσεις κτλ. Ἐκάστοτε λοιπὸν μόνον ὠρισμένα ψυχικὰ γεγονότα κατέχουν τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεώς του· ὅταν προκληθοῦν νέα, τὰ παλαιὰ ἐκτοπίζονται καὶ βαθμιαίως λησμονοῦνται· ἐν ἀρχῇ γίνονται ἀσαφῆ καὶ ἀμυδρὰ καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀμαρροῦνται τελείως, καλύπτονται ὑπὸ τῆς λήθης.

Τὴν συνειδησιν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν γραφικῶς μὲ κύκλον. Τὸν κύκλον τοῦτον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιέχονται ὅλα τὰ ἐν τῇ συνειδήσει ὑπάρχοντα ψυχικὰ γεγονότα, ὀνομάζομεν (ἀλληγορικῶς ἐκ τῆς ὁράσεως) **ὄπτικὸν πεδίων τῆς συνειδήσεως**. Εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὡς περιοχὴν στενωτάτην, εὐρίσκονται τὰ ἐν δεδομένη στιγμῇ κατέχοντα τὴν συνειδησιν ψυχικὰ γεγονότα. Ὀνομάζεται δὲ (κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ σημεῖον προσηλώσεως τοῦ βλέμματος) **ὄπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεως**. Σαφεστάτην γνῶσιν ἔχομεν μόνον τῶν γεγονότων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὸ κέντρον. Ὅσον ἀπομακρυνόμεθα ὁμως ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὴν περιφέρειαν, τόσον τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὰς θέσεις αὐτάς, εἶναι ἀσαφέστερα. Ὅσα κείνται εἰς τὴν περιφέρειαν, εἶναι ἀμυδρότερα καὶ μετὰ δυσκολίας ἀναπλάσσονται, ἤτοι μετὰ κόπου δύνανται νὰ μετακινηθοῦν πρὸς τὸ κέντρον. Συχνὰ δὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνουιν συνειδητὰ (ἔχουν καλυφθῆ τελείως ὑπὸ τῆς λήθης) καὶ μόνον εἰς ἀνωμάλους ψυχικὰς καταστάσεις (ἐν ὀνείρω ἢ ἐν ὑπνώσει κτλ.) διέρχονται τὸ λεγόμενον **«κατώφλιον τῆς συνειδήσεως»**. Τὴν περιοχὴν τῶν γεγονότων τούτων ὀνομάζομεν **ὑποσυνειδητον**. Πέραν τοῦ ὑποσυνειδήτου ἐκτείνεται τὸ λεγόμενον **ἀσυνειδητον**. Εἶναι ἡ χώρα τῶν ἐμφύτων συναισθηματικῶν διαθέσεων καὶ τῶν ὁρμῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπηρεάζουν βαθύτατα τὸν ψυχικὸν μας βίον, ἀλλὰ δὲν γίνονται συνειδηταί. Περὶ τῶν ψυχικῶν τούτων στοιχείων θὰ ὀμιλήσωμεν εἰς τὸ Β' μέρος τοῦ βιβλίου, ὅπου θὰ ἐξετάσωμεν τὰ συναισθήματα καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς βουλήσεως. Ἡ σύγχρονος Ψυχολογία ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἀσυνειδήτου ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ χαρακτήρος ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ψυχικῆς ἅμα καὶ σωματικῆς ὑγείας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μεγάλη.

6. Η ΠΡΟΣΟΧΗ

Ἡ προσοχή (1) δὲν εἶναι ἰδιαιτέρα καὶ αὐτοτελὴς ψυχικὴ ἰδιότης, ἀλλὰ μορφή τῆς βουλήσεως, διὰ τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ψυχοφυσικῆς ἡμῶν ἐνεργείας διευθύνεται (εἴτε ἐκ προθέσεως εἴτε ἀθρορμητῶς) πρὸς ὠρισμένα ψυχικὰ γεγονότα: αἰσθήματα, παραστάσεις, σκέψεις κτλ. Τὰ γεγονότα ταῦτα διὰ τῆς προσοχῆς ἐξαίρονται, διατηροῦνται δηλ. εἰς τὸ ὀπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεως, παραμερίζομένων ὄλων τῶν ἄλλων καὶ οὕτω γίνονται μετὰ μεγαλύτερας ἐντάσεως καὶ σαφηνείας συνειδητά. Ὡστε: «προσέχω», καθ' ἣν ὥραν εἰς κινήγιον καιροφυλακτῶ ἀναμένων τὸ θήραμα, σημαίνει ὅτι διὰ τῆς βουλήσεως διευθύνω τὴν ψυχοφυσικὴν μου ἐνέργειαν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος αὐτῆς πρὸς τὰς ὀπτικὰς καὶ ἀκουστικὰς ἐντυπώσεις μου, τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν θηρευτικὴν μου ἀσχολίαν, παραμερίζων ἐκ τοῦ ὀπτικοῦ σημείου τῆς συνειδήσεώς μου ὅλας τὰς ἄλλας ἐντυπώσεις, παραστάσεις κτλ., αἱ ὁποῖαι ἐκ διαφόρων ἐξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν ἐρεθισμῶν προκαλοῦνται ἐντὸς αὐτῆς παραλλήλως πρὸς ἐκείνας. Διὰ τῆς προσπαθείας ταύτης αἱ ἐντυπώσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων κατευθύνω τὴν προσοχήν μου, γίνονται σαφέστερον καὶ ἐντονώτερον συνειδητὰ παρ' ὅσον θὰ ἐγίνοντο ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς ἰσχύος τῶν ἀντιστοιχῶν ἐρεθισμῶν· οὕτω π.χ. βλέπω καὶ τὴν παραμικρὰν σκιάν, ἀκούω καὶ ἀσθενεστάτους θορύβους κ.ο.κ.

Ἡ προσοχή εἶναι ἄλλοτε **ἐκουσία** (ἐνεργητικὴ), ὅταν ἡ προσπάθεια, ἐκ τῆς ὁποίας συνίσταται, γίνεται ἐκ προαιρέσεως· καὶ ἄλλοτε **ἀκουσία** (2) (ἡ παθητικὴ), ὅταν εἶναι ἀθρορμητος. Τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα δεικνύει περίπτωσιν προσοχῆς ἐκουσίας. Ἀκου-

1. Ἡ προσοχή ὡς ψυχικὴ ἐκδήλωσις ἀνήκει κυρίως εἰς τὰ βουλητικὰ φαινόμενα καὶ ἐπομένως θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὴν εἰς τὸ δευτέρον μέρος τοῦ βιβλίου, ὅπου θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς βουλήσεως καὶ τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ γνώσις δὲν δύναται νὰ βοηθῆ ἄνευ τῆς προσοχῆς, διὰ τοῦτο θὰ ἐξετάσωμεν αὐτὴν εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ὅπου ὁ λόγος εἶναι περὶ τῶν κατ' ἐξοχὴν γνωστικῶν λειτουργιῶν τῆς ψυχῆς.

2. Δὲν ἀντιφάσκομεν, ὅταν λέγωμεν ὅτι ἡ προσοχή, μολοντί φαινόμενον βουλητικόν, εἶναι ἐνίοτε ἀκουσία, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ οἰκίον κεφάλαιον, καὶ αἱ ὀρμαί, ἂν καὶ τάσεις ἀκούσιαι, εἶναι βουλητικαὶ ἐκδηλώσεις.

σία είναι π.χ. ἡ προσοχή μας, καθ' ὃν χρόνον ἀκούομεν ὀμιλοῦντα φίλον μας καὶ προσέχομεν εἰς τὸν τρόπον, μετὰ τὸν ὅποιον χειρονομεῖ. Ἐναλόγως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἢ προσοχῆς λέγεται **κατ' αἴσθησιν** μὲν, ἐὰν κατευθύνεται εἰς ἐντυπώσεις (κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων), **πνευματικῆ** δέ, ὅταν ἀντικειμένον τῆς εἶναι παραστάσεις (ἐξ ἀναμνήσεως ἢ φαντασίας) καὶ **διανοήματα**, π. χ. ὅταν προσέχωμεν εἰς τὴν σειρὰν τῶν διανοημάτων κατὰ τὴν ἀπόδειξιν γεωμετρικοῦ θεωρήματος ἢ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔκθεσιν καὶ ἐρμηνείαν ἐνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος.

Ἰδιότητες τῆς προσοχῆς. Τέσσαρες εἶναι αἱ ἰδιότητες τῆς προσοχῆς: ἡ **ἔκτασις**, ἡ **ἐντασις**, ἡ **διάρκεια** καὶ ἡ **κίνησις**. Ἡ **ἔκτασις** τῆς προσοχῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν στοιχείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ προσηλωθῆ ἓν δεδομένη στιγμή. **Εὐρυτέραν** χαρακτηρίζομεν ἐκείνην, ἥτις ἐκτείνεται εἰς πολλὰ, **στενωτέραν** δὲ τὴν συγκεντρομένην ἐπὶ ὀλίγων. Πειραματικῶς ἀπεδείχθη ὅτι ὁ ἐνήλικος ἄνθρωπος δύναται ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου νὰ ἀναγνωρίσῃ περὶ τὰ 6 ἀσύνδετα ἀντικείμενα (γράμματα ἀλφαβήτου, σχήματα ἀπλά, ἀριθμοὺς), ἐνῶ παιδίον ἐξ ἑως ἑπτὰ ἐτῶν 2—3, καὶ δώδεκα ἐτῶν 3—4. Ὅταν ὅμως τὰ προβαλλόμενα στοιχεῖα εἶναι συνηθρωμένα εἰς ἐνότητος νοήματος, ἡ προσοχή δύναται νὰ προσηλωθῆ ἐπὶ ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρου πλήθους αὐτῶν. Οὕτω π. χ., ὅταν ἀκούομεν ὀρχήστραν ἐκ πολλῶν ὀργάνων, προσέχομεν ἐπὶ μεγάλου πλήθους ἀκουστικῶν στοιχείων, **ἰδίᾳ** ἐὰν εἴμεθα ἀρκούντως ἐξησκημένοι. Τὰ ὅρια τῆς ἐκτάσεως τῆς προσοχῆς διαγράφονται ὑπὸ τῆς ἰδιότητος τῆς συνειδήσεως, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ὠνομάσαμεν **στενότητα** αὐτῆς. Ἐξαρτᾶται δὲ ἡ ἔκτασις ὄχι μόνον ἐκ τῆς φυσικῆς προδιαθέσεως τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς πείρας (τῆς ἀσκήσεως).

Ἐντασιν τῆς προσοχῆς ὀνομάζομεν τὴν δύναμιν, μετὰ τὴν ὁποίαν συγκεντροῦται ἐπὶ ὀρισμένων στοιχείων. **Ἐντονωτέραν** χαρακτηρίζομεν ἐκείνην, ἥτις κατευθύνεται πρὸς τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς μετὰ μεγαλυτέραν δύναμιν· **ἀτονωτέραν** τὴν ἀντίθετον. Διὰ πειραμάτων ἐξηκριβώθη ὅτι, ὅσον ἰσχυρότερον συγκεντροῦται ἡ προσοχή, τόσοσον περισσότερον περιορίζεται ἡ ἔκτασις αὐτῆς καὶ ἀντιστρόφως.

Ἡ περὶ τὴν συγκέντρωσιν ἀδυναμία μερικῶν ἀνθρώπων ὑπερβαίνει ἐνίοτε τὰ ὅρια καὶ δίδει τὴν ἐντύπωσιν παθολογικῆς περιπτώσεως (τῆς λεγομένης **ὑπο-**

προσεξίας). Ἐκ τοῦ ἐλαττώματος τούτου ἐπηρεάζεται βαθέως ἡ ὁμολότης καὶ ἡ εὐρυθμία τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Κατὰ τὴν **διάρκειαν** διακρίνομεν τὴν προσοχὴν εἰς **σταθεράν** καὶ **ἀσταθῆ**. Σταθερὰν ὀνομάζομεν ἐκείνην, ἡ ὁποία ἐπὶ μακρότερον χρόνον δύναται νὰ συγκεντρωθῆ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου της, ἀσταθῆ δὲ τὴν ἀντίθετον.

Τέλος κατὰ τὴν **κίνησιν**, ἡ ὁποία τὴν χαρακτηρίζει, ἡ προσοχὴ εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον **εὐστροφος** καὶ εὐκίνητος ἀναλόγως τῆς ταχύτητος, μὲ τὴν ὁποίαν φέρεται ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς τὸ ἄλλο. Ἐξαιρετικῶς ἰδιοφυῆ ἄτομα ἔχουν μεγάλην εὐστροφίαν προσοχῆς· λέγεται περὶ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος ὅτι ἠδύνατο νὰ ὑπαγορεύῃ ταῦτοχρόνως εἰς πολλοὺς γραμματεῖς διαφόρου περιεχομένου ἐπιστολάς.

Αἱ ιδιότητες τῆς προσοχῆς καθορίζονται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς σταθερότητος τῆς βουλήσεως, ἐφ' ὅσον, ὡς ἐλέγομεν ἡ προσοχὴ εἶναι βουλευτικὴ ἐκδήλωσις, ἐφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἐκάστοτε καταστάσεως τοῦ ψυχοφυσιολογικοῦ μας μηχανισμοῦ, τοῦ νευρικοῦ δηλ. συστήματος. Ἀσθενεῖς καὶ ἀσταθεῖς τὴν βούλησιν ἀνθρωποὶ ἔχουν συνήθως προσοχὴν στενήν, ἄτονον, ἀσταθῆ καὶ δυσκίνητον. Ἄλλ' ἡ προσοχὴ ἐπηρεάζεται καὶ ἐκ τῆς σωματικῆς μας καταστάσεως: δυσμενῶς ἐπιδρῶν ἐπ' αὐτῆς ἡ κόπωσις, τὰ οἰνοπνευματώδη ποτὰ καὶ αἱ παντοῖαι νευρικαὶ ἀσθένειαι. Δι' αὐτῶν μειοῦται τὸν τρόπον τινὰ ἡ ψυχοφυσιολογικὴ μας ἐνέργεια καὶ διὰ τοῦτο, ὅσονδῆποτε καὶ ἔαν ἐπιμένῃ ἡ βούλησις, δὲν δύναται ἡ προσοχὴ μας νὰ συγκεντρωθῆ σταθερῶς ἐπὶ ὄρισμένων ἀντικειμένων ἢ νὰ κινηθῆ ταχέως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο. ✕

Ὅροι τῆς προσοχῆς. Ὁ κυριώτερος ὅρος τῆς **ἐκουσίας** προσοχῆς εἶναι ἡ **ἀπόφασις** νὰ προσηλωθῶμεν ἐπὶ ὄρισμένου ἀντικειμένου. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην λαμβάνομεν, ὅταν τὸ ἀντικείμενον προκαλῆ ὅπωςδῆποτε τὸ **ἐνδιαφέρον** μας, διότι ἀποκρίνεται εἰς ὄρισμένης ἀνάγκας μας. Ἡ ἀνάγκη ἐδῶ πρέπει νὰ νοηθῆ γενικῶς (καὶ ἡ ἱκανοποίησις μιᾶς περιεργείας π.χ. εἶναι ἀνάγκη). Ἐπὶ ἀντικειμένων, τὰ ὁποία δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν, διότι ἐξ αὐτῶν δὲν ἀναμένομεν τὴν ἱκανοποίησιν μιᾶς ἀνάγκης, δυσκολώτατα προσηλοῦται ἡ προσοχὴ μας· ὅταν δὲ διὰ μίαν στιγμὴν στραφῆ ἐπ' αὐτῶν, ταχέως ἀποσύρεται, διὰ νὰ κατευθυνθῆ πρὸς ἄλλα.

Τῆς **ἀκουσίας** προσοχῆς κυριώτερος ὅρος εἶναι τὸ **ἀξιόλογον** τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀντικείμενα ἀποκτοῦν ἀξίαν ἢ ὄχι ἀναλόγως τῆς θέσεως αὐτῶν ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν ἰδιαιτέρων μας ἀσχολιῶν καὶ ἀναλόγως τῆς σχέσεως, τὴν ὁποίαν ἔχουν πρὸς ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς μας ζωῆς, τῆς ἀτομικῆς ἅμα καὶ κοινωνικῆς, ὁ ὅρος οὗτος εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὑποκειμενικός. Δὲν προκαλοῦν πάντοτε ἢ κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν τὴν προσοχὴν ὅλων τῶν ἀνθρώπων τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα. Πρὸ τοῦ αὐτοῦ γεγονότος π.χ. ἄλλος μένει ἐπὶ ὥραν προσεκτικός, ἄλλος δὲ ἀντιπαρέρχεται, χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῇ.

Συνήθως τὴν ἀκουσίαν προσοχὴν προκαλοῦν οἱ ἐξῆς παράγοντες: 1) **Ἡ ἰσχύς τῶν ἐντυπώσεων**: ἐνῶ ἀναγινώσκουμεν, ἰσχυρὸς κρότος εἶναι ἱκανὸς νὰ διευθύνῃ τὴν προσοχὴν μας εἰς τὰς αἰτίας του. 2) **Τὸ αἰφνίδιον μιᾶς αἰσθητῆς μεταβολῆς**: ἡ ἀπροσδόκητος ὄψις ἐνὸς τελείως ἀνακαινισθέντος οἰκοδομήματος προκαλεῖ καθ' ὄδον αὐτομάτως τὴν προσοχὴν μας: ὁ μυλωθρὸς ἐξυπνᾷ, ὅταν παύσῃ ἡ κίνησις τοῦ μύλου. 3) **Ἡ μεγάλη ἀντίθεσις**: ὅταν παρατηρήσωμεν νᾶνον βαδίζοντα παραπλεύρως ὑψηλοσώμου ἀνδρός, προσέχομεν αὐθορμήτως καὶ τοὺς δύο. Οἱ παράγοντες ὁμως οὔτοι προκαλοῦν τὴν προσοχὴν ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν ὅρον, τὸν ὁποῖον ὠνομάσαμεν ἀνωτέρω: μὲ τὸ ἀξιόλογον δηλ. τῶν ἀντικειμένου, τὰ ὅποια ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Ἰσχυρὸς κατ' αἴσθησιν ἐρεθισμὸς πολλάκις ἐπαναλαμβάνόμενος δὲν ἐπισπᾷ πλέον τὴν προσοχὴν μας. Ἀντιθέτως ἀσθενέστερος ἐρεθισμὸς (π.χ. μόλις ἀκουόμενος ψίθυρος) μᾶς ἀναγκάζει νὰ προσέξωμεν, ὅταν ἐκ φόβου ἢ ἄλλης αἰτίας ἀποδίδωμεν καὶ εἰς τὰ παραμικρὰ γεγονότα σημασίαν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον προσέχομεν εἰς τὰς ἀποτόμους μεταβολάς, καθὼς καὶ εἰς τὰς μεγάλας ἀντιθέσεις: αἱ ἐντυπώσεις εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις εἶναι ἀξιόλογοι καὶ διὰ τοῦτο προσηλοῦται ἐπ' αὐτῶν ἡ προσοχή μας. Ὅταν ὁμως παύσουν νὰ ἔχουν δι' ἡμᾶς σημασίαν, ἀντιπαρέρχόμεθα χωρὶς κἂν ν' ἀντιληφθῶμεν τὰ γεγονότα ταῦτα.

Οἱ ὅροι, τοὺς ὁποῖους ἕως τῶρα ὠνομάσαμεν, εἶναι ψυχολογικοί. **Φυσιολογικῶς** ἐπιδρῶν ἐπὶ τῆς προσοχῆς εὐνοϊκῶς μὲν ἡ ὑγεία τοῦ σώματος καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν δυνάμεών του, δυσμενῶς δὲ ἡ ἀσθένεια, ὁ κάματος καὶ ἡ ἐξάντλησις.

Σημασία τῆς προσοχῆς. Ἡ σημασία τῆς προσοχῆς διὰ τὸν ὅλον ψυχικὸν μας βίον γίνεται φανερὰ ἐκ τῶν συνεπειῶν, τὰς ὁποίας ἔχει. Εἶναι δὲ αὐταὶ αἱ ἑξῆς: 1) Αἰσθήματα ἀσθενῆ ἐνισχύονται διὰ τῆς προσοχῆς· ἀσθενέστατος κρότος ὠρολογίου γίνεται σαφῶς ἀντιληπτός, ὅταν προσέξωμεν ἐπ' αὐτοῦ. 2) Ἡ προσοχὴ ἐπιταχύνει τὴν πορείαν τῶν αἰσθημάτων, ἀνοίγει τρόπον τινὰ δρόμον εἰς τὰ ἐρεθίσματα καὶ οὕτω ἢ ἐντύπωσις φθάνει τὸ ταχύτερον εἰς τὴν συνείδησιν· ἐὰν ταῦτοχρόνως ἐπιδρῶν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων μας δύο ἐρεθισμοί, π.χ. εἰς ὀπτικὸς καὶ εἰς ἀκουστικός, πρώτη θὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὴν συνείδησιν ἢ ἐντύπωσις ἢ ἀντίστοιχος ἐκείνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν προσηλώσει τὴν προσοχὴν μας. 3) Διὰ τῆς προσοχῆς γίνονται στερεώτεροι οἱ συνειρμοὶ καὶ διευκολύνεται ἡ ἀνάπλασις αὐτῶν. 4) Τὸ σπουδαιότερον ἀποτέλεσμα τῆς προσοχῆς εἶναι ὅτι δι' αὐτῆς ὠρισμένα ψυχικὰ στοιχεῖα γίνονται μετὰ μεγάλης σαφηνείας συνειδητά, ἐπὶ ζημίᾳ βεβαίως ὅλων τῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα παραμερίζονται ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς συνειδήσεως. Οὕτως ἐντυπώσεις τινὲς ἢ παραστάσεις προτιμῶνται, ἐνῶ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι ἀντικειμενικῶς θεωρούμεναι θὰ ἠδύναντο νὰ εἶναι ἐξ ἴσου σαφεῖς καὶ ἰσχυραί, μένου ἀπαρατήρητοι. Τὸ διὰ τῆς προσοχῆς συλλαμβανόμενον, ἐπειδὴ κατέχει τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως, ἐμφανίζεται ὡς ἀπομονωμένον ἀπὸ τὰ ἄλλα, μετὰ τῶν ὁποίων ἀντικειμενικῶς συνυπάρχει, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα, ἐπειδὴ δὲν γίνονται ἀντικείμενον προσοχῆς, μένου ἀπαρατήρητα. Τοιοῦτοτρόπως διευκολύνεται διὰ τῆς προσοχῆς μία ψυχικὴ λειτουργία σπουδαιοτάτη διὰ τὴν διανοητικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν, ἡ λεγομένη **ἀφαίρεσις**. Διὰ τὴν σημασίαν καὶ τὰ προϊόντα τῆς λειτουργίας ταύτης θὰ ὀμιλήσωμεν κατωτέρω. Ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν, πόσον ἡ προσοχὴ διευκολύνει τὴν **κατανόησιν**. Κατανοοῦμεν εὐκολώτερον καὶ εὐστοχώτερον ἐν ἀντικείμενον, ὅταν διὰ τῆς προσοχῆς ἀπομονώσωμεν αὐτὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα, τὰ ὁποῖα δὲν εὐρίσκονται εἰς στενὴν σχέσιν μαζι του. Διὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ συγκεντρώσεως τῆς προσοχῆς μας διανοίγομεν τρόπον τινὰ δρόμον ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας εἰς τὰς συναφεῖς παραστάσεις, διὰ νὰ ἀναπλασθοῦν καὶ νὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ ἐννοήσωμεν αὐτό. Διὰ τοῦτο καταλέγεται ἡ προσοχὴ μεταξὺ τῶν σπουδαιωτέρων ψυχικῶν ἐκδηλώσεων.

Καὶ ἐκ τῶν ὄρων τῆς προσοχῆς συμπεραίνομεν τὴν σοφὴν σκο-

πιμότητα, ή όποία διέπει τās ψυχικές μας λειτουργίας. ‘Η δύναμις του όργανισμού είναι περιορισμένη· δέν δύναται νά αντιδράση επιτυχώς άπέναντι **όλων** τών έρεθισμών και τοιουτοτρόπως νά κυριαρχήσῃ αὐτῶν. Πρέπει λοιπόν νά κάμη **έπιλογήν** : και όντως έκλέγει μεταξύ αὐτῶν πάντοτε εκείνους, οί όποιοι ένέχουν τήν μεγαλυτέραν σπουδαιότητα δια τήν ζωήν του. Δια τοῦτο ή δια τῆς προσοχῆς τελουμένη έπιλογή καθορίζεται ὑπό του **διαφέροντός** μας και τῆς **σημασίας**, τήν όποίαν έχουν τά αντικείμενα έν σχέσει πρὸς τās διαφόρους ανάγκας μας.

7. Η ΔΙΑΝΟΗΣΙΣ

Εΐδομεν άνωτέρω ότι, δια νά εξηγήσωμεν τήν αντίληψιν καθόλου και ιδία τήν αντίληψιν του χώρου και του χρόνου, εΐμεθα ὑποχρεωμένοι νά παραδεχθῶμεν ότι έκτός τών αισθήσεων, τῆς μνήμης και τῆς φαντασίας ή ψυχή κέκτηται φύσει και μίαν άλλην ίκανότητα, τήν όποίαν ώνομάσαμεν **συνθετικὴν ένέργειαν**. Πρὸς διάκρισιν άπό του αισθάνεσθαι και του παριστάναι (μνήμη, φαντασία) τήν συνθετικὴν ταύτην ένέργειαν τῆς ψυχῆς ώνομάζομεν **διανόησιν**. Τώρα θά τήν έξετάσωμεν ιδιαιτέρως, δια νά γνωρίσωμεν τήν λειτουργίαν και τήν σημασίαν της.

‘Η γνώσις τῶν σχέσεων. ‘Όταν παρατηρῶμεν δύο γραμμάς, δύο σχήματα ή άλλου είδους πράγματα, άνακαλύπτομεν, ότι είναι ἴσα ή άνισα, όμοια ή διάφορα. Εἰς τήν περίπτωσιν ταύτην λέγομεν, ότι διαπιστώνομεν μίαν **σχέσιν**. ‘Η πρότασις : τὸ Α είναι μεγαλύτερον του Β, έκφράζει μίαν σχέσιν. Δια τῶν λέξεων : είναι ἴσον ή μεγαλύτερον, εύρίσκεται άνω ή δεξιὰ κτλ., έκφράζομεν ώρισμένον περιεχόμενον. ‘Εννοοῦμεν δι’ αὐτῶν όχι άπλῶς τὸ άθροισμα δύο αντικειμένων, τά όποία αντιλαμβάνομεθα, αλλά τήν μεταξύ αὐτῶν ὑφισταμένην σχέσιν. Πειραματικῶς έχει άποδειχθῆ ότι δυνάμεθα νά έχωμεν άμεσον έντύπωσιν ή παράστασιν δύο πραγμάτων, χωρίς ταύτοχρόνως και άναγκαίως νά συλλαμβάνωμεν και τήν σχέσιν, ή όποία ὑπάρχει μεταξύ αὐτῶν. Παρατηροῦμεν π. χ. ένίστε μετὰ προσοχῆς δύο ή περισσότερα σχήματα, τά όποία είναι ἴσα μεταξύ των, χωρίς νά αντίληφθῶμεν αὐτὴν τήν ισότητα. ‘Εκ τούτου συμπεραίνομεν ότι ή γνώσις τῆς σχέσεως περιέχει κάτι περισσότερο άπό τήν αντίληψιν τῶν δύο ὄρων της και έπομένως δέν δύναται νά

ταυτισθῆ με αὐτήν. Οὔτε τὰ αἰσθήματα καθ' ἑαυτά, οὔτε αἱ παραστάσεις, ὅπως οἰήθητε καὶ ἂν συνδέσωμεν αὐτὰς μετ' ἀλλήλων συνειρμικῶς, εἶναι ἱκαναὶ νὰ μᾶς παράσχουν τὴν γνῶσιν μιᾶς σχέσεως. Ὡστε ἡ γνῶσις τῆς σχέσεως εἶναι ψυχικὸν γεγονός στοιχειῶδες καὶ αὐτοτελές, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ οὔτε διὰ τοῦ αἰσθάνεσθαι οὔτε διὰ τοῦ παριστάναι. Τὰ ψυχικὰ γεγονότα αὐτοῦ τοῦ εἶδους κατατάσσομεν εἰς ἰδιαίτεράν τάξιν καὶ τὸ σύνολον αὐτῶν ὀνομάζομεν : **διανόησιν**.

Διανόησις καὶ προσοχή. Τὴν γνῶσιν τῶν σχέσεων προετοιμάζει καὶ διευκολύνει ἡ προσοχή. Καὶ ἀντιστρόφως ἡ ἀνακάλυψις σχέσεων κατευθύνει καὶ σταθεροποιεῖ τὴν προσοχήν. Ἀμφοτέρων ἔργον εἶναι κυρίως ἡ **ἀφαίρεσις**.

Προσηλόντες τὴν προσοχήν μας ἐπὶ πινῶν μόνον στοιχείων μιᾶς συνθέτου ἐντυπώσεως, ἐξαίρομεν αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, τὰ κάμνομεν ἐντονώτερον καὶ σαφέστερον συνειδητὰ (**θετικὴ ἀφαίρεσις**), παραλλήλως δὲ παραμερίζομεν τὰ λοιπὰ ἐκ τοῦ κέντρου τῆς συνειδήσεως καὶ πρὸς στιγμὴν τὰ «ἀγνοοῦμεν» (**ἀρνητικὴ ἀφαίρεσις**). Ἀπομονοῦντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ στοιχεῖα διαφόρων ἐντυπώσεων ἢ παραστάσεων, συλλαμβάνομεν διὰ τῆς διανοήσεως ταχύτερον καὶ ἐναργέστερον τὰς σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν μεταξύ τῶν. Συμβαίνει ὅμως καὶ τὸ ἀντίστροφον : συλλαμβάνοντες διὰ τῆς διανοήσεως μίαν σχέσηιν, διευθύνομεν τὴν προσοχήν μας πρὸς τὰ στοιχεῖα τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῶν παραστάσεων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τοὺς ὅρους τῆς σχέσεως αὐτῆς καὶ οὕτω τὰ ἀπομονοῦμεν μέσα εἰς τὴν συνειδησίν μας, ἀπομακρύνοντες τὰ λοιπὰ ἐκ τοῦ κέντρου αὐτῆς. Ὑποθέσωμεν, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι προβάλλομεν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἐνὸς ἀνθρώπου πίνακα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει πλῆθος τετραγωνιδίων διαφόρων χρωμάτων· τὰ τετραγωνίδια ταῦτα εἶναι ἀτάκτως τοποθετημένα καὶ μόνον τὰ πράσινα ἔχουν κατὰ τοιοῦτον τρόπον διαταχθῆ, ὥστε τὸ σύνολον αὐτῶν νὰ ἀποτελῆ κανονικὸν κύκλον. Ἐν ἀρχῇ ὁ βλέπων ἔχει τὴν ἐντύπωσιν μωσαϊκοῦ, ὅπου ἐπικρατεῖ ἀταξία καὶ σύγχυσις χρωμάτων. Μετὰ μικρὸν ὅμως συλλαμβάνει τὰς **σχέσεις** τῶν πράσινων τετραγωνιδίων. Τότε ἀπομονώνει αὐτὰ διὰ τῆς προσοχῆς καὶ ἐξακολουθεῖ τοῦ λοιποῦ νὰ βλέπῃ μόνον αὐτά, ἥτοι τὸν κανονικὸν πρᾶσινον κύκλον, ὡς νὰ μὴ ὑπάρχουν καὶ τὰ ἄλλα ἔγχρωμα τετραγωνίδια ἐπὶ τοῦ πίνακος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἀφαίρεσις ἐγένετο τότε μόνον, ὅταν ἡ διανόησις διὰ τῆς συλλήψεως μιᾶς σχέσεως διηύθυνε τὴν προσοχήν νὰ ἀπομονώσῃ εἰς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως καὶ νὰ ἐξάρῃ τοὺς ὅρους αὐτῆς (δηλ. τὰ πράσινα τετραγωνίδια), ἀμαυροῦσα ἢ ἐξαφανίζουσα τρόπον τινὰ τὰ ἄλλα τετραγωνίδια, τὰ ὁποῖα εἰς οὐδεμίαν σχέσιν εὐρίσκονται πρὸς τὰ πρῶτα.

Ὡστε προσοχὴ καὶ διανόησις βοηθοῦνται ἀμοιβαίως : ἡ πρώτη προετοιμάζει τὴν δευτέραν καὶ ἡ δευτέρα διευθύνει τὴν πρώτην. Διὰ τῆς συνεργασίας δὲ τῶν δύο ἡ ἀφαίρεσις (θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ) δὲν τελεῖται πλέον εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀντικειμενικῶν σχέσεων τῆς πραγματικότητος. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν πῶς διὰ τῆς διανοήσεως τὸ πλῆθος τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παρα-

στάσεων ἀποκτᾶ **τάξιν** καὶ **περιορισμὸν** καὶ οὕτω σχηματίζεται ὁ « κόσμος » τῆς συνειδήσεως. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἐθίγη καὶ ἀνωτέρω, ὅταν ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἀντιλήψεως.

Ἡ ἀντίληψις τῆς μορφῆς. Ἡ διανόησις εἶναι ψυχικὴ λειτουργία στενωῶς συνεργαζομένη πάντοτε μὲ τὰς ἄλλας. Εἶναι τόσον συνυφασμένα μετ' ἀλλήλων τὰ ψυχικὰ γεγονότα, ὥστε μόνον διὰ λόγους μεθοδικούς ἀπομονοῦμεν π.χ. τὴν αἴσθησιν καὶ μελετῶμεν αὐτὴν χωριστά, ὡς νὰ εἶναι δῆθεν δυνατὸν νὰ λειτουργῇ ἡ αἴσθησις αὐτοτελῶς καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὰς ἄλλας ψυχικὰς λειτουργίας. Καθὼς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ἐν τῇ συνειδήσει ἔστω καὶ διὰ μίαν στιγμὴν μόνον αἴσθημα ἀπλοῦν, διότι πάντοτε γεννᾶται πλήθος αἰσθημάτων· καθὼς ἐπίσης εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ἐντύπωσιν, χωρὶς ἀμέσως νὰ ἀναπλάσωμεν μίαν σχετικὴν παράστασιν, οὕτως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν αἰσθήματα καὶ παραστάσεις, χωρὶς ταύτοχρόνως νὰ λειτουργῇ καὶ ἡ διανόησις ὡς σύλληψις σχέσεων.

Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἀποδεικνύεται μὲ τρόπον ἀναμφισβήτητον κατὰ τὴν **ἀντίληψιν** τῆς μορφῆς. Ὅταν π.χ. παρατηρῶμεν τέσσαρα σημεία κατὰ τὴν ἐξῆς διάταξιν . . . , δυνάμεθα νὰ τὰ ἴδωμεν ἄλ-

λοτε ὡς σταυρὸν καὶ ἄλλοτε ὡς τετράγωνον. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων εἶναι τὰ αὐτὰ : τέσσαρες στιγμαί. Ἐν τούτοις ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων δύο διαφόρους μορφάς. Ἄλλοτε πάλιν ἀντιλαμβανόμεθα τὴν αὐτὴν μορφήν διὰ διαφόρων αἰσθημάτων. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ μουσικὴ κλίμαξ ἀποτελεῖ μίαν μορφήν. Ἐχομεν ἀντίληψιν τῆς αὐτῆς μορφῆς, ὅταν ἀκούωμεν τὴν μουσικὴν κλίμακα ἄλλοτε εἰς ὑψηλότερον τόνον καὶ ἄλλοτε εἰς χαμηλότερον, μολονότι τὰ ἀκουστικά μας αἰσθήματα χωριστὰ λαμβανόμενα δὲν εἶναι τὰ αὐτὰ καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ μίαν οἰανδήποτε μελωδίαν. Δυνάμεθα νὰ μεταφέρωμεν τὴν μελωδίαν εἰς ἄλλον τόνον, ἀκόμη καὶ νὰ μεταβάλωμεν (μέχρις ἐνὸς ὀρίου βεβαίως) τὴν χρονικὴν ἀξίαν τῶν διαφόρων ἤχων, ὅποτε πλέον ἔχομεν ἀκουστικά αἰσθήματα τελείως διάφορα τῶν ἀρχικῶν, ἀντιλαμβανόμεθα ἐν τούτοις τὴν αὐτὴν μουσικὴν μορφήν, ἀκούομεν δηλ. τὴν αὐτὴν μελωδίαν.

Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι μετὰ τῶν αἰσθήσεων λειτουργεῖ ταύτοχρόνως καὶ αὐθορμήτως (ἄνευ δηλ. ἰδικῆς μας προσπάθειας)

ή διανόησις, ή όποία συλλαμβάνουσα σχέσεις διαρθρώνει έσωτερικώς τήν έντύπωσιν εις **ένότητα** μορφής. Όταν διά τής διανοήσεως συλλαμβάνεται διάφορος σχέσις, τά αυτά αισθήματα συγκροτούνται εις ένότητα άλλης μορφής. Έάν πάλιν μεταβληθοῦν τά αισθήματα, άλλ' έξακολουθῶμεν νά συλλαμβάνωμεν τήν αὐτήν σχέσιν, ή νέα έντύπωσις συγκροτεῖται εις ένότητα τής αὐτῆς μορφῆς. Τά γεγονότα ταῦτα ἀποδεικνύουν πόσον κατά τήν αντίληψιν ή ψυχή διά τής διανοήσεως ἐπεξεργάζεται αὐτομάτως τά δεδομένα τῶν αισθήσεων. Τό αὐτό ἐτονίσαμεν καί ἀνωτέρω, ὅταν ἐξητάσαμεν τόν σχηματισμόν τής ἀντιλήψεως καθόλου καί ειδικῶς τής ἀντιλήψεως τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου.

Ἀνάλυσις καί σύνθεσις. Ἄς προχωρήσωμεν τώρα εις τās περιπτώσεις, κατά τās όποίας εἶναι μεγίστη ή σπουδαιότης τής διανοήσεως, ὡς λειτουργίας διά τής όποίας συλλαμβάνεται ὄχι μία ἀλλά πλῆθος ὁλόκληρον σχέσεων.

Ἐπιθέσωμεν ὅτι ἐπιδεικνύει τις εις ήμᾶς τήν λειτουργίαν ἑνὸς μηχανήματος, λέγων ὅτι ὀνομάζεται φωνογράφος. Ἐκ τής ἐπισταμένης παρατηρήσεως ἀποκομίζομεν τήν γνώσιν, ή όποία δύναται εις ἐρώτησιν ἑνὸς τρίτου νά διατυπωθῆ ὡς ἐξῆς: Ὁ φωνογράφος εἶναι μηχανήμα, διά τοῦ ὁποίου ή ἐπὶ μᾶς πλακὸς ἀποτυπωθεῖσα φωνή ἑνὸς ἀνθρώπου ἀναπαράγεται τόσον καλῶς, ὥστε ἔχει τις τήν έντύπωσιν ὅτι ἀκούει τόν ἴδιον τόν ἀνθρωπον ὀμιλοῦντα ή ἄδοντα. Πῶς ἀπεκτήσαμεν τήν γνώσιν ταύτην; Ἐν πρώτοις συνηρημολογήσαμεν τά διάφορα ὀπτικά, ἀπτικά καί ἀκουστικά αισθήματα, τά όποία ἐσχηματίσθησαν ἐντὸς τής συνειδησεῶς μας κατά τήν παρατήρησιν, εις ἐνιαίᾳς εἰκόνας δύο «ἀντικειμένων»: ἑνὸς ἐν χώρῳ (τό πρᾶγμα φωνογράφος) καί ἑνὸς ἐν χρόνῳ (ή πορεία τής λειτουργίας του). Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἀπεκτήσαμεν μόνον ἀντίληψιν τῶν ἀντικειμένων τούτων, ὄχι καί γνώσιν. (Τήν ἀντίληψιν ταύτην ἔχει καί εἰς ἡλίθιος, ὁ ὁποῖος περιεργάζεται τόν φωνογράφον· γνωρίζει ὅμως τί εἶναι καί πῶς λειτουργεῖ τό μηχανήμα τοῦτο;) Διά νά ἀποκτήσωμεν γνώσιν αὐτοῦ, πρέπει νά ἀνεύρωμεν τās μεταξὺ τῶν καθ' ἕκαστᾶ στοιχείων τῶν έντυπώσεών μας ὑφισταμένας σχέσεις ἐξαρτήσεως καί οὕτω νά σχηματίσωμεν μίαν εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου **πλήρη νοήματος**. Καί τοῦτο πράγματι κατορθοῦται, ὅταν ἀναλύσωμεν τās έντυπώσεις μας εις τά διάφορα στοιχεῖα

των, συλλάβωμεν τὰς μεταξύ αὐτῶν ὑπαρχούσας σχέσεις καὶ ἀνασυνθέσωμεν ἔπειτα εἰς ἐνιαίαν εἰκόνα μόνον τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια εἰσέρχονται εἰς τὰς ἐξακριβωθείσας σχέσεις ὡς ὄροι αὐτῶν, παραλείποντες πάντα τὰ λοιπὰ ὡς μὴ ἔχοντα οὐσιώδη σχέσιν πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ μηχανήματος. Εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια θὰ περιληφθοῦν εἰς τὴν εἰκόνα, θὰ εἶναι κατὰ ζεύγη ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως τὰ ἐξῆς : ἡ κίνησις τῆς βελόνης καὶ αἱ παλμικαὶ δονήσεις τῆς ἠχητικῆς μεμβράνης, τὰ ἴχνη ἐπὶ τῆς πλακὸς καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν περιφερομένη βελόνη, ἡ περιστροφή τῆς πλακὸς καὶ τὸ ὑποκάτω ἐλατήριον, ἡ συστροφή τοῦ ἐλατηρίου καὶ ἡ κίνησις τῆς χειρός, ἡ ὅποια θέτει εἰς λειτουργίαν τὸ μηχανήμα. Πάντα τὰ λοιπὰ θὰ παραλειφθοῦν.

Βεβαίως ἡ γνῶσις αὕτη προϋποθέτει μνήμην καὶ φαντασίαν. Ἐὰν δὲν ἔχωμεν συγγενεῖς παραστάσεις (παραστάσεις ἄλλων μηχανημάτων) καὶ τὴν ἰκανότητα νὰ σχηματίζωμεν διὰ τοῦ ὕλικου τῶν ἐξ ἀναμνήσεως παραστάσεων ἄλλας παραστάσεις ἐκ φαντασίας, δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν εὐκόλως τὸ νέον καὶ νὰ ἐρμηνεύσωμεν αὐτὸ ὀρθῶς. (Τοῦτο ἀκριβῶς ὀνομάζομεν **ἀφομοίωσιν**). Προϋποθέτει ἐπίσης προσοχὴν, συγκέντρωσιν πότε ἐπὶ τούτων καὶ πότε ἐπὶ ἐκείνων τῶν στοιχείων τῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὁποίας ἔχομεν, ὥστε διαδοχικῶς νὰ γίνουσι ὅλα σαφῶς καὶ ἐντόνως συνειδητά. Κυρίως ὅμως ἡ γνῶσις αὕτη συντελεῖται διὰ τῆς **διανοήσεως**. Ἡ διανοήσις **ἀναλύει** τὰς εἰκόνας τῶν ἀντικειμένων καὶ διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν στοιχείων των **ἀνασυγκροτεῖ** αὐτάς. Διὰ τοῦτο ὠνομάσαμεν αὐτὴν ἀνωτέρω **ἐνέργειαν συνθετικὴν**. Ἡ σύνθεσις βεβαίως προϋποθέτει προηγουμένως τὴν **ἀνάλυσιν**, τὴν διάκρισιν τῶν στοιχείων, συντελεῖται δὲ διὰ τῆς συλλήψεως τῆς σχέσεως ἢ τῶν σχέσεων, αἱ ὅποια ὑφίστανται μεταξύ αὐτῶν. Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἔργον τῆς διανοήσεως εἰς τὴν ἀποκορύφωσιν καὶ ὀλοκλήρωσιν του : **ἡ διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων ἀνασύνθεσις μιᾶς ἀναλυθείσης ὀλότητος**. Καὶ ἐπειδὴ δι' αὐτοῦ προχωροῦμεν ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ἀντιλήψεως εἰς τὴν γνῶσιν, λέγομεν ὅτι γινώσκον ἀποκτῶμεν ὄχι διὰ τῶν δυνάμεων τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ τοῦ παριστάναι, ἀλλὰ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ διανοεῖσθαι, ἥτις φαίνεται ὅτι εἶναι ἀποκλειστικὸν προνόμιον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ κρίσις. Ἡ σύλληψις μιᾶς σχέσεως γίνεται ἐνίοτε τόσον αὐ-

τομάτως, ὥστε ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπεβλήθη εἰς ἡμᾶς ἕξωθεν, ὅτι ἐδέχθημεν αὐτὴν παθητικῶς. Οὕτω π.χ. γίνεται ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ διαφορὰ ἐνὸς τεμαχίου χάρτου χρώματος ἐρυθροῦ ἀπὸ ἐνὸς ἄλλου παρακειμένου πρασίνου. Ἄλλοτε ὅμως ἡ ἀνακάλυψις μιᾶς σχέσεως, λ.χ. τῆς ὁμοιότητος, ἀπαιτεῖ σαφῶς, μίαν ψυχικὴν ἐνέργειαν, τὴν **σύγκρισιν**. Ὅταν θέσῃ τις ἐνώπιόν μας πλῆθος ὑφασμάτων διαφόρων ἀποχρώσεων καὶ μᾶς δώσῃ τὴν ἐντολὴν νὰ ἀνεύρωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὴν μεγαλυτέραν ὁμοιότητα πρὸς δεδομένον ὑφασμα ὀρισμένης ἀποχρώσεως τοῦ ἐρυθροῦ, τότε παραβάλλομεν μετὰ προσοχῆς ἐν ἕκαστον μὲ τὴν σειρὰν πρὸς τὸ δεδομένον ὑφασμα καὶ μετὰ μικρόν, ὅταν διὰ τῆς συγκρίσεως ἀνεύρωμεν τὸ ὅμοιον, δεικνύοντες τὸ εὔρεθὲν ἀποφαινόμεθα : τοῦτο ὁμοιάζει περισσότερον πρὸς ἐκεῖνο. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἔχομεν ὄχι **παθητικὴν** αὐτόματον σύλληψιν σχέσεως, καθὼς εἰς τὸ προηγουμένον παράδειγμα, ἀλλὰ **ἐνεργητικὴν** συσχετίσιν, πραγματικὴν ἀνακάλυψιν σχέσεως.

Ὅταν μετὰ τὴν σύγκρισιν ἀποφαινόμεθα ὅτι « τοῦτο ὁμοιάζει περισσότερον πρὸς ἐκεῖνο », δὲν διατυποῦμεν ἀπλῶς μόνον τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἀντικειμένων σχέσιν, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἐκφράζομεν τὴν βεβαιότητα ὅτι **παραδεχόμεθα** τὴν ὁμοιότητά των. Τὸ ἀντίθετον ἐξυπακούεται, ὅταν ἐπιδεικνύοντες ἄλλο ὑφασμα ἀποφαινόμεθα ὅτι « τοῦτο δὲν ὁμοιάζει πρὸς ἐκεῖνο ». Τώρα ἐκφράζομεν τὴν βεβαιότητα ὅτι **ἀποκρούομεν** τὴν ὁμοιότητά των. Ὡστε αἱ προτάσεις : « τὸ Α ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β », τὸ « Γ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β » ἐκφράζουν κάτι περισσότερον ἀπὸ μίαν ἀπλῆν συσχετίσιν. Ἐκφράζουν ταυτοχρόνως ἢ τὴν **παραδοχὴν** ὅτι δύο διακρινόμενα ἀλλήλων στοιχεῖα ἀνήκουν ὀριστικῶς εἰς μίαν σύνθεσιν, ἀφοῦ εἶναι ὅροι μιᾶς σχέσεως (τῆς ὁμοιότητος), ἢ τὴν **ἀπόκρουσιν** τοῦ τοιούτου συνδυασμοῦ των. Ὅτι ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόκρουσις αὕτη εἶναι κάτι περισσότερον ἀπὸ τὴν ἀπλῆν διατύπωσιν μιᾶς σχέσεως, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι δύναται νὰ μὴ ἐξυπνοῖται οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη, ὁπότε ἡ πρότασις ἔχει τελείως διάφορον νόημα. Π.χ. λέγω : « Ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ Α ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β » ἢ ἐρωτῶ : « Μήπως τὸ Γ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β ; ». Εἰς τὰς προτάσεις ταύτας διατυποῦται μὲν μία σχέσις ἢ ἡ ἄρνησις αὐτῆς, ἀλλὰ δὲν ἐξυπακούεται ἡ **προσωπικὴ θέσις** τοῦ λέ-

γοντος ἀπέναντι τοῦ ζητήματος καὶ διὰ τοῦτο μένει καὶ ὁ ἀκούων μετέωρος· δὲν γνωρίζει ἐὰν ὁ λέγων παραδέχεται ἢ ἀποκρούη τὴν διατυπωμένην διὰ τῆς προτάσεως σχέσιν. Τὴν πρώτην τῶν προτάσεων τούτων ὀνομάζομεν **ἀπλῆν ἐκδοχὴν**, τὴν δευτέραν **ἐρώτησιν**. Τὰς ἀποφάνσεις δέ: «Τὸ Α ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β» καὶ «τὸ Γ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β» καλοῦμεν **κρίσεις**.

Ὡστε **κρίσις καλεῖται ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόκρουσις τῆς συνθέσεως δύο ἀπ' ἀλλήλων διακρινομένων στοιχείων, συνήθως ὡς ὄρων μιᾶς σχέσεως**. Ὅταν ἐκφράζη παραδοχὴν, ἡ κρίσις λέγεται **καταφατικὴ**, ὅταν ἐκφράζη ἀπόκρουσιν **ἀποφατικὴ**. Ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόκρουσις εἶναι ἔνδειξις ἢ ὅτι ἐγένετο ὑφ' ἡμῶν προσωπικῶς ἢ **βάσανος** καὶ ἐξηλέγχθη ἢ ὑπαρξίς ἢ ὄχι τῆς διατυπωμένης σχέσεως (καθὼς εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα) ἢ ὅτι ἀναφερόμεθα εἰς τὴν **αὐθεντίαν** ἄλλου, τοῦ ὁποίου ἐπαναλαμβάνομεν τὸ διάνημα (π.χ. κατὰ τὴν κρίσιν: ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος).

Αἱ περισσότεραι κρίσεις μας εἶναι τοῦ δευτέρου εἴδους· κυρίως κρίσεις ὅμως εἶναι αἱ πρῶται. Συμφώνως πρὸς τὸν ἀνωτέρω ὀρισμὸν τῆς κρίσεως δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ κρίσις πᾶν διάνημα, μολονότι εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσιν τῆς διανοήσεως ἔχομεν σύνθεσιν τῶν στοιχείων ἐνὸς ἀναλυθέντος ὅλου καθὼς καὶ εἰς τὴν κρίσιν. Ἐν πρώτοις διότι ἡ σύνθεσις αὕτη τότε μόνον ἀποτελεῖ κρίσιν, ὅταν τελεῖται **δι' ἐνεργητικῆς** συσχετίσεως. Καὶ δεύτερον διότι κατὰ τὴν διατύπωσιν αὐτῆς πρέπει νὰ ἐκφράζεται καὶ ἡ **παραδοχὴ** ἢ ἡ **ἀπόκρουσις** τῆς διατυπωμένης συνθέσεως εἴτε ἐπὶ τῇ βάσει προσωπικοῦ ἐλέγχου εἴτε κατ' ἀναφορὰν πρὸς μίαν αὐθεντίαν. Ἐὰν δὲν ἐξυπονοῆται ἡ βεβαιότης αὕτη, τότε ἡ πρότασις δὲν ἀποτελεῖ κρίσιν, ἀλλὰ ἢ ἀπλῆν ἐκδοχὴν ἢ ἐρώτησιν.

Ἡ τελεία διὰ λέξεων διατύπωσις μιᾶς κρίσεως περιέχει τοὺς συντιθεμένους ὄρους (Α—Β, Γ—μὴ Β). Συνηθέστατα ὅμως ἔχομεν μολολεκτικῶς ἐκφραζομένας κρίσεις: Δένδρον! ἀστράπτει! κτλ. Τὰ λοιπὰ ἐξυπονοοῦνται. Ἐνίοτε διὰ μόνου τοῦ Ναι ἢ τοῦ Ὅχι ἐκφράζομεν κρίσεις. Καὶ ἀπλῆ κίνησις τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ κάτω (κατάφασις) ἢ πρὸς τὰ ἄνω (ἄρνησις) ἀρκεῖ νὰ ἐκφράση κρίσιν. Μολονότι καὶ διὰ μιᾶς μόνης λέξεως ("Ἀνθρωποι!) δύναται νὰ ἐξωτερικεῖται μία κρίσις, ἢ ἐπιφώνησις, π.χ. Κύριοι, δὲν σημαίνει κρίσιν· δι' αὐτῆς ζητοῦμεν ἀπλῶς νὰ προκαλέσωμεν καὶ νὰ διευθύνω-

με την προσοχήν τῶν ἀκροατῶν πρὸς ὠρισμένον σημεῖον. Τὸ νόημα λοιπὸν εἶναι διάφορον.

Ὁ συλλογισμός. Ἡ βεβαιότης, ἡ ὁποία ἐκφράζεται εἰς τὴν κρίσιν διὰ τῆς παραδοχῆς ἢ τῆς ἀποκρούσεως μιᾶς διατυπωμένης συνθέσεως, ἄλλοτε εἶναι ἄμεσος, ἄλλοτε ἔμμεσος. Ἐμμεσος εἶναι, ὅταν στηρίζεται ἐπὶ ἄλλων κρίσεων καὶ τότε ἡ πορεία, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ διανόησις, διὰ τὴν φθάσῃ εἰς τὴν τελικὴν κρίσιν, ὀνομάζεται **συλλογισμός**. Λέγομεν π. χ. « τὸ δένδρον τοῦτο εἶναι νεκρὸν ». Ἡ ἀπόφανσις αὕτη συγκρινομένη πρὸς τὴν ἀπόφανσιν τοῦ ἀνωτέρου παρατεθέντος παραδείγματος : « τὸ ὕφασμα τοῦτο ὁμοιάζει κατὰ τὸ χρῶμα πρὸς ἐκεῖνον », παρουσιάζει τὴν ἐξῆς διαφορὰν : Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ βεβαιότης εἶναι ἄμεσος συγκρίνοντες δηλαδὴ τοὺς δύο χρωματισμοὺς ἀποφαινόμεθα ἀμέσως ὅτι ὁμοιάζουν. Τὸν ἀμφιβάλλοντα προκαλοῦμεν νὰ ἀντιπαραβάλλῃ τὸν μὲν πρὸς τὸν δὲ καὶ νὰ παρατηρήσῃ μετὰ προσοχῆς, ὅποτε θὰ ἀποφανθῇ καὶ οὗτος ὅτι ὁμοιάζουν. Εἰς τὴν πρώτην ὅμως περίπτωσιν ἡ κρίσις μας « τὸ δένδρον τοῦτο εἶναι νεκρὸν » στηρίζεται ἐπὶ ἄλλων κρίσεων, τὰς ὁποίας συνηρημολογήσαμεν ἐν τὸς τῆς συνειδησέως μας, διὰ τὴν καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον ἐκφράζομεν. Αἱ κρίσεις αὗται (τὰς ὁποίας ἐπαναλαμβάνομεν, διὰ τὴν πείσωμεν τὸν ἀμφιβάλλοντα περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ συμπεράσματός μας) εἶναι αἱ ἐξῆς : « Τὰ νεκρὰ δένδρα ἔχουν κλάδους ξηροὺς », « τοῦ δένδρου τούτου οἱ κλάδοι εἶναι ξηροί ». Ἐκ τῶν δύο τούτων κρίσεων συνάγεται μετὰ βεβαιότητος : « ἐπομένως τὸ δένδρον τοῦτο εἶναι νεκρὸν ». Ὅταν ἐκθέσωμεν κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὰ διανοήματά μας, λέγομεν ὄχι ἀπλῶς ὅτι κρίνομεν, ἀλλ' ὅτι **συλλογίζομεθα**.

Ὁ συλλογισμός, ὡς καὶ ἡ κρίσις, δὲν εἶναι αὐτοτελεῖς ψυχικαὶ λειτουργίαι, ἀλλὰ μορφαὶ τῆς αὐτῆς ψυχικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ὀνομάσαμεν **διανόησιν** καὶ ἐχαρακτήρισαμεν ὡς **συνθετικὴν ἐνέργειαν** τῆς ψυχῆς. Εὐθύς ὡς ἀντικρύσωμεν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος δένδρον, ἀναπλάσσονται εἰς τὴν συνειδησίμ μας συγγενεῖς παραστάσεις καὶ διὰ τῆς συγκρίσεως ἀποφαινόμεθα ὅτι εἶναι νεκρὸν. Διὰ τὴν ἀποδειξώμεν κατόπιν εἰς τὸν ἀμφιβάλλοντα (ὁ ἀμφιβάλλων δυνατὸν νὰ εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος) ὅτι ὀρθῶς παραδεχόμεθα ὅτι τὸ δένδρον εἶναι νεκρὸν, **ἀναλύομεν** τοὺς δύο ὅρους : « τοῦτο τὸ δένδρον »

(Α) και « νεκρὸν » (Β) και ἀνακαλύπτουμεν ὅτι μεταξὺ τῶν στοιχείων τῶν ὑπάρχουν μερικά κοινὰ και εἰς τὸν ἕνα και εἰς τὸν ἄλλον (τὰ κοινὰ εἰς τοὺς δύο ὅρους στοιχεῖα καλοῦνται εἰς τὴν Λογικὴν **μέσος ὅρος** και συμβολικῶς Μ). Τὰ κοινὰ ταῦτα στοιχεῖα **ἐγγυῶνται** τὴν μεταξὺ τῶν δύο ὁρῶν Α και Β σχέσιν, τὴν διατυπωθεῖσαν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἡμῶν κρίσιν. Ὁ κοινὸς ὅρος εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα εἶναι ὅτι και τὸ δένδρον τοῦτο και τὰ νεκρὰ δένδρα « ἔχουν ξηροὺς κλάδους ». Ὅταν πλέον ἀνακαλύψωμεν τὸν δεσμόν τοῦτον, **συνθέτομεν** τοὺς δύο ὅρους Α και Β με τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ σχέσις αὐτῶν εἶναι ἀποδεδειγμένη. Ἡ πορεία, τὴν ὁποῖαν ἠκολουθήσαμεν, δύναται νὰ διατυπωθῇ ὡς ἑξῆς : Α εἶναι Β, διότι Α εἶναι Μ και Μ εἶναι Β.

Ὡστε και εἰς τὸν συλλογισμόν ἡ ψυχὴ ἐπεξεργάζεται τὰ δεδομένα ἀναλυτικῶς και συνθετικῶς, ἤτοι διὰ τῆς διανοήσεως. Τοὺς ἀρχικῶς ἐν συνθέσει παρουσιασθέντας ὅρους Α και Β, εἴτε ἐπειδὴ ἐγεννήθη ἀμφιβολία τις και θέλει νὰ ἀποδείξῃ τὴν σχέσιν των, εἴτε διότι ἐπιθυμεῖ ἡ ἰδίᾳ νὰ θεμελιώσῃ ἀσφαλέστερον τὴν προγενεστέραν ἀμεσον βεβαιότητά της, ἀναλύνει εἰς τὰ στοιχεῖά των με τὸν **σκοπὸν** νὰ ἀνεύρῃ τὸν κοινὸν ἐκείνον ὅρον, ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ μετὰ βεβαιότητος συντίθεται και μετὰ τοῦ Α και μετὰ τοῦ Β, δύναται νὰ ἐγγυηθῇ ὅτι ὄντως οἱ δύο ὅροι Α και Β ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν σύνθεσιν. Μόλις ὁ μέσος ὅρος εὑρεθῇ, διασφαλίζεται ἡ σύνθεσις Α—Β. Διότι ἡ σχέσις τοῦ Α πρὸς τὸν Β ἀποδεικνύεται διὰ τῆς κοινῆς ἀμφοτέρων σχέσεως πρὸς τινὰ Μ. **Ὡστε ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἀποδεικτικὴ πρᾶξις, διὰ τῆς ὁποίας θεμελιούται ἡ βεβαιότης μιᾶς κρίσεως ἐμμέσως,** δηλ. διὰ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς ἐξ ἄλλων κρίσεων (εἰς τὴν Λογικὴν αἱ κρίσεις αὗται λέγονται **προκειμένοι**), ἐκ τῶν ὁποίων ἡ κρίσις αὕτη συνάγεται ὡς ἀναγκαῖον συμπέρασμα. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν κρίσιν ὁ συλλογισμὸς δὲν εἶναι τι νέον ὡς ψυχικὴ λειτουργία· παριστάνει μόνον μίαν σύνθετον διανοητικὴν ἐνέργειαν, σύμπλεγμα δηλ. κρίσεων κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα :

8. ENNOIA KAI ΓΛΩΣΣΑ

Ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἐπιτυχάνει τὸ μέγιστον τῆς ἀποδόσεώς της, ὅταν εἰς τὰς κρίσεις καὶ τοὺς συλλογισμοὺς αὐτῆς οἱ ὄροι εἶναι ὄχι πλέον ἐντυπώσεις ἢ παραστάσεις, ἀλλὰ **ἔννοιαι**, πλάσματα δηλ. **γενικὰ καὶ ἀφηρημένα**, διὰ τῶν ὁποίων **ἀντιπροσωπεύεται** ὁλόκληρον πλῆθος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοίων ἀντικειμένων (παραστάσεων).

Ὅταν λ.χ. λέγωμεν : « δύναμις », « δένδρον », « ἐργάζομαι », « τρέφομαι », « μαρασμός », « πλοῦτος », « αἰτία », « κινήσις », καὶ σχηματίζωμεν διὰ τῶν ὄρων τούτων κρίσεις (π.χ. « τὸ δένδρον μαραινεται, ὅταν δὲν τρέφεται », « ἡ ἐργασία φέρει πλοῦτον », « αἰτία τῆς κινήσεως εἶναι ἡ δύναμις »), τὰς ὁποίας ἀναπτύσσομεν εἰς συλλογισμοὺς, εἴτε διὰ νὰ ἀποδείξωμεν τὸ κῦρὸς των, εἴτε διὰ νὰ συναγάγωμεν ἐξ αὐτῶν βεβαίαις κρίσεις (1), δὲν ἔχομεν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας τὴν **παραστάσιν** π.χ. μιᾶς ὠρισμένης καὶ συγκεκριμένης δυνάμεως (τῆς δεῖνα ἔλξεως, τῆς τάδε ὤσεως) ἢ ἑνὸς ὠρισμένου δένδρου (τῆς ἐλαίας εἰς τὸ κτήμα τοῦ δεῖνα κατὰ μίαν ὠρισμένην στιγμήν) ἢ μιᾶς συγκεκριμένης ἐργασίας (κεντῶ, ζυμώνω, κόπτω, γράφω τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἐδῶ ἢ ἐκεῖ κτλ.) ἢ μιᾶς ὠρισμένης κινήσεως (κινήσις τοῦ δεῖνα πράγματος ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, τώρα ἢ τότε, βραδεῖα, ταχεῖα, κατ' εὐθείαν γραμμὴν, περιστροφικὴ κ.ο.κ.), ἀλλὰ κάτι γενικὸν καὶ ἀφηρημένον, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει πλῆθος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοίων παραστάσεων· ἦτοι σκεπτόμεθα τὸ **δένδρον καθόλου**, τὴν **ἐργασίαν καθόλου**, τὴν **αἰτίαν καθόλου** κτλ.

Τὰ πλάσματα ταῦτα ὀνομάζονται **ἔννοιαι**. Ἡ ἔρευνα τῆς παιδικῆς διανοήσεως εἰς τὰ πρῶτα βήματά της ἔδειξεν ὅτι αἱ ἔννοιαι σχηματίζονται κατὰ τὸν ἐξῆς περίπου τρόπον :

Σχηματισμὸς τῶν ἐννοιῶν. Καθὼς εἴπομεν ἀνωτέρω, τὰς παραστάσεις ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἀμέσους ἐντυπώσεις χαρακτηρίζει κάποια ἀσάφεια καὶ ἀοριστία. Ἐν γένει εἶναι εἰκόνες ἀμυδρότε-

1. Π.χ. εἰς τὸν ἐξῆς συλλογισμόν: Ἐφ' ὅσον ἀνευ δυνάμεως κινήσις δὲν ὑπάρχει, ἡ ἀκίνησις ἑνὸς πράγματος θὰ ὀφείλεται εἰς δύο αἰτίας: α) ὅτι καὶ τὸ ἴδιον στερεῖται δυνάμεως καὶ οὐδεμία ἄλλη δύναμις ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ· β) ὅτι ὕψισταται ταυτοχρόνως τὴν ἐπίδρασιν δυνάμεων ἀντιρρόπων, αἱ ὁποῖαι ἐξουδετεροῦν ἀλλήλας.

ραι παρουσιάζουσαι χάσματα, τὰ ὅποια συνήθως δὲν ἔχει ἡ ἄμεσος ἐντύπωσις. Ὅταν δηλ. ἡ ἐντύπωσις διατηρῆται ὑπὸ τῆς μνήμης ὡς παράστασις, ἀποσβέννυνται ἐξ αὐτῆς διάφοροι λεπτομέρειαι καὶ ἡ ὅλη εἰκὼν γίνεται ἀπλουστέρα, σχηματικωτέρα. Ἡ μνήμη διατηρεῖ ὀλίγα μόνον στοιχεῖα τῆς εἰκόνος—ἐκεῖνα, τὰ ὅποια κατὰ τὴν ἐντύπωσιν ἐξήρθησαν περισσότερο τῶν ἄλλων διὰ τῆς προσοχῆς, ὡς ἐνέχοντα ἀξίαν τινὰ διὰ τὸ ὑποκείμενον. Καθὼς ὁμως ἀπλουστεύονται καὶ σχηματοποιοῦνται αἱ παραστάσεις, αἱ μεταξὺ αὐτῶν (ὡς καὶ αἱ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν παρουσιαζομένων ἐντύπώσεων) ὑπάρχουσαι **ὁμοιότητες** γίνονται περισσότεραι καὶ ἐντονώτεραι, οὕτω δὲ αἱ παραστάσεις συνδυάζονται στενῶς μετ' ἀλλήλων (συνειρμικῶς καὶ διὰ τῆς κρίσεως) εἰς **ὁμάδας**. Εἰς τὰς ὁμάδας ταύτας συμπλέκονται εἰκόνες ἀντικειμένων, τὰ ὅποια εἰς τὰς λεπτομερείας μὲν δύνανται νὰ παρουσιάξουν μεγάλας διαφοράς, ἔχουν ὁμως μεταξύ των χαρακτηριστικὴν τινὰ ὁμοιότητα, λόγῳ τῆς ὁποίας συνδέονται αἱ εἰκόνες των καὶ κατατάσσονται εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα.

Ἡ ὁμοιότης δύναιται νὰ ἀναφέρεται εἴτε εἰς τὴν **φύσιν** τῶν ἰδίων τῶν ἀντικειμένων (π.χ. δακτύλιος χρυσοῦς, λαβὴ χρυσῆ, νόμισμα χρυσοῦν) εἴτε—καὶ ἡ περίπτωσις αὕτη εἶναι συνηθεστέρα καὶ σπουδαιοτέρα—εἰς τὴν **λειτουργίαν** των, εἰς τὸν τρόπον δηλ. μὲ τὸν ὅποιον ὑπηρετοῦν τὴν πρακτικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου (π.χ. ἄρτος, τυρός, κρέας, γάλα, μέλι, καρποὶ=τρόφιμα). Καὶ πλῆθος **ὁμοίων τὴν σύστασιν** ἀντικειμένων ὑπάρχει εἰς τὴν Φύσιν καὶ παραλλήλως πλεῖστα ὅσα διάφορα ἀλλήλων ἀντικείμενα δύνανται νὰ ἰκανοποιήσουν τὴν **αὐτὴν** ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπου. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Φύσις καὶ ἰδίᾳ ἡ πρακτικὴ ζωὴ μᾶς βοηθοῦν νὰ συνδυάζωμεν τὰς εἰκόνας τῶν ὁμοίων, εἴτε κατὰ τὴν σύστασιν, εἴτε κατὰ τὴν λειτουργίαν, ἀντικειμένων εἰς **ὁμάδας**.

Αἱ ἐντὸς τῆς αὐτῆς ὁμάδος ἀνήκουσαι παραστάσεις λόγῳ τῆς μεταξὺ των χαρακτηριστικῆς ὁμοιότητος ἀποκτοῦν τοιαύτην συνοχήν, ὥστε διὰ τῆς λέξεως, ἡ ὁποία ἀρχικῶς ἐσήμαινε μίαν ἐκ τῶν παραστάσεων τῆς ὁμάδος ἢ μίαν ὠρισμένην ιδιότητα αὐτῆς, δύναιται νὰ **ἀντιπροσωπευθῇ** εἰς τὴν συνείδησιν ὅποιαδήποτε ἐκ τῶν ἄλλων ἢ καὶ τὸ σύνολον αὐτῶν συμβολικῶς. Οὕτω π.χ. ὁ μικρὸς παῖς, ὁ ὁποῖος μόλις ἔμαθε νὰ ψελλίζη μερικὰς λέξεις, ἀποκα-

λεί πάντα ἄνδρα : μπαμπά καὶ πᾶν ζῷον : γάου - γάου, ἐκ τῶν ὀνομάτων τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ κυνός, τὰ ὅποια ἔμαθε νὰ προφέρῃ. Ὅταν ἀργότερον ἀκούσῃ καὶ μάθῃ νὰ προφέρῃ τὰς λέξεις ἄνθρωπος καὶ ζῷον, συνδέει τὴν κινητικὴν καὶ ἀκουστικὴν εἰκόνα τῶν λέξεων τούτων μὲ τὸ σύνολον τῶν παραστάσεων τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ομάδος, καὶ τότε λέγων ἢ ἀκούων τὰς λέξεις αὐτὰς δὲν ἐννοεῖ πλέον ἐν ὠρισμένον καὶ συγκεκριμένον πρόσωπον ἢ ζῷον, ἀλλὰ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ὁμοιάζουν μεταξύ των εἴτε κατὰ τὴν σύστασιν, εἴτε κατὰ τὴν λειτουργίαν, καὶ ὡς ἐκ τούτου δύνανται νὰ ἐκφρασοῦν μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα. Ἀποκτᾷ δηλ. **ἐννοίας**.

Νόημα καὶ λέξις. Ὅταν διὰ λέξεων ἐκφράζωμεν ἐννοίας (καὶ ἔχομεν ἐννοίας ἀντικειμένον, πράξεων, καταστάσεων, σχέσεων κ.ο.κ.), δὲν ἀναπλάσσεται ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας ὠρισμένη σαφὴς παράστασις, μία δηλ. ἢ περισσότεραι τῶν εἰκόνων τῆς ομάδος, τὴν ὅποιαν ὀνομάζομεν διὰ τῆς λέξεως, ἀλλὰ συνηγεῖ τρόπον τινὰ μετὰ τῆς λέξεως **ἀορίστως** καὶ **συγκεκριμένως** ὁλόκληρον τὸ πλῆθος τῶν παραστάσεων τῆς ομάδος, ἢ δὲ συνήχησις αὕτη καθορίζει τὸ **νόημα** τῆς ἐννοίας. Λέγοντες π. χ. « ἐργασία » δὲν ἔχομεν κατὰ νοῦν τὴν παράστασιν μιᾶς ὠρισμένης καὶ συγκεκριμένης μορφῆς ἐργασίας, ἀλλὰ τὸ νόημα τῆς ἐννοίας, τὸ καθοριζόμενον ἐκ τῶν κοινῶν καὶ χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῶν διαφόρων μορφῶν ἐργασίας, τὰς ὅποιας ἐκ πείρας γνωρίζομεν καὶ τῶν ὁποίων αἱ παραστάσεις συγκεκριμένως καὶ ἀορίστως, οἰοεὶ ὡς θολὸν νεφέλωμα, ἐμφανίζονται εἰς τὴν συνείδησιν, μόλις ἀκούσωμεν ἢ ἀρθρώσωμεν τὴν λέξιν : « ἐργασία ». Τοιοῦτοτρόπως μικρὸν κατὰ μικρὸν **στηρίγματα** τῶν ἐνοιῶν καὶ **φορεῖς** τοῦ νοήματός των γίνονται αἱ λέξεις, διὰ τῶν ὁποίων τὰς ὀνομάζομεν. Ἀδυνατοῦμεν δὲ νὰ κρίνωμεν ἢ νὰ συλλογισθῶμεν μὲ ἐννοίας ἄνευ τῶν λέξεων, διὰ τῶν ὁποίων ἀποκρυσταλλοῦται καὶ σαφῶς περιορίζεται τὸ νόημα τῶν ἐνοιῶν. Διανοοῦμεθα δηλ. **διὰ τῶν λέξεων**.

Μεταξὺ λοιπὸν **διανοήσεως** καὶ **γλώσσης** ὑπάρχει στενὴ καὶ βαθεῖα συνάφεια. Ἡ ἐννοία στερεοῦται, ὅταν διὰ τῆς γλώσσης ἐκφρασθῇ τὸ νόημά της. Ἄνευ τῆς ἐκφράσεως ἡ ἐννοία δὲν δύναται νὰ ἀποκτήσῃ σταθερὸν καὶ καθωρισμένον περιεχόμενον νοήματος· τὸ νοημά της θὰ εὑρίσκεται εἰς ἀκαθόριστον καὶ ρευστὴν κατάστασιν καὶ ἐπομένως οὔτε δι' ἡμᾶς τοὺς ἰδίους δύναται νὰ εἶναι κτῆμα μόνιμον, οὔτε νὰ μεταδοθῇ εἰς ἄλλους εἶναι δυνατόν. Δὲν δυνάμεθα δηλ. ἄνευ τῆς σαφοῦς ἐκφράσεως νὰ συνεννοηθῶμεν μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ νὰ καταστήσωμεν αὐτοὺς κοινωνοὺς τῶν σκέψεών μας. Τοῦτο παρατηροῦμε καθημερινῶς ὅταν συνομιλῶμεν μετὰ μικρῶν παιδίων. Εἰς τὴν διάθεσιν των ἔχουν κατ' ἀρχὰς μικρὸν ἀριθμὸν λέξεων, πολλὰς μάλιστα ἰδικῆς των κατασκευῆς, καὶ δι' αὐτῶν ἐκφράζουσι ποικίλα διανοήματα, τὰ ὅποια εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν, ἐὰν δὲν γνωρίζωμεν ἐκ προηγουμένης πείρας τί ἀκριβῶς διατυπῶνται δι' ἐκάστης λέξεως.

Ἐξέλιξις τῆς γλώσσης. Τὴν ἐξέλιξιν τῆς γλώσσης δυνάμεθα

νά φαντασθῶμεν κατὰ τὸν ἐξῆς περίπου τρόπον: Ἐν ἀρχῇ αἱ συγκινήσεις (φόβου, χαρᾶς, λύπης, ὀρέξεως, ὀργῆς κτλ.) ἐξωτερικεύοντο καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, καθὼς καὶ εἰς τὰ ζῷα, δι' ἀνθρώπων κραυγῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἐντύπωσις, συγκίνησις καὶ ἡ ἀκουστικὴ - κινητικὴ εἰκὼν τῆς φωνῆς συνεδέθησαν συνειρμικῶς καὶ πάντοτε αἱ ἐκ τῶν αὐτῶν ἐντυπώσεων γεννῶμεναι συγκινήσεις ἐξεφράζοντο διὰ τῶν αὐτῶν φωνῶν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως αἱ συγκινήσεις εἰς τὰ συνειρμικὰ ταῦτα συμπλέγματα ἠμβλύθησαν καὶ αἱ λεγόμεναι ἢ ἀκουόμεναι φωναὶ συνεδέθησαν στενώτερον μετὰ τῶν **παραστάσεων** τῶν ἀντικειμένων καὶ μετὰ τῶν **διανοημάτων**, τῶν ὁποίων ἀρχικῶς ἐξέφραζον ὄχι τὴν εἰκόνα ἢ τὸ νόημα, ἀλλὰ τὴν συναισθηματικὴν ἀπήχησιν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης αἱ συναισθηματικαὶ κραυγαὶ γίνονται **γλωσσικοὶ φθόγγοι** μὲ σκοπὸν τὴν **ἀνακοίνωσιν**.

Οὕτως, ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι ἀρχικῶς ἡ κραυγὴ γάου - γάου ἐσήμαινε: «φοβοῦμαι τὸ ζῷον τοῦτο, προφυλάξατέ με ἀπ' αὐτό»: ἔπειτα ἀμβλυθείσης τῆς ὑπὸ τῆς ἐντυπώσεως προκαλουμένης συγκινήσεως, ἡ φωνὴ αὕτη ἐσήμαινε «ὁ κύων γαυγίζει» καὶ ἐν τέλει μόνον τὸ ὄνομα «κύων». Διότι πράγματι αἱ πρῶται συνθέσεις φθόγγων (καθὼς καὶ εἰς τὴν γραφὴν αἱ ἰχθυογραφούμεναι εἰκόνες, τὰ λεγόμενα **ἰδεογράμματα**, π. χ. τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων) εἶναι περιγραφαὶ γεγονότων καὶ ἐκφράζουν **κρίσεις**. Ἐν τέλει δὲ διαφοροποιοῦνται εἰς τὰς λέξεις, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἐκφράζει μίαν ἔννοιαν: «οὗτος», «εἶναι», «κύων». Διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν λέξεων, δι' ὧν ἀνακοινοῦται τὸ περιεχόμενον ὠρισμένου νοήματος, καὶ διὰ τῆς συντακτικῆς πλοκῆς τῶν λέξεων εἰς προτάσεις, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐκφράζωνται μετ' ἀκριβείας λεπτὰ καὶ σύνθετα διανοήματα, ἡ γλῶσσα φθάνει εἰς τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς ἐξελίξεώς της, τὸ ὅποιον συμπίπτει μὲ τὴν ἀκμὴν τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐννοιαὶ κοιναὶ καὶ λογικαί. Ἐπιστημονικοὶ ὅροι. Ἐλέγομεν ἀνωτέρω ὅτι τὴν ἐκφώνησιν ἢ τὸ ἀκουσμα τῆς λέξεως, διὰ τῆς ὁποίας ἐκφράζεται μία ἔννοια, συνοδεύει εἰς τὴν συνείδησιν ἢ ἀνάπλασιν, συγκεκριμένως βεβαίως καὶ ἀορίστως, τοῦ περιεχομένου τῶν παραστάσεων τῆς ὁμάδος, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν συλλογικῶς διὰ τῆς λέξεως καὶ ὅτι διὰ τῆς συνηχήσεως ταύτης προσδιορί-

ζεται τὸ νόημα τῆς ἐννοίας (1). Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι τὸ νόημα τῆς ἐννοίας ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς **προσωπικῆς ἐμπειρίας** ἐκάστου. Κατ' ἀρχὰς δηλ. ἕκαστος ἀνθρώπος δίδει εἰς τὰς ἐννοίας του περιεχόμενον νοήματος ἀναλόγως τοῦ πλήθους καὶ τῆς ποικιλίας τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν ἀτομικὴν του πείραν. Διὰ τῆς ἀναστροφῆς ὁμως μετὰ τῶν ἄλλων, ἦτοι διὰ τῆς **κοινωνικῆς συμβιώσεως**, καθορίζεται βαθμιαίως τὸ περιεχόμενον τῶν ἐννοιῶν, οὕτως ὥστε μετὰ τῶν αὐτῶν λέξεων συνδέεται τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον νόημα. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἢ μετὰ τῶν ἀνθρώπων συνεννόησις θὰ ἦτο ἀδύνατος.

Αἱ ἐννοιαὶ ὁμως καὶ μετὰ τὴν τοιαύτην κοινωνικὴν, οὕτως εἰπεῖν, ρύθμισιν τοῦ νοήματός των, ἐξακολουθοῦν ἀκόμη νὰ ἔχουν ἀσαφὲς καὶ ἀσταθῆς περιεχόμενον ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ἐπεξεργασθῆ αὐτὰς μεθοδικῶς ὁ ἐπιστημονικὸς νοῦς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ γλῶσσα δὲν ἔχει καθορίσει μὲ ἀκρίβειαν τὴν δι' ὠρισμένων λέξεων (**ἐπιστημονικῶν ὄρων**) διατύπωσίν των. Λέγομεν π.χ. «συνείδησιν», «πλοῦτον», «πολίτευμα», ἀλλ' ἐννοοῦμεν ποικίλα καὶ σκοτεινὰ μᾶλλον ἀντικείμενα. Τὸ ἀκριβὲς καὶ σαφῶς καθωρισμένον νόημα ἐκάστης τῶν ἐννοιῶν τούτων διδάσκει εἰς ἡμᾶς μόνον ἡ Ψυχολογία, ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Πολιτειολογία, αἱ ὁποῖαι μᾶς παρέχουν μετ' ἀκριβείας τὰ **οὐσιώδη γνωρίσματα** αὐτῶν. Τὴν μέθοδον τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἐννοιῶν ἐρευνᾷ ἡ Λογικὴ. Διὰ τοῦτο τὰς μεθοδικῶς συγκεκροτημένας ἐννοίας ὀνομάζομεν **λογικὰς**, ἐνῶ τὰς ἄλλας καλοῦμεν **κοινὰς**.

1. Σημειωτέον ὅτι βαθμηδὸν τόσον ἐξοικειούμεθα μὲ τὰς λέξεις, ὥστε συλλαμβάνομεν ἀμέσως τὸ νόημα τῶν δι' αὐτῶν ἐκφραζομένων ἐννοιῶν, ἄνευ ἀναπλάσεως οἰασθήποτε εἰκόνας.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΣΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΚΑΘΟΛΟΥ

Ὅρισμός. Αἰσθήματα καὶ παραστάσεις καὶ διανοήματα, ἐν γένει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἐξητάσαμεν εἰς τὸ πρῶτον μέρος, δὲν ἀφήνουν **ἀσυγκίνητον** τὴν ψυχὴν μας. Ὅταν ὀσφραίνωμεθα εὐῶδες ἄνθος ἢ τρώγωμεν εὐχυμὸν τινὰ καρπὸν, δὲν ἔχομεν μόνον αἰσθήματα ὀσφρήσεως ἢ γεύσεως, ἀλλὰ δοκιμάζομεν ταυτοχρόνως **ἀπόλαυσιν**, εὐχαριστούμεθα. Ἀντιθέτως **ἀηδιάζομεν**, δυσχεροῦμεθα ἐκ τῆς ὁσμῆς ἀποσυντεθειμένου φῶϋ ἢ ἐκ τῆς γευστικῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει ἡ κινήνη ἢ τὸ ρητινέλιον. Ἀνάπαυσις μετὰ μεγάλην σωματικὴν κόπωσιν μᾶς παρέχει **ἡδονήν**· πολὺωρος ἐπὶ ματαίῳ ἀναμονῇ μᾶς **στενοχωρεῖ**. Ἐπαναβλέποντες μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν ἀγαπητὸν φίλον **χαίρομεν**· παρατεινομένη ὀχληρὰ ἐπίσκεψις μᾶς προκαλεῖ **δυσφορίαν**. Θαυμάζομεν μίαν ἥρωϊκὴν πρᾶξιν καὶ **ἐνθουσιαζόμεθα**· τὸ ἀσύστολον ψεῦδος προκαλεῖ τὴν **ἀηδίαν** καὶ τὴν **ἀγανάκτησιν** μας.

Τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἐκτίθενται εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, ἔχουν παρὰ τὰς ἄλλας διαφορὰς τῶν τοῦτο τὸ κοινὸν γνώρισμα : ὅτι εἶναι συγκινήσεις τῆς ψυχῆς εὐχάριστοι ἢ δυσάρεστοι, ψυχικαὶ δηλ. καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι συνυπάρχουν μετ' ἄλλων ψυχικῶν φαινομένων, ἰδίως γνωστικῶν. Τὰς ψυχικὰς ταύτας καταστάσεις ὀνομάζομεν **συναισθήματα**. **Ὅθεν συναισθήματα καλοῦμεν τὰς ψυχικὰς καταστάσεις (συγκινήσεις), διὰ τῶν ὁποίων ἐκδηλοῦται ἡ διάθεσις τῆς ψυχῆς ἀπέναντι τῶν αἰσθημάτων, τῶν παραστάσεων καὶ τῶν διανοημάτων αὐτῆς, μὲ μίαν λέξιν ἀπέναντι**

τῶν « γνώσεών » της, ὡς καὶ ἀπέναντι τῶν ἀντιδράσεων τῆς θελήσεώς της.

Ἄξιον προσοχῆς εἰς τὸν ὄρισμόν τοῦτον εἶναι ὅτι τὰ συναισθήματα εἶναι ψυχικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα πάντοτε συνυπάρχουν μετ' ἄλλων. Ἀποτελοῦν δηλ. τὴν ἀπήχησιν, τὴν ὁποῖαν εὐρίσκουν εἰς τὴν ψυχὴν αἱ διάφοροι ἐνέργειαι αὐτῆς. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀπομονώσωμεν μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας τὸ συναίσθημα καὶ νὰ δοκιμάσωμεν αὐτὸ ἀσχέτως πρὸς τὴν ἐντύπωσιν ἢ τὴν γνῶσιν ἐν γένει, ἢ ὁποῖα τὸ προεκάλεσεν. Ἡ χαρὰ ἢ ἡ λύπη, τὴν ὁποῖαν αἰσθανόμεθα, εἶναι χαρὰ ἢ λύπη **διὰ κάτι**, τὸ ὁποῖον ἀντελήφθημεν, ἐνεθυμήθημεν ἢ ἐφαντάσθημεν, διὰ κάτι, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν ἢ θέλομεν νὰ τὸ ἀποφύγωμεν.

Συμβαίνει ὅμως ἐνίοτε νὰ μὴ ἔχη ἀκόμη γίνεи τελείως συνειδητὴ μία ἐξ ἀναμνήσεως παράστασις, ἐνῶ ἦδη ἀπλοῦται εἰς τὴν ψυχὴν μας ἢ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσα συγκινήσις. Καθὼς πάλιν ἄλλοτε μία λυπηρὰ εἰκὼν ἔχει ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεώς μας καὶ ἐν τούτοις ἐξακολουθεῖ κατέχουσα ἡμᾶς ἢ ἀρχικὴ δυσαρέσκεια. Ὅπως δὴ ποτε ἄνευ γνώσεως ἢ ἐπιθυμίας τινὸς δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ συναίσθημα.

Τὰ συναισθήματα εὐρίσκονται εἰς στενὴν συνάφειαν ὄχι μόνον πρὸς τὰ γνωστικά, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα. Τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα, καθὼς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον, χαρακτηρίζονται ἐκ τούτου, ὅτι τὸν πυρῆνὰ των ἀποτελεῖ μία **τάσις**, μία προσπάθεια. Ἡ τάσις αὕτη λοιπὸν παρατηρεῖται εἰς πλείστα συναισθήματα. Ὅταν δοκιμάζωμεν μίαν συγκίνησιν, αἰσθανόμεθα ὅτι κάτι ἐντὸς ἡμῶν τείνει πρὸς ἐκκένωσιν, πρὸς ἐξωτερίκευσιν. Δὲν ὑπάρχει π.χ. σωματικὸς πόνος χωρὶς τὴν τάσιν νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἐξ αὐτοῦ, ἢ συναίσθημα ἐκδικήσεως χωρὶς τὴν τάσιν τῆς ἀνταποδόσεως, ἢ ἀγάπη χωρὶς τὴν τάσιν πρὸς ἀφοσίωσιν. Διὰ τοῦτο ὀνομάζουον συνήθως τὰ συναισθήματα ταῦτα **ἐνεργητικὰ** πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπλῶς παθήματα τῆς ψυχῆς, δὲν ἐνέχουν δηλ. τάσιν τινά. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀποδεικνύουν ὅτι τὰ ψυχικὰ γεγονότα εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι σύνθετα, ἀποτελοῦνται δηλ. καὶ ἐκ γνωστικῶν καὶ ἐκ συναισθητικῶν καὶ ἐκ βουλευτικῶν στοιχείων, καὶ ὅτι μόνον διὰ λόγους μεθοδικῆς ἢ ψυχολογικῆς ἔρευνας τὰ ἀναλύει, ἀπομονοῦσα ἄλλοτε τὸ ἐν καὶ ἄλλοτε τὸ ἄλλο στοιχεῖόν των, διὰ νὰ μελετήσῃ αὐτὰ ἐπισταμένως καὶ διὰ νὰ συλλάβῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν πορείαν ἐκάστου. Οὐδὲν τῶν στοιχείων τούτων εἶναι τελείως αὐτοτελὲς καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὰ ἄλλα.

Ἰδιότητες τῶν συναισθημάτων. Δύο εἶναι αἱ **ιδιότητες** τοῦ συναισθήματος : τὸ **ποιὸν** καὶ ἡ **ἐντασις**. Ποιοτικῶς τὸ συναίσθημα

είναι ἡ **εὐχαρίστησις** ἢ **δυσαρέσκεια**. Ἡ εὐχαρίστησις λέγεται συναισθηματικός τόνος θετικός, ἡ δυσαρέσκεια ἀρνητικός. Εὐχαριστήσεως καὶ δυσαρεσκειᾶς ὑπάρχουν πολλοὶ ποιοτικῶς ἀποχρώσεις· ὅς συγκρίνωμεν, ἐπὶ παραδείγματι, τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν ἐξ ἑνὸς λουτροῦ, μὲ τὴν χαρὰν τῆς ἀκμῆς τῶν σωματικῶν μας δυνάμεων καὶ τῆς ἀφροντισίας, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα εἰς τὸ ὑπαιθρον κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκδρομῆς, καὶ τέλος μὲ τὴν τέρψιν, τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς τὴν ψυχὴν μας ἡ θέα ἑνὸς γλυπτοῦ ἢ ζωγραφικοῦ ἀριστουργήματος. Ὁρισμένως τὰ συναισθήματα ταῦτα, μολονότι εἶναι θετικοῦ τόνου καὶ τὰ τρία, παριστάνουν διαφόρους ἀποχρώσεις τῆς εὐχαριστήσεως. Διὰ τοῦτο συνήθως τὰ διακρίνομεν ἀπ' ἀλλήλων ὀνομάζοντες τὸ πρῶτον : εὐχαρίστησιν τῶν αἰσθήσεων, τὸ δεῦτερον χαρὰν τῆς ζωῆς καὶ τὸ τρίτον πνευματικὴν ἡδονήν. Κατὰ βάθος καὶ τὰ τρία αὐτὰ συναισθήματα εἶναι ποιοτικῶς τὰ αὐτά. Ἡ διαφορὰ των ἔγκειται εἰς τοῦτο : ὅτι τὸ πρῶτον προκαλεῖται ἐξ αἰσθημάτων μόνον (ἰδίως ὀργανικῶν), τὸ δεῦτερον ἐκ περισσοτέρων αἰσθημάτων καὶ ἅμα παραστάσεων, ἐνῶ εἰς τὴν γένεσιν τοῦ τρίτου μετέχει ὄχι μόνον ἡ ὄρασις, ἀλλὰ καὶ ἡ μνήμη καὶ ἡ διανόσις καὶ ἡ φαντασία. Ἦτοι τὸ « ἀντικείμενον » εἶναι ἐκάστοτε συνθετώτερον καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ συναισθηματικὴ ἀπήχησις, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ἡ γνῶσις αὐτοῦ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μας, εἶναι πολλαπλῆ. Ἀπλοῦν τὸ συναισθηματὸν δύο μόνον ποιότητας παρουσιάζει : τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν δυσαρέσκειαν.

Διὰ τῆς πολλαπλῆς συναισθηματικῆς ἀπήχησεως, ἡ ὁποία παρακολουθεῖ τὴν γνῶσιν συνθέτων ἀντικειμένων, ἐξηγεῖται καὶ τὸ λεγόμενον **βάθος** τοῦ συναισθήματος. Διακρίνομεν βαθεῖα καὶ ἐπιπόλαια συναισθήματα καὶ διὰ τῶν ἐπιθέτων τούτων δὲν ἐνοοῦμεν τὴν διαφορὰν κατ' ἔντασιν (ἰσχυρὰ καὶ ἀσθενῆ). Π.χ. ἰσχυρὸς σωματικὸς πόνος εἶναι ὡς πρὸς τὴν δυσαρέσκειαν, τὴν ὁποίαν γεννᾷ, ἐπιπολαιότερος μιᾶς ἀπογοητεύσεως· ἡ τύψις εἶναι συνήθως συναίσθημα βαθύτερον καὶ τῆς ἀπογοητεύσεως. Διάφορος ἐπίσης εἶναι ἡ **ἐπέκτασις** τῶν συναισθημάτων ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ὑπάρξεώς μας· τὸ ἐξ ἑνὸς ἐξαιρέτου π.χ. φαγητοῦ εὐχάριστον συναισθηματὸν ἀπλοῦται τρόπον τινὰ ἐπὶ μικρὰς μόνον περιοχῆς τῆς ψυχῆς μας· ἐνῶ ἡ χαρὰ μὲς λαμπρᾶς ἐπιτυχίας μεταδίδει τὸν συναισθηματικὸν τόνον τῆς εἰς ὅλοκληρον τὸ περιεχόμενον τῆς ψυχῆς μας καὶ ἐπὶ μακρὸν διατηρεῖται ὡς διαρκῆς εὐθυμος διάθεσις. Τόσον ὅμως τὸ βάθος, ὅσον καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν συναισθημάτων δὲν εἶναι ἰδιότητες αὐτῶν χωρισταί, ἀλλὰ ὀφείλονται εἰς τὸ γεννῶντες ὅτι τὰ ἀντικείμενα, ἡ γνῶσις τῶν ὁποίων προκαλεῖ τὴν συγκίνησιν, εἶναι

ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν (ἐξ αἰσθημάτων, παραστάσεων, διανοημάτων) κατὰ βαθμὸν διάφορα· ὡς ἐκ τούτου ἄλλοτε ἢ συναισθηματικὴ ἀπήχησις τῆς ψυχῆς εἶναι ἀπλή καὶ ἄλλοτε πολλαπλή. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἔχουεν πολλὰ καὶ ἀλεπάλληλα συναισθήματα τοῦ αὐτοῦ τόνου καὶ διὰ τοῦτο ἢ συγκίνησις γίνεται βαθυτέρα καὶ ἐπεκτείνεται περισσότερο ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ὑπάρξεώς μας.

Κατὰ τὴν **ἐντασιν** τὰ συναισθήματα εἶναι ἰσχυρότερα ἢ ἀσθενέστερα. Τὰ βίαια συναισθήματα, κατὰ τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον ψυχικῶς ἀλλὰ καὶ σωματικῶς συγκλονίζεται ὁ ἄνθρωπος, ὀνομάζουεν **ἀψιθυμίας**. Τοιαῦτα εἶναι π. χ. ὁ ἕξαλλος ἐνθουσιασμός, ἡ μέχρι συντριβῆς ἐντροπή, ἡ μανιώδης ὀργή, ὁ τρόμος κτλ. Κατὰ τὰς ἀψιθυμίας διαταράσσεται ἡ πορεία τῶν παραστάσεων καὶ τῶν διανοημάτων (εἰς τὴν λύπην αἱ παραστάσεις ἐμποδίζονται ἐπὶ τινα χρόνον, εἰς τὴν χαρὰν ἡ ροὴ τῶν παραστάσεων εἶναι ταχύτερα), ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος ἐπιταχύνεται ἢ ἐπιβραδύνεται καὶ αἱ κινήσεις ἐκφράσεως ὑπερβαίνουν πᾶν μέτρον. Εἰς τινὰς ἀψιθυμίας, τὰς ἐρεθιστικές, οἱ μυῶνες συστέλλονται ἰσχυρῶς, π.χ. κατὰ τὴν ὀργὴν· εἰς ἄλλὰς πάλιν, τὰς καταθλιπτικές, οἱ μυῶνες χαλαροῦνται, π. χ. κατὰ τὸν τρόμον. Τὰς πρώτας ὀνομάζουεν **σθενικὰς** καὶ τὰς δευτέρας **ἀσθενικὰς**.

Ἡ ἀψιθυμία παρουσιάζεται κατ' ἀρχὰς ὡς ἰσχυρὰ ψυχικὴ ταραχὴ, μετὰ μικρὸν ὅμως καταπίπτει καὶ παραμένει ὡς διάθεσις χαρᾶς ἢ λύπης μετρίας μὲν ἐντάσεως, ἀλλὰ μακρᾶς διαρκείας. Ἡ διάρκεια ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ προκαλούμενα ὀργανικὰ αἰσθήματα ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμενα καὶ μετὰ τὴν πάροδον τῶν ἐντυπώσεων· οὕτω δὲ ἀφ' ἑνὸς μὲν, ὅταν προσέχη τις αὐτὰ, προωθοῦν τὸ συναισθημα, ὑπὸ τοῦ ὁποῖου συνοδεύονται, πάντοτε εἰς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ προκαλοῦν διαρκῶς τὴν ἀνάμνησιν τῶν γεγονότων, εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλεται ἢ συγκίνησις.

Τὰ συναισθήματα ἔχουεν διάφορον **διάρκειαν**· ἡ εὐθυμία ἢ προκληθεῖσα ἐξ εὐφυοῦς λογοπαιγνίου παρέρχεται ταχέως ἀντιθέτως ἢ χαρὰ διὰ μίαν ἐπιτυχήν πρᾶξιν διατηρεῖται ἐπὶ πολὺ. Τὴν διάρκειαν δὲν κατελέξαμεν μετὰ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ συναισθήματος, διότι εἶναι γνώρισμα ὄλων ἐν γένει τῶν ψυχικῶν γεγονότων.

Σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων. Τὰ συναισθήματα ἐξωτερικεύονται διὰ διαφόρων σωματικῶν ἐκδηλώσεων. Ἐπηρεάζονται δι' αὐτῶν οἱ παλμοὶ τῆς καρδίας, ἡ ἀναπνοὴ καὶ ἡ κυ-

κλοφορία τοῦ αἵματος, ὁ σφυγμὸς ἐπιβραδύνεται ἢ ἐπιταχύνεται, τὸ πρόσωπον ὠχρίᾳ ἢ ἐρυθρίᾳ, οἱ μύες συστέλλονται ἢ διαστέλλονται. Κατὰ τὰς συγκινήσεις πληροφορούμεθα τὰς σωματικὰς ταύτας ἀλλοιώσεις δι' ὀργανικῶν καὶ μυϊκῶν αἰσθημάτων. Διὰ τῶν κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σώματος ἀλλοιώσεων ὡς καὶ τῶν ἄλλων ἐκφραστικῶν κινήσεων (γέλως, δάκρυα κτλ.) συμπεραίνομεν ἐπίσης τὰ συναισθήματα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Πειραματικῶς ἐξηκριβώθη διὰ διαφόρων εἰδικῶν ὀργάνων ὅτι κατὰ τὴν χαρὰν ἡ ἀναπνοὴ γίνεται ταχύτερα καὶ ἐπιπολαιότερα, ὁ σφυγμὸς ὑψηλότερος καὶ μακρότερος, τὸ αἷμα ἀπωθεῖται πρὸς τὴν περιφέρειαν καὶ τὸν ἐγκέφαλον. Αἱ μεταβολαὶ αὗται ἐρμηνεύονται ὑπὸ μερικῶν ψυχολόγων ὡς τάσις τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς διατήρησιν τῆς χαρᾶς, διότι ἡ συσσώρευσις αἵματος εἰς τὴν περιφέρειαν καὶ εἰς τὸν ἐγκέφαλον αὐξάνει τὴν εὐαισθησίαν καὶ τὴν ἰκανότητα τῶν ὀργάνων νὰ δεχθῶν τὸν εὐχάριστον ἐρεθισμόν. Κατὰ τὴν λύπην ἢ ἐμποδίζεται ἡ ἀναπνοὴ καὶ γίνεται λίαν ἐπιπολαία ἢ μετὰ τὴν ἀρχικὴν παρακώλυσιν γίνεται βαθεῖα καὶ βραδεῖα· ὁ σφυγμὸς γίνεται βραχύτερος καὶ χαμηλότερος καὶ εἰς τὸν ἐγκέφαλον παρατηρεῖται ἀναιμία, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἐν τέλει οἱ δυσάρεστοι ἐρεθισμοὶ δὲν γίνονται πλέον αἰσθητοὶ—ἀπόδειξις καὶ τοῦτο ὅτι ὁ ὀργανισμὸς τείνει αὐτομάτως νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς δυσαρεσκείας.

Καὶ εἰς τὰ συναισθήματα ἀποκαλύπτεται ἡ ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος, ἡ ὁποία διέπει τὸν ὀργανισμόν μας· ἐρεθισμοὶ, διὰ τῶν ὁποίων προάγεται ἡ ζωὴ καὶ εὐνοεῖται ἡ πορεία τοῦ ψυχικοῦ βίου, προκαλοῦν εὐχάριστα συναισθήματα, ἀντιθέτως δὲ γίνονται μετὰ δυσαρεσκείας δεκτοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποιοὶ βλάπτουν τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος καὶ παρακωλοῦν τὸν ψυχικὸν βίον. Αἱ σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ ὁ μηχανισμὸς τοῦ σώματος ἀντιδρᾷ αὐτομάτως, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διατηρήσῃ τοὺς πρῶτους καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν δευτέρων. Συμβαίνει βεβαίως καὶ τοῦτο : εὐχαριστούμεθα ἐκ τῆς γεύσεως δηλητηρίου, ἐνῶ ἀντιθέτως μᾶς δυσαρεστεῖ ὠφέλιμον φάρμακον. Ἄλλ' ὁ κανὼν ἰσχύει διὰ τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῶν ἐρεθισμῶν, ὄχι καὶ διὰ τὰς ἐμμέσους καὶ ἀπωτέρας συνεπείας αὐτῶν ἐπὶ τῆς ὑγείας τοῦ σώματος. Τὸ γλυκὺ δηλητήριον εἶναι εὐχάριστον καὶ τὸ φάρμακον δυσάρεστον διὰ τὴν **γλῶσσαν** μόνον. Ἡ ὀρθὴ γνώσις καὶ ἐκτίμησις τῶν ἐμμέσων καὶ ἀπωτέρων συνεπειῶν εἶναι ἀρκετὴ νὰ μᾶς πείσῃ, ἐν ἀναμονῇ π.χ. τοῦ εὐχαρίστου συναισθήματος τῆς ὑγείας, νὰ ὑποβλήθωμεν εἰς ὀδυνηρὰν ἐγχείρησιν.

2. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

Ἀνάπλασις τῶν συναισθημάτων. Ὅταν δοκιμάζωμεν συγκίνησιν ἐξ ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς ὠρισμένην στιγμὴν τῆς ζωῆς μας, ἀντικείμενον καὶ περίστασις διατηροῦν τὸν συναισθηματικὸν τόνον τῶν εἰς τὴν ἀνάμνησιν μας. Τὰ συναισθήματα δηλ. συνδέονται μνημονικῶς μετὰ τῶν ἀντικειμένων (**συνειρμὸς τῶν συναισθημάτων**) οὕτως ὥστε, ὅταν ἐπανέλθῃ εἰς τὴν συνείδησιν μας ἡ εἰκὼν αὐτῶν, ἀναπλάσσονται καὶ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν μετ' αὐτῶν συνδεθῆ (**ἀνάπλασις τῶν συναισθημάτων**). Ὁ μικρὸς παῖς, ὁ ὁποῖος ἔκαυσε τὸν δάκτυλόν του εἰς τὴν φλόγα τοῦ κηρίου, φοβεῖται, ὅταν βλέπῃ κηρίον ἀνημμένον. Ἐνθυμούμενοι μίαν θλιβερὰν σκηνήν, καθ' ἣν προσεβλήθημεν καιρίως, αἰσθανόμεθα ἐκ νέου τὴν ἐντροπήν, τὴν ὁποῖαν τότε ἐδοκιμάσαμεν. Ὁ μικρὸς παῖς ὁμως φοβεῖται ὄχι μόνον τὴν φλόγα ἀλλὰ καὶ τὸ κηροπήγιον ἢ τὸ ἐπιπλον, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου εὕρισκετο ἄλλοτε τὸ κηρίον· δὲν ἐντρεπόμεθα μόνον, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν τὸ ἐπεισόδιον τῆς προσβολῆς, ἀλλ' ἀποφεύγομεν καὶ τὸ μέρος, ὅπου διεδραματίσθη ἡ σκηνή. Ἀκόμη καὶ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα παρευρέθησαν τότε εἰς αὐτήν, μᾶς εἶναι δυσάρεστα, μολοῦντί οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς τὸ θλιβερὸν ἐκεῖνο γεγονός. Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα παρατηρεῖται μεταβίβασις τοῦ συναισθηματικοῦ τόνου ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο ταυτοχρόνως μετ' ἐκείνου ἀντιληπτὰ, ἐνῶ δὲν ἀρμόζει εἰς αὐτὰ κυρίως ὁ ἀποδιδόμενος συναισθηματικὸς χρωματισμός.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς **μεταβιβάσεως τοῦ συναισθήματος** ἐξηγεῖται ὡς ἑξῆς: ἡ ἐντύπωσις ἢ ἡ παράστασις τῶν ἀντικειμένων τούτων ἀναπλάσσει εἰς τὴν συνείδησιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νόμων τοῦ συνειρμοῦ τὴν εἰκὼνα ἐκείνου, μετὰ τοῦ ὁποῖου ἔχει συνδεθῆ τὸ δυσάρεστον συναίσθημα καὶ διὰ τοῦτο προκαλοῦν λύπην· ἐνίοτε δὲν προφθάνει ἡ ἀναπλασσομένη εἰκὼν νὰ διέλθῃ τὸ κατώφλιον τῆς κυρίως συνειδήσεως (τῆς περὶ τὸ κέντρον δηλ. περιοχῆς) καὶ τὸ συναίσθημα προτρέχον κυριαρχεῖ εἰς τὴν ψυχὴν μας. Ὅχι σπανίως μάλιστα, μόλις ἡ παράστασις τεῖνῃ νὰ γίνῃ τελείως συνειδητῆ, παραμερίζεται ἀποτόμως ὑπ' ἄλλων καὶ τότε φαίνεται εἰς ἡμᾶς τελείως ἀνεξήγητος ἢ συγκίνησις, ἢ ὁποῖα μᾶς κατέχει. Ἀναλύοντες ὁμως μετὰ

προσοχής τὰς ἐντυπώσεις μας δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν τὴν αἰτίαν αὐτῆς.

Τὸ φαινόμενον τῆς μεταβιβάσεως δύναται νὰ ἐξηγήσῃ πολλὰς περιπλοκάς καὶ ἰδιορρυθμίας τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς. Ὁ ἄθῳος ἄγγελος κακῆς εἰδήσεως γίνεται εἰς ἡμᾶς ἀντιπαθής· ὅ,τι δῆποτε ἔχουν ἐγγίσει αἱ χεῖρες ἀγαπητῶν προσώπων εἶναι δι' ἡμᾶς πολῦτιμον κειμήλιον· ἡ θέα τραπέζης ἐστρωμένης ἀνοίγει τὴν ὄρεξιν· αἱ μητέρες δεικνύουν στοργὴν καὶ πρὸς τὰ παιδιά, τὰ ὁποῖα ὁμοιάζουσιν πρὸς τὰ τέκνα των κ.ο.κ. Πολλοὶ δεισδαίμονοι τῶν ἀπολιτίστων ἢ τῶν ἀμαθῶν ἀνθρώπων ἐξηγοῦνται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Καὶ τὰ σύμβολα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μᾶς συγκινοῦν· ὁ πέλεκυς ἐνέπνευεν εἰς τοὺς ἀρχαίους Κρήτας θεῖον δέος· ἡ Τρίτη καὶ ἡ Παρασκευὴ θεωροῦνται ἡμέραι ἀποφράδες κ.ο.κ.

Κατὰ τὴν ἀνάμνησιν πολὺ παλαιῶν γεγονότων δὲν ἀναπλάσσονται πλήρως καὶ τὰ μετ' αὐτῶν συνδεδεμένα δυσάρεστα, ἀλλὰ κυρίως τὰ εὐχάριστα συναισθήματα. Ἡ πάροδος τοῦ χρόνου ἐξωραΐζει, οὕτως εἶπεν, τὸ παρελθόν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀνομάζεται **αἰσιοδοξία τῆς ἀναμνήσεως** καὶ ἐξηγεῖται διὰ τῆς τάσεως τῆς ψυχῆς μας νὰ διατηρῇ τὸ εὐχάριστον καὶ νὰ ἀπαλλάσσεται κατὰ τὸ δυνατὸν ἀπὸ τὸ δυσάρεστον· διὰ τοῦτο τὰ συναισθήματα τῆς λύπης λησμονοῦνται ταχύτερον τῶν συναισθημάτων τῆς χαρᾶς. Χαρακτηριστικὴν ἐξάιρεσιν ἀποτελοῦν τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνεκίνησαν ἡμᾶς βαθυτάτα.

Ἰσχυρὰ ἀνεξάλειπτα ἀφήνουν συνήθως αἱ ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὅταν ἔχουν ἔντονον συναισθηματικὸν χρῶμα. Ἐνίοτε λησμονοῦνται αἱ ἀρχικαὶ παραστάσεις, παραμένει ὅμως ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ ὄχι σπανίως ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἐκδηλοῦται κατὰ τρόπον παθολογικόν. Ἀναφέρεται τὸ παράδειγμα ἀνθρώπου κατὰ τὰ ἄλλα ὑγιούς, ὅστις εἰς τὴν θέαν μόνον τοῦ κρέατος κατελαμβάνετο ὑπὸ ἀνεξηγήτου φόβου καὶ ἀηδίας. Ἐπιμελής ἔρευνα τῶν ἀναμνήσεων τῆς παιδικῆς του ζωῆς ἀπέδειξεν ὅτι εἰς μικρὰν ἡλικίαν εἶδε διὰ πρῶτην φοράν ζῶον σφαζόμενον, τὸ ὁποῖον ἐξεβαλλεν ἀνατριχιστικὰς φωνάς. Ἐκτοτε ἔβλεπε πλέον μὲ ἀποτροπιασμόν καὶ αὐτὸ τὸ μαγειρευμένον κρέας.

Διὰ τῆς ἀναπλάσεως τῶν συναισθημάτων ἐξηγεῖται καὶ ἡ λεγόμενη **συνειρμικὴ ἀπήχησις**. Ἐνίοτε δηλ. ἡ ἀντίδρασις, τὴν ὁποῖαν φέρει συναισθημά τι, εἶναι δυσανάλογος πρὸς τὸν προκαλέσαντα αὐτὴν ἐρεθισμόν· π.χ. ἀπλή παρατήρησις εἰς τόνον χαμηλὸν ἐξοργίζει ὑπερμέτρως τὸν ἀκούοντα. Ὁ ξένος παρατηρητῆς ἀδυνατεῖ

νά ἐξηγήση τὴν παραφορὰν τοῦ ἐξοργισθέντος, ὁ οἰκείος ὁμως ἐνοεῖ ὅτι ἡ παροῦσα ἐντύπωσις ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν συνειδησιν τοῦ προσβληθέντος γεγονότα σχετικὰ, συνδεδεμένα συνειρμικῶς μετὰ συναισθημάτων τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ, καὶ ἡ ἀψιθυμία προέκυψεν ἐκ τῆς ἀθροιστικῆς τονώσεως τῶν συγκινήσεων. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔντασις τοῦ συναισθήματος δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῶν ιδιοτήτων τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ὅλης ἐμπειρίας τοῦ ὑποκειμένου. Δύναται νὰ ἐνισχυθῇ συναισθημὰ τι σημαντικῶς διὰ τῆς ἀναπλάσεως ἄλλων τοῦ αὐτοῦ τόνου.

Συναίσθηματα ἀξίας. Ἐπὶ τῶν συναισθημάτων τῆς εὐχαριστήσεως ἢ τῆς δυσαρεσκείας, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν εἰς τὴν ψυχὴν μας τὰ διάφορα ἀντικείμενα, θεμελιοῦμεν τὴν **ἀξίαν** αὐτῶν ἢ τὴν **ἀπαξίαν**. Ὄταν μία ζωγραφικὴ εἰκὼν τέρπει ἡμᾶς μετὰ τὴν θέαν τῆς, τὸ συναίσθημα τοῦτο κάμνει τὴν εἰκόνα ἀξιολόγον δι' ἡμᾶς. Εὐχαριστούμεθα, ὅταν ἔχωμεν αὐτὴν τὴν εἰκόνα εἰς τὴν κατοχὴν μας καὶ δυνάμεθα νὰ τὴν ἀπολαμβάνωμεν· λυπούμεθα, ὅταν χάσωμεν αὐτὴν ἢ ὅταν καταστραφῇ (συνήθως τότε διὰ πρώτην φορὰν αἰσθανόμεθα τὴν ἀξίαν τῆς). Χαίρομεν διὰ τὴν ὑπαρξιν, τὴν προαγωγὴν καὶ τὴν ἀπόκτησιν ἀντικειμένων ἀξιολόγων καὶ λυπούμεθα διὰ τὴν ἀνυπαρξίαν, τὴν κατάπτωσιν, τὴν φθορὰν καὶ τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν. Ἄντιθετος εἶναι ἡ ψυχικὴ διάθεσις μας ἀπέναντι τῶν ἀναξιολόγων ἀντικειμένων. Πρόσωπα, πράγματα, ιδιότητες καὶ γεγονότα συνδεδεμένα μετὰ συναισθημάτων εὐχαριστήσεως ἢ δυσαρεσκείας ἀποκτοῦν δι' ἡμᾶς ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν **μόνιμον** πλέον καὶ τότε ὀνομάζονται **ἀγαθὰ** εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν καὶ **κακὰ** εἰς τὴν δευτέραν. Διὰ τῆς μεταβιβάσεως τοῦ συναισθηματικοῦ τόνου ἀποκτοῦν ἀξίαν καὶ τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κατ' ἐπανάληψιν μετεχειρίσθημεν ὡς μέσα, διὰ νὰ δημιουργήσωμεν ἢ νὰ προμηθευθῶμεν τὰ ἀγαθὰ, νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἢ νὰ ἀπομακρυνθῶμεν τῶν κακῶν. Περίπτωσις γνωστοτάτη τοιαύτης μεταβιβάσεως εἶναι ἡ ἀξιοποίησις τοῦ χρήματος. Κατ' ἀρχὰς εἶχε μόνον **ἀξίαν μέσου**, διὰ πολλοὺς ὁμως ἀνθρώπους (παράδειγμα: ὁ φιλόργυρος) ἀπέκτησε βαθμιαίως **ἀξίαν σκοποῦ** πλέον.

Συχνὰ θεωροῦμεν μερικὰ ἀντικείμενα ἀγαθὰ ἢ κακὰ, ἐνέχοντα δηλ. ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν, ὄχι διότι κρίνομεν αὐτὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προσωπικῆς μας συναισθηματικῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ διότι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, μετὰ τῶν ὁποίων συμβιοῦμεν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας, ἐκτιμοῦν καὶ ἐπιτρέπουν, καταδικάζουν ἢ ἀπαγορεύουν αὐτὰ (**ἀξιολογικὴ ὑποβολή**). Ὄταν μετὰ τῆς εὐχαρίστου συγκινήσεως, τὴν ὁποῖαν παρέχουν εἰς ἡμᾶς ὀρισμένα ἀγαθὰ, ἔχωμεν τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἔγκειται ὄχι εἰς τὴν προσωπικὴν ὠφέλειαν, τὴν ὁποῖαν ἔχομεν ἢ προσδοκῶμεν ἐξ αὐτῶν, ἢ εἰς τὴν ιδιότητά των νὰ ἱκανοποιοῦν τὰς ἀτομικὰς μας ἀνάγκας (**ἀξίαι ὑποκειμενικαί**), ἀλλὰ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν των καὶ διὰ τοῦτο ἐπιβάλλονται εἰς τὴν ἐκτίμησιν ὄλων, τότε τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν τούτων τὴν ὀνομάζομεν **ἀντικειμενικὴν**. Ὑψίσται ἀντικειμενικαὶ ἀξίαι θεωροῦνται τὸ Κάλλος, ἡ Ἄρετή καὶ ἡ Ἀλήθεια.

Νόμοι τῶν συναισθημάτων. Τὰ συναισθήματα ἐνισχύονται ση-
μαντικῶς διὰ τῆς ἀναπλάσεως ἄλλων ἀντιθέτου ποιοῦ (**νόμος τῆς
ἀντιθέσεως**). Ἡ εὐχαρίστησις, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα εἰς τὴν θαλά-
πωρὴν τῆς οἰκιακῆς ἐστίας, ἐνισχύεται, ὅταν βλέπωμεν πόσον ὁ
καιρὸς ἔξω εἶναι ψυχρὸς καὶ δυσάρεστος. Ἀντιθέτως ἢ δυσαρέσκεια,
τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν, ὅταν βαδίζωμεν ἐν ὥρᾳ χειμῶνος ὑπὸ
βροχὴν κτλ. δι' ἐκτέλεσιν ἐπιπόνου ἐργασίας, ἐπιτείνεται, μόλις
ἀντικρύσωμεν καλῶς θερμαινομένην καὶ ἄνετον κατοικίαν. Ἡ ἐνί-
σχυσις τοῦ συναισθήματος εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ὀφείλεται εἰς
τοῦτο: ἡ ἀντίληψις τῆς ἀντιθέτου καταστάσεως ἀναπλάσσει δια-
φόρους παραστάσεις καὶ προκαλεῖ διανοήματα, τῶν ὁποίων ὁ συναι-
σθηματικὸς τόνος προστιθέμενος εἰς τὸ ὑπάρχον συναίσθημα αὐξάνει
τὴν ἔντασιν αὐτοῦ. Ὑγιαίνοντες δὲν χαίρομεν τόσον πολὺ, ὅσον
κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἀναρρώσεως μετὰ βαρεῖαν νόσον· διότι τότε
ἀναπολοῦμεν τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους διετρέξαμεν, καὶ ἐκτι-
μῶντες τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς αἰσθανόμεθα ἐντονώτερον τὴν εὐχαρί-
στησιν τῆς ὑγείας, τὴν ὁποίαν τώρα ἀπολαμβάνομεν.

Ἰσχυρότερον γίνεται τὸ συναίσθημα, ὅταν ἐμφανίζεται κατόπιν
ἄλλου τῆς αὐτῆς ποιότητος, ἀλλ' ἀσθενεστέρου. Μία λίαν εὐχάρι-
στος εἶδησις, ἥτις μᾶς εὐρίσκει τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν μόλις
ἐδοκιμάσαμεν τὴν ἀσθενῆ ἔστω ἱκανοποίησιν μιᾶς ἐπιτυχοῦς πρά-
ξεως, γίνεται ἐντονώτερον αἰσθητή. Ἀντιθέτως, ὅταν δοκιμάσῳμεν
κατ' ἐπανάληψιν τὸ αὐτὸ συναίσθημα ἐξ ὁμοίων γνωστικῶν στοι-
χείων (ἐντυπώσεων, παραστάσεων κτλ.), ἡ συγκίνησις μας μικρὸν
κατὰ μικρὸν ἀμβλύνεται καὶ βαθμηδὸν τὸ αὐτὸ γεγονός μᾶς ἀφή-
νει πλέον ἀδιαφόρους (**νόμος τῆς ἀμβλύνσεως**). Τὰ ἀλλεπάλληλα
κέρδη δὲν συγκινοῦν πλέον τὸν εὐτυχῆ εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του ἔμ-
πορον· αἱ κατ' ἐπανάληψιν ἐπιβαλλόμεναι σωματικαὶ ποιναὶ οὐδε-
μίαν πλέον αἴσθησιν προκαλοῦν εἰς τὸν τιμωρούμενον. Εἰς αὐτὰς τὰς
περιπτώσεις ἢ ἀμβλυνσις ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἀντικεί-
μενα συχνότατα ἐπαναλαμβανόμενα δὲν ἔχουν πλέον τὴν αὐτὴν
ἀξίαν καὶ ἐπομένως δὲν ἐξακολουθοῦν νὰ εὐρίσκουν εἰς τὴν ψυχὴν
τὴν αὐτὴν **συναισθηματικὴν ἀπήχησιν**. Ἀξίαν διὰ τὴν ζωὴν ἔχει
τὸ ἔκτακτον καὶ σπάνιον· πρὸς τὸ τακτικὸν καὶ σύνηθες ἐξοικειούμεθα
τόσον, ὥστε δὲν προσηλοῦμεν πλέον ἐπ' αὐτοῦ τὴν προσοχὴν μας.
Ἐπομένως τοῦτο χάνει τὸ συναισθηματικὸν του χρῶμα καὶ δὲν μᾶς

προκαλεί αίσθητήν συγκίνησιν. Ἐκτὸς τούτου ἡ ἄμβλυσις ὀφείλεται καὶ εἰς φυσιολογικούς λόγους : ἡ κόπωσις τοῦ ὀργανισμοῦ ἐπιφέρει ἀναισθησίαν ἀπέναντι τῶν νέων ἐρεθισμῶν. Σχεδὸν δηλ. δὲν ἀντιλαμβάνομεθα πλέον τὸ αὐτὸ κατ' ἐπανάληψιν εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον ἀντικείμενον.

Τὰ συναισθήματα καὶ τὸ Ἐγώ. Τὰ συναισθήματα δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἀπὸ τὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων· ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου δύνανται νὰ γεννηθοῦν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μας καὶ ἀντίθετα κατὰ τὸ ποῖον συναισθήματα. Τὸ φαγητὸν τῆς ἰδιαιτέρας μας προτιμήσεως προκαλεῖ εἰς ἡμᾶς ἀηδίαν, ὅταν ἔχωμεν φάγει κατὰ κόρον· μία λίαν ἐπιθυμητὴ ἐπίσκεψις μᾶς εἶναι δυσάρεστος, ὅταν γίνεται εἰς ἀκατάλληλον στιγμήν. Εὐρισκόμενοι ἐν καταθλίψει, εἰς κόπωσιν ἢ ἐρεθισμόν, δὲν δυνάμεθα νὰ αἰσθανθῶμεν καθαρὰν χαρὰν καὶ ἐκ τοῦ μᾶλλον εὐχαρίστου γεγονότος· ἀντιθέτως, ὅταν ἔχωμεν ἀκμαίας τὰς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς μας δυνάμεις καὶ εἴμεθα ἡσυχοί, εὐρίσκομεν εὐχάριστα καὶ ἐνδιαφέροντα πολλὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα εἰς ἄλλας περιστάσεις δύνανται ἀκόμη καὶ νὰ μᾶς δυσαρεστήσουν. Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι τὰ συναισθήματα προσδιορίζονται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον τὰ προκαλεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεθα. Ἡ κατάσταση αὕτη εἴτε εἶναι στιγμιαία καὶ ὀφείλεται εἰς ἐφήμερα, τυχαῖα γεγονότα, εἴτε ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἰδιοσυγκρασίας μας, ἐκ τῶν συναισθηματικῶν δηλ. **προδιαθέσεών** μας.

Αἱ συναισθηματικαὶ προδιαθέσεις μας σχηματίζονται βεβαίως καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀτομικῆς μας ἐμπειρίας, ἀναλόγως δηλ. τῶν περιστατικῶν τῆς ζωῆς μας. Ἐδράζονται ὁμως κυρίως ἐπὶ ἐμφύτων γνωρισμάτων τοῦ χαρακτήρός μας. (Σπουδαιότητα σημασίαν ἔχουν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὰ γεγονότα τῆς παιδικῆς ἡλικίας, διότι, ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω, αἱ ἐξ αὐτῶν ἀναμνήσεις διατηροῦνται βαθύτατα καὶ ἐπηρεάζουν σημαντικῶς τὸν χαρακτήρᾶ μας). Ἐμφυτος εἶναι ἡ γενικὴ συναισθηματικὴ δυναμικότης ἐνὸς προσώπου, ἥτοι ἡ δεκτικότης του εἰς συγκινήσεις.

Ἐπάρχουν φύσεις εὐθυμοὶ καὶ σοβαραί, ἐπιπόλαιαι καὶ βαθεῖαι κ.ο.κ. Τέσσαρες τύποι **συναισθηματικῶν** ἰδιοσυγκρασιῶν διακρίνονται παλαιόθεν : ὁ αἱματώδης, ὁ χοληρικός, ὁ μελαγχολικός καὶ

ὁ φλεγματικός (1). Ὁ **αἱματώδης** συγκινεῖται εὐκόλως, μεταβάλλει ταχέως συναισθήματα καὶ διαθέσεις καὶ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον εὐθύμος. Ὁ **χολερικὸς** συγκινεῖται εὐκόλως καὶ ἰσχυρῶς, τὰ δὲ συναισθήματά του ἔχουν διάρκειαν μεγάλην. Ὁ **μελαγχολικὸς** συγκινεῖται δυσκόλως, ἀλλ' ἐντόνως, τείνει δὲ μονίμως πρὸς δυσθύμους διαθέσεις. Ὁ **φλεγματικὸς** συγκινεῖται δυσκόλως καὶ κατὰ κανόνα τὰ συναισθήματά του εἶναι ἀσθενῆ· εἶναι ὁ κυρίως ἀπαθὴς τύπος.

3. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Ἔνεκα τοῦ πλήθους καὶ τῆς μεγάλης ποικιλίας τῶν συναισθημάτων εἶναι δυσκολώτατον, ἂν μὴ ἀδύνατον, νὰ περιληφθοῦν ὅλα τὰ εἶδη αὐτῶν εἰς πίνακα, ὁ ὁποῖος νὰ παρουσιάσῃ μὲ ἀκρίβειαν καὶ λογικὴν τάξιν τὰς διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις αὐτῶν. Διὰ τοῦτο θὰ ἀναφέρωμεν τὰς κυριωτέρας διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις τῶν συναισθημάτων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τύχει γενικῆς ὁπωσδήποτε ἐπιδοκιμασίας μεταξὺ τῶν ψυχολόγων.

Εἰς μίαν διαιρέσιν τῶν συναισθημάτων τὴν βᾶσιν δίδουν αἱ θεμελιώδεις ὁρμαί, αἱ ὁποῖαι κατευθύνουν τὴν βουλητικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου : ἡ ὁρμὴ τῆς διατηρήσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ Ἐγῶ, ἡ ὁρμὴφυτος στάσις τοῦ Ἐγῶ ἀπέναντι τοῦ Σὺ (φιλία, ἐχθρότης κτλ.) καὶ ἡ κοινωνικὴ ὁρμὴ. Οὕτω τὰ συναισθήματα (τὰ πλεῖστα βεβαίως καὶ ὄχι ὅλα) διαιροῦνται εἰς τρεῖς τάξεις : α) εἰς τὰ **συναίσθηματα τοῦ Ἐγῶ**, β) εἰς τὰ **συναίσθηματα τοῦ Σὺ**, καὶ γ) εἰς τὰ **κοινωνικά**.

α) Συναίσθηματα τοῦ Ἐγῶ εἶναι τὸ θετικὸν καὶ ἀρνητικὸν **αὐτοσυναίσθημα**, ἥτοι ἡ χαρὰ καὶ ἡ ὑπερφηάνεια ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἀξίας μας, ἡ λύπη καὶ ἡ ταπείνωσις ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς ἀπαξίας μας. Μετὰ τῆς ὁρμῆς τῆς διατηρήσεως τοῦ Ἐγῶ συνδέονται τὸ μαχητικὸν ἔνστικτον καὶ τὸ ἐνοτικὸν τῆς φυγῆς. Ἐκ τῶν ἐνοστίκτων τούτων πηγάζουν τὰ συναισθήματα τῆς **ὀργῆς** καὶ τοῦ **φόβου**. Ἐν γένει εἰς τὰ συναισθήματα τοῦ Ἐγῶ ἀνήκουν αἱ συγκινήσεις, τὰς ὁποίας προκαλεῖ οἰαδήποτε ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία, ἡ τιμὴ καὶ ὁ ἐξευτελισμὸς κ.ο.κ. Ἐκ τῶν συναισθηματικῶν τούτων καταστάσεων ἐξήρθη ἐσχάτως καὶ ἠρευνήθη ἐπιμελῶς ἡ μεγάλη σημασία τοῦ ἀρνη-

1. Οἱ ὄροι οὗτοι ἔλκουν τὴν καταγωγὴν των ἀπὸ τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τῶν μαθητῶν του. Ὁ Ἱπποκράτης ἐδίδασκεν ὅτι αἱ τέσσαρες ἰδιοσυγκρασίαι ὀφείλονται εἰς κρᾶσιν τῶν τεσσάρων κυρίων χυμῶν τοῦ σώματος : τῆς (κιτρινῆς) χολῆς, τοῦ αἵματος, τῆς μελαίνης χολῆς καὶ τοῦ φλέγματος [καὶ ὅτι ἡ ὑπεροχὴ ἐνὸς ἐκ τῶν χυμῶν τούτων κατὰ τὴν κρᾶσιν δίδει εἰς τὸν συναισθηματικὸν χαρακτῆρα ἐκάστου ἀνθρώπου τὸν ἰδιαιτέρον τύπον του.

τικού συναισθήματος, του **συναισθήματος τῆς μειονεκτικότητας**. Ἰσχυρὸν συναισθημα μείονεκτικότητας ἰδίως κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν (ὁ παῖς αἰσθάνεται ἑαυτὸν μικρὸν καὶ ἀδύνατον· τὴν ἐντύπωσιν ταύτην ἐνισχύουν ὀργανικὰ ἐλαττώματα, δυσμενεῖς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος, μείονεκτικὴ θέσις ἐν τῇ οἰκογενεῖα καὶ ἀψυχολόγητος ἀνατροφή ἢ ἐκπαίδευσις κτλ.) ἀσκεῖ ἐνίοτε ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ χαρακτήρος.

β) Ὁ ὀρμέφυτος στάσις τοῦ Ἐγὼ ἀπέναντι τοῦ Σὺ ἐξωτερικεύεται θετικῶς καὶ ἀρνητικῶς εἰς τὰ συναισθήματα τῆς **φιλίας** καὶ τῆς **ἀγάπης**, τῆς **ἐχθρότητος** καὶ τοῦ **μίσους**. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν διάφορα συναισθήματα, ὅπως π.χ. ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς γονεῖς, πρὸς τοὺς ἀδελφούς, πρὸς τοὺς συναδέλφους καὶ φίλους, ἡ ζήλεια, ὁ φθόνος κ.τ.λ. Ἐπίσης τὰ συναισθήματα τῆς **συμπαθείας** (συγχαίρειν καὶ συμπάσχειν) καὶ τῆς **ἀντιπαθείας** (χαίρειν ἐπὶ τῇ λύπῃ τοῦ ἄλλου καὶ λυπεῖσθαι ἐπὶ τῇ χαρᾷ τοῦ ἄλλου).

γ) Τὰ συναισθήματα τοῦ Σὺ ἀποτελοῦν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῶν αὐτοσυναισθημάτων εἰς τὰ κοινωνικὰ συναισθήματα, ἥτοι εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἐκ τῆς στάσεως τοῦ Ἐγὼ ἀπέναντι τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Τὰ σπουδαιότερα κοινωνικὰ συναισθήματα εἶναι τὸ **οἰκογενειακὸν** (ἀφοσίωσις εἰς τὴν οἰκογένειαν) καὶ τὸ **πατριωτικὸν** (ἀγάπη τῆς πατρίδος, θυσία ὑπὲρ αὐτῆς, ὑπερηφάνεια διὰ τὰς νίκας τῆς καὶ πόνος διὰ τὰς συμφοράς τῆς κτλ.). Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ κοινωνικῶν καὶ συναισθημάτων τοῦ Ἐγὼ γεννῶνται τὰ συναισθήματα τῆς πολιτικῆς **δυνάμεως** καὶ **ὑπεροχῆς**, τῆς κοινωνικῆς ἐπιρροῆς καὶ ἐκτιμῆσεως ἀφ' ἑνός, καὶ τὰ συναισθήματα τῆς **ὑποταγῆς**, τῆς **πειθαρχίας** καὶ τῆς **εὐθύνης** ἀφ' ἑτέρου, τῶν ὁποίων εἶναι μεγάλη ἡ σημασία διὰ τὴν ἐξέλιξιν καὶ προαγωγὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν διαίρεσιν τὰ συναισθήματα κατατάσσονται εἰς δύο μεγάλας ὁμάδας ἀναλόγως τοῦ εἶδους τῶν γνωστικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα τὰ προκαλοῦν. Ὄταν προκαλοῦνται μόνον ὑπὸ αἰσθημάτων καὶ ἐντυπώσεων, λέγονται **κατ' αἴσθησιν** (ἢ κατώτερα)· ἀνώτερα δὲ ἢ **πνευματικὰ** συναισθήματα, ὅταν γεννῶνται εἰς τὴν ψυχὴν ἐξ ἀνωτέρων γνωστικῶν πλασμάτων, ἥτοι παραστάσεων καὶ διανοημάτων. Οὕτω π.χ. τὸ εὐχάριστον συναισθημα τῆς θερμότητος, τὸ δυσάρεστον τῆς δίψης, ἡ εὐχαρίστησις ἐκ τῆς εὐωδίας ἑνὸς ἄνθους κ.ο.κ. εἶναι συναισθήματα κατ' αἴσθησιν· μία εὐχάριστος ἔκπληξις, ἡ συμπάθεια μετὰ δυστυχοῦντος φίλου, τὸ μῖσος καὶ ἡ τύψις εἶναι συναισθήματα πνευματικὰ, διότι ἡ συγκίνησις εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας προϋποθέτει ὄχι ἀπλῆν ἐνέργειαν τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἀλλὰ σύνθετον πνευματικὴν ἐργασίαν.

Τὰ κυρίως **πνευματικὰ** συναισθήματα κατατάσσονται εἰς τέσσαρας ὁμάδας ἀναλόγως τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰς τέσσαρας

θεμελιώδεις ἐκδηλώσεις τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς, τοὺς τομεῖς δηλ. τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, τοὺς ὁποίους ὀνομάζομεν Ἐπιστήμην, Καλλιτεχίαν, Ἠθικὴν καὶ Θρησκείαν. Διὰ τῶν συναισθημάτων τούτων λαμβάνει στάσιν τὸ Ἐγὼ ἀπέναντι τῶν ἀξιών, τὰς ὁποίας ἐκπροσωποῦν τὰ ὑψηλότερα ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, ἢτοι ἀπέναντι τῆς Ἀληθείας, τοῦ Κάλους, τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Ἀγιότητος. Ὀνομάζονται δὲ τὰ συναισθήματα ταῦτα **θεωρητικά, καλαισθητικά, ἠθικά, καὶ θρησκευτικά**. Τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου χαρακτηρίζει ἀκριβῶς τοῦτο: ὅτι εἶναι ἱκανὴ ἢ ψυχὴ του νὰ αἰσθάνεται τὰ ἀνώτερα ταῦτα συναισθήματα.

α) **Θεωρητικά συναισθήματα**. Ρίζα τῶν θεωρητικῶν συναισθημάτων εἶναι ἡ μετὰ τῆς ὀρμῆς τῆς αὐτοσυντηρήσεως συνυφασμένη ἔμφυτος τάσις τοῦ ἀνθρώπου **πρὸς γνῶσιν** καὶ πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν ἀγαθῶν τῆς γνώσεως διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν ὄρων τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ θεμελιωδέστερον τῶν συναισθημάτων τούτων εἶναι ἡ μετ' ἀπορίας **ἐκπληξις** (τὸ θαυμάζειν τῶν ἀρχαίων). Ἀποροῦμεν καὶ ἐκπληττόμεθα, ὅταν ἀντικρίζομεν διὰ πρώτην φοράν ἀντικείμενον ἢ γεγονός τι, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πείρας, τὴν ὁποίαν ἀπεκτήσαμεν ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ περιστοιχίζοντος ἡμᾶς κόσμου. Καὶ ἐπειδὴ τὸ νέον καὶ τὸ ξένον, τὸ μὴ οἰκεῖον, φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἐκ πρώτης ὄψεως ἐχθρικὸν καὶ ἐπικίνδυνον, μετὰ τῆς ἐκπλήξεως συνδυάζεται εἰς τὴν μικρὰν ἡλικίαν **ὁ φόβος**: ὑπερτιμῶμεν πάντοτε τὴν δύναμιν τοῦ ἀγνώστου καὶ φοβούμεθα τὰς ἐνδεχομένας συνεπείας αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ζωῆς μας. Προϊούσης τῆς ἡλικίας ἀποκτῶμεν μεγαλυτέραν ἐμπιστοσύνην ἐπὶ τῶν ἰδίων δυνάμεων καὶ οὕτω τὸ συναίσθημα τοῦτο ἐμφανίζεται ἄνευ φόβου. Γίνεται ἡ **θεωρητικὴ ἀπορία καὶ ἐκπληξις**, τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρουν πηγὴν τῆς Φιλοσοφίας. Συγγενὲς πρὸς τὸ συναίσθημα τοῦτο εἶναι τὸ συναίσθημα τῆς **περιοργείας**. Διὰ τοῦ συναίσθηματος τούτου ἐξωτερικεύεται ἡ τάσις νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ κάτι τι (ὅταν βεβαίως εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι τῶν βιοτικῶν μεριμνῶν) καὶ νὰ ἀνοίξωμεν διέξοδον εἰς τὴν πνευματικὴν μας δραστηριότητα. Θεωρητικά εἶναι καὶ τὰ συναισθήματα τῆς **πεποιθήσεως** καὶ τῆς **ἀμφιβολίας**, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴν ἐπιδοκιμασίαν εἰς ὅσας κρίσεις εἶναι ἐμφανῆς ἢ ἀλήθεια, καὶ τὴν ἀποδοκιμασίαν κρίσεων, τὰς ὁποίας θεωροῦμεν ἐσφαλμένας.

Ἡ εὐρεσις τῆς ἀληθείας καὶ ἡ ἀπόδειξις τοῦ ψεύδους συγκινοῦν τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἰδιαίτερος ἰσχυρὰ εἶναι τὰ συναισθήματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους εἰς τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ Ἐπιστήμη εἶναι τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν καὶ οἱ ὁποῖοι ὑποβάλλονται προθύμως εἰς μεγίστας θυσίας, διὰ νὰ προαγάγουν αὐτήν. Οὕτως ἐξηγεῖται ὁ ἀσυγκράτητος ἐνθουσιασμός τοῦ Ἀρχιμήδους, ὅταν εὐρών τὴν λύσιν δυσκόλου μαθηματικοῦ προβλήματος ἐξῆλθε γυμνὸς εἰς τὰς ὁδοὺς φωνάζων « εὕρηκα ! ».

Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν δὲν ἔχομεν μόνον τὸ θεωρητικὸν συναισθηματικὸν εἰς τὴν συγκίνησιν τοῦ Ἀρχιμήδους ἐνυπάρχει καὶ ἰσχυρὸν αὐτοσυναίσθημα. Εἶπομεν προηγουμένως ὅτι συναισθήματα τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ συνδυάζονται εὐχερῶς μετ' ἀλλήλων καὶ ἐνισχύονται ἀμοιβαίως.

β) **Καλαισθητικὰ συναισθήματα** λέγονται αἱ συγκινήσεις, τὰς ὁποίας προκαλοῦν εἰς τὴν ψυχὴν τὸ Ὁραϊὸν καὶ τὸ Ὑπέροχον (θετικά), καθὼς καὶ τὸ Ἄσχημον καὶ τὸ Γελοῖον (ἀρνητικά). **Χαρὰν καὶ θαυμασμόν** αἰσθανόμεθα πρὸ τοῦ Ὁραίου, **ἀηδίαν** καὶ **ἀποστροφὴν** πρὸ τοῦ Ἀσχήμου. Ἡ θέα τοῦ Ὑπερόχου μᾶς **συγκλονίζει** βαθέως, ἐνῶ τὸ Γελοῖον μᾶς δίδει **εὐθυμίαν**.

Καὶ αἱ ἀπλούστεραι ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις εἶναι συνήθως συνυφασμέναι μετὰ καλαισθητικῶν συναισθημάτων. Χρώματα καὶ σχήματα, ἰδίως ὁ ἀρμονικὸς συνδυασμὸς αὐτῶν εἰς μορφάς, τέρπουν ἡμᾶς· ὁμοίως οἱ μουσικοὶ τόνοι, ὁ ρυθμὸς, ἡ μελωδία κτλ. Πλουσιώτερα ὁμοίως καὶ ἰσχυρότερα γίνονται τὰ καλαισθητικὰ συναισθήματα, ἐφ' ὅσον εἰς τὰς ἐντυπώσεις προστίθενται παραστάσεις καὶ διανόηματα. Π. χ. κατὰ τὴν σύλληψιν τοῦ βαθυτέρου νοήματος σπουδαίων ἔργων Τέχνης καὶ κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας αὐτῶν. Τοιαύτας συγκινήσεις δοκιμάζομεν ἐνώπιον τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ θαύματος τοῦ Παρθενῶνος, τῶν γλυπτικῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Τέχνης, τῶν ζωγραφικῶν πινάκων τοῦ Θεοτοκοπούλου, τοῦ Ραφαήλ καὶ ἄλλων μεγάλων καλλιτεχνῶν, τῶν μουσικῶν ἔργων τοῦ Μπάχ, τοῦ Μπετόβεν κ.ο.κ.

Ἐπέροχον ὀνομάζομεν τὸ ὑπερέμετρον μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ πλούσιον εἰς σημασίαν, π. χ. τὴν θύελλαν εἰς τὸν ὠκεανόν, τὸν καταρράκτην τοῦ Νιαγάρα, ἐπιβλητικὰ ἔργα Μηχανικῆς, μίαν Ναπολεόντειον νίκην κ.τ.τ. Τὸ ὑπέροχον ἐμπνέει εἰς τὸν ἀνθρώπον βαθὺν θαυμασμόν καὶ δέος ἐκ τῆς συναισθήσεως τῶν περιωρισμένων

δυναμέων του. Τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα προκαλεῖ τὸ Ὑπέροχον, δὲν εἶναι μόνον καλαισθητικά, ἀλλὰ καὶ ἠθικά καὶ θρησκευτικά. Ἡ ἀπροσδόκητος πτώσις τοῦ Μεγάλου, ἡ ἀσύλληπτος συντριβὴ τοῦ Ἰσχυροῦ κ.τ.τ. δίδουν τὴν συγκλονιστικὴν ἐντύπωσιν τοῦ **Τραγικοῦ**. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν συγκινούμεθα ὄχι μόνον καλαισθητικῶς (ἀρνητικῶς) ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς (θετικῶς): τοιαῦτα γεγονότα ἐμπνέουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν πεποίθησιν εἰς τὰς ἀνωτέρας ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ εὐλάβειαν, θαυμασμόν πρὸς τὴν θεῖαν Δύναμιν, ἢ ὁποῖα ἀποδεικνύει διὰ τῶν ἔργων Της τὴν μικρότητα τῶν ἀνθρωπίνων διαστάσεων. **Γελοῖον** εἶναι τὸ ὑπερμέτρως μικρόν, τὸ ἀσήμαντον καὶ τὸ εὐτελές. Τὴν ἐντύπωσιν τοῦ **Κωμικοῦ** ἔχομεν, ὅταν διὰ τῆς σειρᾶς τῶν γεγονότων ἀποδεικνύεται ἡ μικρότης, τὸ ἄσημον καὶ εὐτελές ἐνὸς ἀντικειμένου ἢ προσώπου, τὸ ὁποῖον πρὸς στιγμὴν ἐνεφανίσθη ὡς κατέχον ἀντιθέτους ιδιότητες. Τὸ κωμικὸν προκαλεῖ εὐθυμίαν (τὸν γέλωτα), ἢ ὁποῖα ἐνισχύεται σημαντικῶς ἐκ τῆς ταύτοχρόνως γεννωμένης συναισθήσεως τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπεροχῆς (ἦτοι διὰ τοῦ αὐτοσυναισθήματος).

γ) **Ἠθικὰ συναισθήματα**. Τοιαῦτα συναισθήματα γεννῶνται εἰς τὴν ψυχὴν μας, ὅταν κρίνοντες ἰδίας καὶ ἀλλοτρίας πράξεις **ἐπιδοκιμάζωμεν** καὶ **ἐκτιμῶμεν** (θετικά) ἢ **ἀποδοκιμάζωμεν** καὶ **ἀποστρεφόμεθα** (ἀρνητικά) αὐτάς. Ἡ ἐπιδοκιμασία δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ συναίσθημα τοῦ **θαυμασμοῦ** καὶ τοῦ **ἐνθουσιασμοῦ**: ἡ ἀποδοκιμασία τὴν συγκίνησιν τῆς **ἐνοχῆς** (τύψιν), τῆς **ἀποστροφῆς** καὶ τῆς **περιφρονήσεως**. Τὰς ἠθικὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἄλλοτε ὑπαγορεύει μηχανικῶς τὸ **ἔθιμον**, ἄλλοτε ἐπιβάλλει ὑποχρεωτικῶς τὸ ἐν τῇ Νομοθεσίᾳ διατυπούμενον **Δίκαιον** καὶ ἄλλοτε ἐμπνέει ἐλευθέρως ἢ βαθεῖα πίστις εἰς τὰς ἀνωτέρας ἠθικὰς ἀξίας, ἦτοι ἡ λαχτάρα τῆς **ἀρετῆς**. Ἡ ἠθικὴ συνείδησις ἐκδηλοῦται πρῶτον ἀρνητικῶς διὰ τοῦ **φόβου**: μήπως πράττοντες τὸ κακὸν ἐκπέσωμεν εἰς τὴν ἰδίαν ἡμῶν ἐκτίμησιν καὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν συνανθρώπων μας. Εἶτα θετικῶς: διὰ τοῦ συναισθήματος τοῦ καθήκοντος, τὸ ὁποῖον μᾶς ὠθεῖ εἰς τὰς ἀγαθὰς πράξεις. Ἡ ἐπιτέλεισις τοῦ καθήκοντος προκαλεῖ εἰς τὴν ψυχὴν συναίσθημα εὐτυχίας καὶ **γαλήνης**, ἢ παράβασις τοῦ καθήκοντος τὸν ὀξύν πόνον τῆς **τύψεως**. Τὰ ἠθικὰ συναισθήματα συμπλέκονται μετὰ θρησκευτικῶν, διότι τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς θεωροῦμεν ἐκδήλωσιν τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ συναισθανόμεθα

τὴν παραβίασιν αὐτῶν ὡς ἀσέβειαν καὶ ἁμαρτίαν, τὴν δὲ τήρησιν αὐτῶν ὡς ἔνδειξιν εὐλαβείας καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸ θεῖον θέλημα.

δ) **Θρησκευτικὰ συναισθήματα.** Συγγενῆ πρὸς τὰ θεωρητικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ εἶναι τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα. Συνοδεύουν τὰς παραστάσεις τοῦ **Θείου** καὶ τοῦ **ὑπερέραν** καὶ ἐκδηλώνονται ὑπὸ διαφόρους μορφάς: **τιμὴ, σεβασμὸς, συντριβή, δέος, εὐγνωμοσύνη, ἐμπιστοσύνη, ἀγάπη** κτλ. Αἱ θρησκευτικαὶ παραστάσεις ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου (πρὸ τοῦ ἀπείρου, τοῦ θανάτου κτλ.) καὶ τῆς νοσταλγίας (τῆς ἐπέκεινα τῆς ζωῆς εὐτυχίας, ἀποκαταστάσεως κτλ.). Κυρίως τὰς θρησκευτικὰς συγκινήσεις χαρακτηρίζει ἡ συναίσθησις τῆς **ἀδυναμίας** καὶ τῆς **ἐξαρτήσεως** ἡμῶν ἐκ τῆς παντοδυναμίας ἐνὸς ὄντος τελειοτάτου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου προσδοκῶμεν τὴν θεραπείαν τῶν δεινῶν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς τάσεως ἡμῶν πρὸς τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν τελειότητα. Ὁ ἄνθρωπος εἰς πρωτογενῆ κατάστασιν ἐκ τοῦ φόβου πρὸ τῶν φυσικῶν δυνάμεων (κεραυνοῦ, θεέλλης, ἀστραπῆς, σεισμοῦ), ἀπέναντι τῶν ὁποίων δὲν ἠδύνατο ἀκόμη νὰ προστατεύσῃ τὴν ζωὴν του, ἐπροσωποποίησε καὶ ἐλάτρευσε αὐτὰς ὡς θεότητας, θυσιάζων τὰ πολυτιμότερα ἀγαθὰ του, ἵνα ἔχῃ αὐτὰς βοηθοὺς καὶ παραστάτας ἢ νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν ὑποτιθεμένην ὀργὴν των. Μικρὸν κατὰ μικρὸν ὅμως ἐκπολιτιζόμενος ὁ ἄνθρωπος ἐξυψώθη εἰς τελειότερας καὶ ὀρθότερας θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις διὰ τῆς παρατήρησεως τῆς σοφῆς σκοπιμότητος καὶ βαθείας ἁρμονίας τῆς Φύσεως καὶ τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐχάρισε εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν ὑψηλοτέραν θρησκείαν, ἥτοι τὴν πίστιν εἰς τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ἀγάπην ἐνὸς πατρικοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ Κόσμου καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος, πλήρης σοφίας καὶ δικαιοσύνης, ἐποπτεύει, ἵνα ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἠθικῆς τελειώσεως ἀποκτήσῃ τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα. Αἱ μετὰ τῶν παραστάσεων καὶ τῶν διανοημάτων τούτων συνδεόμεναι θρησκευτικαὶ συγκινήσεις εἶναι διὰ τὸν εὐσεβῆ ἄνθρωπον βαθεῖαι καὶ πλούσιαι εἰς περιεχόμενον. Κοσμεῖται δὲ δι' αὐτῶν καὶ ἐξαιρέται ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Η ΒΟΥΛΗΣΙΣ

1. Η ΕΚΔΗΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Τὰ βουλευτικά φαινόμενα. Τὰ βουλευτικά φαινόμενα παρουσιάζουν πολύ μεγάλην ποικιλίαν. Ἴδου μερικά παραδείγματα : **ἐπιθυμῶ** ἕνα εὐγευστον καρπόν· **ἀπαιτῶ** νὰ ἀναγνωρισθῆ ἡ ἀξία μου· **αἰσθάνομαι τὴν ὀρμὴν** πρὸς δρᾶσιν· **εὐχομαι** νὰ εἶναι αὐριον ὁ καιρὸς καλός, διὰ νὰ ταξιδεύσω· κατόπιν ὠρίμου σκέψεως **ἀποφασίζω** νὰ ὑποστῶ ὀδυνηρὰν ἐγχείρησιν. Τὴν ἐπιθυμίαν, τὴν ἀπαίτησιν, τὴν ὀρμὴν, τὴν εὐχὴν καὶ τὴν ἀπόφασιν ὀνομάζομεν ἐκδηλώσεις τῆς **βουλῆσεως** καὶ κατατάσσομεν ὅλα τὰ ψυχικὰ ταῦτα φαινόμενα εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, διότι παρὰ τὰς διαφορὰς των εἰς τὰς λεπτομερείας ἔχουν ὡς κοινὸν γνώρισμα τοῦτο : ὅτι εἶναι **τάσεις**. Ἡ τάσις ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῶν βουλευτικῶν φαινομένων. Μὲ τὴν τάσιν αισθανόμεθα τὸν ἑαυτὸν μας ἐν ἐνεργείᾳ, ἐν δράσει. Καὶ ἂν ἀκόμη αὐτό, πρὸς τὸ ὁποῖον τείνομεν, παρασύρῃ καὶ ἀναγκάσῃ ἡμᾶς, πάλιν τείνοντες πρὸς αὐτὸ διὰ τῆς ὀρμῆς, τῆς ἐπιθυμίας κτλ. ἡμεῖς εἴμεθα οἱ ἐνεργοῦντες. Διὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι ἡ βούλησις ἀποτελεῖ τὴν κυρίως **ἐνεργητικὴν** πλευρὰν τῆς ψυχῆς.

Εἰς πᾶσαν **τελείαν** βουλευτικὴν ἐκδήλωσιν ἐκτὸς τῆς τάσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν κεντρικὸν τῆς πυρῆνα, διακρίνομεν καὶ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα : τὴν **ἐπίγνωσιν τοῦ στόχου**, τὴν συμμετοχὴν **τοῦ συναισθήματος** καὶ τῆς **ἀξιολογικῆς κρίσεως** καὶ τέλος τὴν συνειδησιν τῆς **πράξεως**, διὰ τῆς ὁποίας πραγματοποιεῖται καὶ φθάνει εἰς τὸ πέρας τῆς ἢ τάσις. Ἄς ἐξετάσωμεν ἕκαστον τῶν στοιχείων τούτων χωριστά.

Στόχος, συναίσθημα καὶ κρίσις εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς βουλῆσεως. **Στόχος** εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προσπαθοῦμεν ἀμέσως νὰ ἐπιτύχωμεν ἢ νὰ πραγματοποιήσωμεν. Χωρὶς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ στόχου, ἢ τάσις εἶναι ἀκαθόριστος μόνον **ὀρμὴ πρὸς δρᾶσιν**. Ἡ

ἐπίγνωσις τοῦ στόχου προϋποθέτει πάντοτε τὴν ἐνέργειαν τῆς γνωστικῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς· ὅταν π. χ. ἐπιθυμῶμεν ἕνα καρπὸν, πρέπει νὰ τὸν βλέπωμεν ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἔχωμεν μέσα εἰς τὴν συνείδησιν τὴν παράστασίν του· διὰ νὰ θελήσωμεν νὰ κάμωμεν ἐπίσκεψιν εἰς ἕν φιλικὸν πρόσωπον, πρέπει ὅπωςδῆποτε νὰ τὸ διανοηθῶμεν. Βεβαίως δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔχωμεν ἐντύπωσιν ἢ παράστασιν ἑνὸς ἀντικειμένου ἢ νὰ διανοηθῶμεν ἕν γεγονός, διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο στόχος μιᾶς βουλευτικῆς ἐνεργείας μας. Τὰ ἀντικείμενα ἢ αἱ πράξεις γίνονται στόχοι, ὅταν εἰς τὴν πνευματικὴν των σύλληψιν προστεθῇ ἡ ψυχικὴ μας τάσις πρὸς αὐτά. Ἐναπλάσσεται π.χ. αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἰς τὴν συνείδησίν μου ἡ παράστασις ἑνὸς φίλου, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ὑπάρχει ἐντὸς μου οἰαδῆποτε τάσις ἀναφερομένη πρὸς αὐτόν, ἡ παράστασις μου δὲν γίνεται στόχος διὰ τὴν βούλησίν μου. Περὶ **προθέσεως** ὁμιλοῦμεν, ὅταν ἡ ἐπίγνωσις τοῦ στόχου ὡς στόχου εἶναι τελείως συνειδητῆ. Ἡ κυρίως βούλησις, ἥτοι ἡ ἐπιθυμία, εἶναι πάντοτε τάσις ἐκ προθέσεως. Ἡ εὐθύνη καταλογίζεται πλήρως εἰς τὰς ἐκ προθέσεως πράξεις.

Μεταξὺ στόχου καὶ σκοποῦ γίνεται ἡ ἕξης διάκρισις: σκοπὸν ὀνομάζομεν ὅ,τι ἐπιδιώκομεν νὰ ἐπιτύχωμεν μὲ μέσα τὸν στόχον ἢ τοὺς στόχους, τοὺς ὁποίους πραγματοποιοῦμεν. Θέλω π.χ. νὰ ἀνάψω τὴν θερμάστραν, διὰ νὰ θερμανθῶ· τοῦτο τὸ δεύτερον (νὰ θερμανθῶ) εἶναι ὁ σκοπός, ἐνῶ ὁ στόχος εἶναι τὸ πρῶτον. Θέλω νὰ κάμω εἰς φίλον μου νεῦμα, διὰ νὰ τὸν προφυλάξω ἐκ τινος κινδύνου: τὸ νεῦμα εἶναι ὁ στόχος, ἐνῶ σκοπὸς εἶναι νὰ σώσω τὸν φίλον μου. Οἱ στόχοι λοιπὸν εἶναι τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνονται οἱ ἐπιδιωκόμενοι σκοποί. Οἱ στόχοι εἶναι συνήθως ὄχι πράξεις (καθὼς εἰς τὰ δύο προηγούμενα παραδείγματα), ἀλλὰ πράγματα: ὁ διψῶν π.χ. ἀναζητεῖ τὴν πηγὴν. Ὅταν **ἀπλῶς ἀντιδρῶμεν** εἰς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς, δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας ἡ ἐπίγνωσις τοῦ στόχου· π. χ. ἰσχυρὸς κρότος μᾶς ἀναγκάζει νὰ κλείσωμεν αὐθορμήτως τὰ ὠτά μας· ὅταν ἐγγίσωμεν θερμὸν ἀντικείμενον, ἀποσύρομεν ἀστραπιαίως τὴν χεῖρά μας. Αἱ τάσις τοῦ βρέφους εἶναι ἀπλαῖ ἀντιδράσεις εἰς ἐρεθισμοὺς, ἥτοι τάσεις ἄνευ ἐπιγνώσεως τοῦ στόχου.

Ἡ τάσις ἐξαρτᾶται στενώτατα ἐκ τοῦ **συναισθήματος**. Τὸ δυσάρεστον συναίσθημα γενεᾶ τὴν τάσιν νὰ ἀπαλλαγῇ ὁ ὀργανι-

σμός ἀπὸ τὰς αἰτίας τῆς λύπης· τὸ συναίσθημα τῆς χαρᾶς γεννᾷ τὴν τάσιν πρὸς διατήρησίν του. Ἡ μεγάλη διὰ τὴν ζωὴν σημασία τῶν συναισθημάτων ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τοῦτο : ὅτι εἶναι δυνάμεις, διὰ τῶν ὁποίων προκαλοῦνται διάφοροι τάσεις. Ἐπὶ τῆς βουλήσεώς μας ἐπιδρᾷ καὶ ἡ **ἀναμενομένη εὐχαρίστησις**, καθὼς καὶ ἡ **προσδοκωμένη δυσαρέσκεια**. Συχνὰ δηλ. ἐπιδιώκομεν ἢ ἀποφεύγομεν διάφορα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα θὰ μᾶς εὐχαριστήσουν ἢ θὰ μᾶς λυπήσουν εἰς τὸ μέλλον. Δὲν εἶναι ὅμως πάντοτε ἀπαραίτητος ὁ δεσμός μεταξύ συναισθήματος καὶ βουλήσεως. Ὅταν ἐπιθυμῶμεν ἕνα καρπὸν ἢ ἀποφεύγομεν μίαν δυσσομίαν, βεβαίως μᾶς κινεῖ ἡ ἀναμενομένη εὐχαρίστησις ἢ ἡ ἀναμενομένη δυσαρέσκεια. Εἰς τὰς **ἐκ συνηθείας** ὅμως πράξεις (ὅταν π.χ. τὸ πρῶν πλυνώμεθα ἢ ἐνδύωμεθα κτλ.) ἐνεργοῦμεν σχεδὸν ἄνευ συναισθήματος. Καὶ ἀποφάσεις εἰλημμένες πρὸ πολλοῦ ἐκτελοῦμεν ἐνίοτε χωρὶς συγκίνησιν.

Ἡ βούλησις ἀπαλλάσσεται τῆς ἐπιδράσεως τοῦ συναισθήματος διὰ τῆς **ἀντικειμενικῆς ἀξιολογικῆς κρίσεως**. Ὅταν εἰς τὰς ἐπιθυμίας μας φερόμεθα ὄχι ὑπὸ τοῦ συναισθήματος, τὸ ὁποῖον προσδοκῶμεν ἐκ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τῆς κρίσεως περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀξίας τοῦ στόχου, πρὸς τὸν ὁποῖον τείνομεν, λέγομεν ὅτι ἐνεργοῦμεν μετὰ **φρονήσεως**. Ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος ἐνεργεῖ μετὰ φρονήσεως. Ἀποφεύγει τὸ κακὸν καὶ ἐπιδιώκει τὸ ἀγαθὸν ὄχι λόγῳ τῆς λύπης, τὴν ὁποίαν θὰ δοκιμάσῃ διὰ τῆς ποινῆς ἢ ἕνεκα τῆς χαρᾶς, τὴν ὁποίαν περιμένει ἀπὸ τὴν ἀμοιβῆν, ἀλλὰ διότι τὸν ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀρετὴν ἢ ἐκτίμησιν τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς πράξεώς του. Ἄνευ τῆς ἠθικῆς κρίσεως ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦτο ἔρμαιον τῶν στιγμιαίων συναισθημάτων του. Ἐνίοτε ὅμως καὶ τὸ συναίσθημα κινεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν μιᾶς ἠθικῆς πράξεως. Τοῦτο συμβαίνει, ὅταν παλαίωμεν μεταξύ ἐπιθυμίας καὶ καθήκοντος· τότε, μόλις διανοηθῶμεν τὴν παράβασιν τοῦ καθήκοντος, τὸ ἐμφανιζόμενον εἰς τὴν ψυχὴν μας συναίσθημα τῆς τύψεως μᾶς βοηθεῖ νὰ ὑπερνηκίσωμεν τὸν πειρασμὸν καὶ νὰ μείνωμεν πιστοὶ εἰς τὰς ἠθικὰς μας ἀρχάς.

Ἀπόφασις καὶ πράξις. Τάσις καὶ ἐκτελοῦσα **πρᾶξις** ἀρχικῶς συνανήκουν εἰς τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς. Ὅπου δὲν παρουσιάζονται ἐσωτερικὰ ἢ ἐξωτερικὰ ἐμπόδια, μόλις αἰσθανθῶμεν τὴν τάσιν, προβαίνομεν εὐθὺς εἰς τὴν πρᾶξιν, διὰ τῆς ὁποίας θὰ

ἐπιτύχωμεν τὸν στόχον. Ἡ πείρα ὅμως τῶν διαφόρων ἐμποδίων μᾶς διδάσκει ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας νὰ ἀναβάλωμεν τὴν πράξιν δι' ἀργότερον, ἤτοι νὰ τείνωμεν πρὸς στόχους ὄχι παρόντας ἀλλὰ μελλοντικούς. Οὕτω π.χ. ὁ μικρὸς παῖς, ἐπειδὴ ἐμποδίζεται ὑπὸ τῆς παρουσίας τῆς μητρός του νὰ τρέξη, διὰ νὰ παίξῃ μετὰ τῶν φίλων του ἔξω, ἀναβάλλει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προθέσεώς του δι' ἀργότερον. Ὅταν μετ' ὀλίγον ἀρθῇ τὸ ἐμπόδιον, ἡ πρόθεσις γίνεται ἀμέσως **τάσις πρὸς πράξιν** καὶ ἡ ἐπιθυμία πληροῦται. Πολλὰς ἀποφάσεις λαμβάνομεν ἐξ ἀρχῆς μετὰ τὴν πρόθεσιν νὰ τὰς πραγματοποιήσωμεν εἰς τὸ μέλλον· δίδομεν π.χ. εἰλικρινῶς τὴν ὑπόσχεσιν νὰ λέγωμεν τοῦ λοιποῦ τὴν ἀλήθειαν ἢ νὰ φερώμεθα εὐγενῶς πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους μας.

Συχνὰ ἡ βούλησις καθορίζεται ὑπὸ τῆς προθέσεως τόσον σταθερῶς, ὥστε ἀργότερον παρουσιαζομένης τῆς εὐκαιρίας ἐμφανίζεται αὐτομάτως ἡ τάσις πρὸς πράξιν. Συχνότερον ὅμως παρὰ τὴν εἰλημμένην ἐκ τῶν προτέρων ἀπόφασιν, διὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ πράξις κατὰ τὴν ὀρισθεῖσαν στιγμὴν, ἀπαιτεῖται νέα ἐνέργεια τῆς βουλήσεως, μία ἰδιαίτερα **ἀπόφασις πρὸς πράξιν**. Ἀπεφασίσσαμεν λ. χ., μόλις συναντήσωμεν τὸν φίλον, τὸν ὁποῖον μέσα εἰς τὴν παραφορὰν μας ὑβρίσαμεν, νὰ ζητήσωμεν συγγνώμην. Ὅταν μετὰ τινὰς ἡμέρας τὸν συναντῶμεν καθ' ὁδόν, σπεύδομεν αὐτομάτως πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς συγχωρήσῃ. Πολλάκις ὅμως, διὰ νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἀποφασισθεῖσαν πράξιν, χρειάζεται κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην νέα ἀπόφασις, νὰ εἴπωμεν δηλ. εἰς τὸν ἑαυτὸν μας : « ἐμπρός, τόλμησον », διὰ νὰ ἐκτελέσωμεν τὴν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν. Πολλὰι προθέσεις μένουσιν ἀνεκτέλεστοι, διότι ἡ βούλησις δὲν ἔχει κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐκτελέσεως τὴν δύναμιν νὰ ἐνεργήσῃ ἐκ νέου, διὰ νὰ τὰς πραγματοποιήσῃ.

Πόθον ὀνομάζομεν τὴν λαχτάραν ἄνευ προθέσεως καὶ ἄνευ τάσεως πρὸς πράξιν. Εἰς τὸν πόθον δὲν ἐπιδιώκεται διὰ τῆς δράσεως ἡ πραγματοποίησις ἐνὸς ὀρισμένου στόχου.

Ἐλατήριο (ἢ κίνητρον) μιᾶς πράξεως ὀνομάζεται ὁ τελικὸς σκοπός, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκεται δι' αὐτῆς καὶ μετὰ τὸν ὁποῖον ὁ ἐνεργῶν δικαιολογεῖ (εἰς ἑαυτὸν) τὴν ἀπόφασίν του. Ὁ αὐτὸς σκοπὸς δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ διὰ ποικίλων στόχων (μέσων)· π.χ. διὰ θωπειῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπειλῶν ἢ μήτηρ ἐπιδιώκει νὰ συνηθίσῃ

τὸ τέκνον τῆς εἰς τοὺς καλοὺς τρόπους. Ἄλλα καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς στόχους κρύπτονται πολλακίς διάφοροι σκοποί. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι πάντοτε φανερά εἰς τὰς πράξεις τὰ ἐλατήρια, τὰ ὁποῖα κινοῦν τὸν πράττοντα. Ἐλατήρια π.χ. μιᾶς δωρεᾶς δύνανται νὰ εἶναι ἡ ἐλεημοσύνη ἢ ἡ τήρησις μιᾶς ὑποσχέσεως ἢ καὶ τὸ ὕλικόν ἢ ἠθικὸν ὄφελος τοῦ δίδοντος.

Ὅταν διὰ τῆς πλήρους ἐπιγνώσεως τοῦ στόχου σχηματίζεται ἡ πρόθεσις καὶ λαμβάνεται εἰς τὴν κατάλληλον στιγμὴν ἡ ἀπόφασις πρὸς πράξιν, τότε ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν συνειδησιν ὅχι ὅτι ὑπακούει ἀπλῶς εἰς μίαν ἐσωτερικὴν τάσιν, ἀλλ' ὅτι δρᾷ ἐλευθέρως καὶ κατ' ἐκλογὴν. Αὕτη εἶναι ἡ κυρίως **βουλευτικὴ ἐνέργεια**. Εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις λαμβάνομεν ἐν πλήρει συνειδήσει ὀριστικὴν πρὸς στόχον τινὰ κατεῦθυσιν. Εἰς τὸν ἑαυτὸν μας καταλογίζομεν πλήρως μόνον τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι πηγάζουν ἐκ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας τῆς βουλήσεώς μας. Τελείως ὑπεύθυνοι θεωρούμεθα μόνον δι' αὐτάς, ὅχι δὲ καὶ δι' ἐκείνας, εἰς τὰς ὁποίας δὲν εἶχομεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀποφάσεως (π.χ. κατὰ τὴν μέθην ἢ τὸν ἐκβιασμόν) ἢ τὴν ἐλευθερίαν τῆς δράσεως (λόγω περιορισμοῦ ὑπὸ ἄλλων ἢ ἕνεκα φυσικῆς ἀδυναμίας). Ἡ ἠθικὴ εὐθύνη εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀποφάσεως καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς δράσεως.

2. Αἱ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Πράξιν ὀνομάζομεν πᾶσαν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται εἰς συνειδητὸς γενόμενος στόχος. Ἡ πράξις καλεῖται **ἐργασία**, ὅταν δίδωμεν ἀξίαν ὅχι εἰς τὴν ἐνέργειάν μας καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' εἰς τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα (τὸ ἔργον), τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ ὁποίου ἀνελάβομεν εἴτε ἐξ οἰκείας προαιρέσεως, εἴτε δι' ἐπιβολῆς ἕξωθεν, δηλ. ἀναγκαστικῶς. **παιδιὰ** δέ, ἐὰν ἀπλῶς μᾶς ὠθῆ πρὸς αὐτὴν ἢ τάσις νὰ ἐνεργήσωμεν, ὁπότε δίδομεν ἀξίαν εἰς τὴν ἐνέργειάν μας καθ' ἑαυτήν.

Αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τριῶν εἰδῶν : **ἐκ προαιρέσεως, καθ' ὄρμην** καὶ **καθ' ἔξιν**.

Αἱ πράξεις ἐκ προαιρέσεως προϋποθέτουν πάντοτε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἐγῶ, ἥτοι ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως. Ἡ ἀπόφασις ἄλλοτε εἶναι ἀπλῆ ἐσωτερικὴ ἐπιδοκιμασία ἐνὸς στόχου (ἀποφασί-

ζω π.χ. αυτήν την στιγμήν νά κάμω ένα περίπατον), άλλοτε πάλιν προκύπτει ἐκ τῆς **ἐκλογῆς** μεταξύ πολλῶν στόχων (νά κάμω περίπατον ἢ νά ἐπισκεφθῶ φιλικόν μου πρόσωπον ἢ νά ἀναγνώσω τερπνόν τι βιβλίον ;). Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ πρᾶξις λέγεται **πρᾶξις ἐκλογῆς**. Ἐκλογή γίνεται, καὶ ὅταν ἔχη τις νά ἀποφασίσῃ μεταξύ τῆς ἐκτελέσεως ἢ τῆς παραλείψεως μιᾶς πράξεως, προϋποθέτει δὲ πάντοτε ἐν ἐσωτερικόν **ἐμπόδιον**, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται μεταξύ μιᾶς τάσεως καὶ τῆς πράξεως, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐπιτευχθῆ ὁ στόχος τῆς τάσεως. Εἰς τὴν ζωὴν τοῦ πεπολιτισμένου ἀνθρώπου τὰ ἐμπόδια εἶναι συνήθως **κρίσεις ἀξίας** καὶ **ἀπαξίας**: δι' αὐτῶν δὲν ἀφήνονται αἱ τάσεις νά ὀδηγήσουν τὸν ἀνθρώπον ἀπ' εὐθείας εἰς τὰς πράξεις. Π.χ. κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν μιᾶς παραγγελίας διέρχομαι πρὸ ἐστιατορίου· πεινῶ καὶ ἡ θέα τοῦ ἐστιατορίου γεννᾷ εἰς τὴν ψυχὴν μου τὴν ἐπιθυμίαν νά εἰσέλθω καὶ νά φάγω· ἐπειδὴ ὅμως κρίνω ὅτι ἡ ἀργοπορία θὰ ἔχη δυσαρέστους συνεπείας ἐπὶ τῆς ἐργασίας, τὴν ὁποίαν ἔχω ἀναλάβει, καὶ θὰ μὲ ἐκθέσῃ κτλ., καταστέλλω τὴν τάσιν μου καὶ προχωρῶ, χωρὶς νά σταματήσω εἰς τὸ ἐστιατόριον. Κατασταλτικῶς ἐπὶ τῶν τάσεων ἐνεργοῦν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνηλίκων καὶ ἀμορφῶτων ἀνθρώπων ἡ διαταγὴ καὶ ἡ ἀπαγόρευσις, ἡ μίμησις, ἡ ἄσκησις καὶ ἡ συνήθεια. Δι' αὐτῶν ἄρχεται τὸ ἔργον τῆς **ἀγωγῆς**, ἐπειδὴ ἡ κρίσις δὲν εἶναι ἀκόμη ὄριμος, διὰ νά κατευθύνῃ τὴν βούλησιν.

Αἱ **καθ' ὁρμὴν πράξεις** γίνονται ἄνευ ἀποφάσεως τοῦ Ἐγώ, εὐθὺς ὡς παρουσιασθῆ εἰς τὴν ψυχὴν τάσις πρὸς τινὰ στόχον ἢ ὅταν ἡ τάσις αὕτη, ἐν ἀρχῇ ἀσθενής, ἀποκτήσῃ τοιαύτην ἰσχύν, ὥστε νά προκαλέσῃ ἀμέσως τὴν ἀντίστοιχον πρᾶξιν. Ὅταν διψῶ, ἡ θέα τῆς κρήνης μὲ ὀδηγεῖ ἀμέσως εἰς τὴν πρᾶξιν· καθ' ὃν χρόνον ἐργάζομαι ἐντὸς κλειστοῦ δωματίου, ἡ ἀνάγκη τοῦ καθαροῦ ἀέρος γίνεται βαθμιαίως τόσον ἰσχυρά, ὥστε σηκώνομαι καὶ ἀνοίγω τὸ παράθυρον. Ἐν στενῇ ἐννοίᾳ πράξεις καθ' ὁρμὴν εἶναι αἱ προκαλούμεναι ἐξ ἐμφύτων ὁρμῶν (τῆς αὐτοσυντηρήσεως κτλ.), περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὀμιλήσωμεν κατωτέρω. Ἐν εὐρείᾳ ὅμως ἐννοίᾳ πράξεις καθ' ὁρμὴν ὀνομάζονται καὶ ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι πηγάζουν ἐκ **κλίσεων** καὶ **παθῶν**. **Κλίσις** λέγεται ἡ ἰσχυρὰ καὶ μόνιμος τάσις πρὸς ἐν ἀντικείμενον ὑλικόν ἢ πνευματικόν. Οὕτως ὀμιλοῦμεν περὶ κλίσεως

πρὸς τὴν μουσικὴν, ἀλλὰ καὶ περὶ κλίσεως πρὸς τὴν οἰνοποισίαν, τὴν χαρτοπαιξίαν κτλ. Ἡ κλίσις εἶναι ἀποτέλεσμα ἢ ἐμφύτου προδιαθέσεως ἢ μακρᾶς συνηθείας ἢ ἀμφοτέρων. Ὅταν ἡ ἰσχύς τῆς τάσεως φθάσῃ (λόγῳ προδιαθέσεως ἢ καὶ μακρᾶς συνηθείας) εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε πρὸ τῆς σφοδρότητός της τὸ λογικὸν νὰ εἶναι ἀνίσχυρον νὰ ἐπιβληθῇ καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς, τότε τὴν ὀνομάζομεν **πάθος**. Π. χ. ὁ μετὰ πάθους οἰνοπότης, ἐκδικητικὸς ἢ φθονερὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀνίσχυρος νὰ κυριαρχήσῃ τῶν τάσεων του καὶ ἐνεργεῖ τυφλῶς καὶ βιαίως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν παθῶν του.

Τὰς **καθ' ἑξιν πράξεις** ἀρκεῖ καὶ μόνη ἡ σκέψις τοῦ στόχου, διὰ νὰ τὰς προκαλέσῃ. Καὶ ἡ ἀντίληψις μιᾶς καταστάσεως δύναται νὰ προκαλέσῃ τοιαύτας πράξεις. Τὰς καθ' ἑξιν πράξεις ἐκτελοῦμεν ἄνευ συνειδητῆς τάσεως πρὸς τινὰ στόχον καὶ ὅμως σκοπίμως. Αὐταὶ ἦσαν ἀρχικῶς πράξεις ἢ τυχαῖαι ἢ ἐκ προαιρέσεως. Διὰ τῆς συχνῆς ὅμως ἐπαναλήψεως καὶ τῆς ἀσκήσεως ἔχουν τρόπον τινὰ τόσο μηχανοποιηθῇ, ὥστε τὰς ἐκτελοῦμεν αὐτομάτως, εὐθὺς ὡς παρουσιασθῇ ἡ ἀνάλογος περίστασις. Οὕτω π.χ. κτυπῶμεν τὴν θύραν, πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς κλειστὸν δωμάτιον, ἢ σηκωνόμεθα καὶ προσφέρομεν κάθισμα εἰς εἰσερχόμενον ἐπισκέπτην. Εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις μία ἐξωτερικὴ κατάστασις προκαλεῖ ὡς ἐρεθισμὸς μίαν ὠρισμένην ἀντίδρασιν μας.

Ἡ σημασία τῶν καθ' ἑξιν πράξεων εἶναι μεγάλη διὰ τὴν ζωὴν. Ἡ ἕξις εἰς τὴν τάξιν, τὴν καθαριότητα, τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων μας προσδίδει εἰς τὴν δρᾶσιν μας σταθερότητα καὶ κανονικότητα. Διὰ τῆς ἕξεως ἐπίσης γίνεται σημαντικὴ **ἐξοικονόμησις** τῶν ψυχικῶν δυνάμεων κατὰ τὴν σκόπιμον ρύθμισιν πλήθους λεπτομερειῶν τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Δι' αὐτῆς ἀπαλασσόμεθα τῶν φροντίδων διὰ τὴν κανονικὴν καὶ ὀρθὴν ἐκτέλεσιν πολλῶν λεπτομερειῶν τῆς ζωῆς, οὕτω δὲ διατηροῦμεν ἀκμαίαις τὰς ψυχικὰς μας δυνάμεις εἰς τὰς σοβαρὰς περιστάσεις, διὰ τὰς ὁποίας ἀπαιτεῖται συγκέντρωσις τῆς προσοχῆς, ἰσχυρὰ κρίσις καὶ βούλησις.

Τὸ κύριον σωματικὸν ἀποτέλεσμα τῆς βουλήσεως καὶ τῶν διαφόρων τάσεων εἶναι ἢ διὰ τῶν κινητικῶν κέντρων τοῦ κυρίως ἐγκεφάλου διέγερσις τῶν μυῶν, διὰ τῆς συστολῆς καὶ διαστολῆς τῶν ὁποίων τελοῦνται αἱ ποικίλαι **κινήσεις τοῦ σώματος**. Πᾶσαι ὅμως

αί κινήσεις τοῦ σώματος δὲν ὑπόκεινται κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς βουλήσεως. Ἐξ αὐτῶν αἱ **φυσιολογικαὶ** (τῆς καρδίας, τῶν πνευμόνων, τῶν ἐντέρων κτλ.) οὔτε κατὰ τὴν ἔναρξιν, οὔτε κατὰ τὴν πορείαν των συνοδεύονται ὑπὸ ψυχικῶν φαινομένων· ἤτοι τελοῦνται ἄνευ συμμετοχῆς τῆς συνειδήσεως. Τὰς λοιπὰς κινήσεις διακρίνομεν εἰς τὰ ἑξῆς εἶδη :

1) Αἱ **αὐθόρμητοι κινήσεις**. Ὅταν ἐξυπνωῶμεν, τείνομεν τὰ μέλη. Τὰ μικρὰ παιδιά ἐκτελοῦν διαφόρους κινήσεις τῶν ἄκρων χωρὶς ὄρισμένον στόχον. Αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ κινηθοῦν, διὰ νὰ ἐκκενωθῇ τὸν τρόπον τινὰ ἡ συσσωρευθεῖσα μέσα εἰς τὸν ὄργανισμόν των δύναμις. Ψυχικὴ αἰτία τῶν αὐθόρμητων κινήσεων εἶναι τὸ πρωταρχικὸν συναίσθημα τῆς ζῆς.

2) Αἱ **ἀντανακλαστικαὶ κινήσεις**. π.χ. ὁ λύγξ, ὁ βῆξ, τὸ χάσμημα, ἡ συστολὴ καὶ διαστολὴ τῆς κόρης τῶν ὀφθαλμῶν κ.τ.τ. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν κινήσεων τούτων εἶναι ὅτι μεταξὺ τοῦ αἰσθήματος, τὸ ὁποῖον τὰς προκαλεῖ, καὶ τῆς κινήσεως οὐδὲν γεγονός τῆς συνειδήσεως μεσολαβεῖ. Ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῶν αἰσθητικῶν κέντρων τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τὰ κινητικὰ καὶ ἡ κίνησις ἐκτελεῖται ἄνευ συμμετοχῆς τῆς κυρίως βουλήσεως (1).

3) Αἱ **ἐνστικτώδεις κινήσεις**. Τὸ βρέφος ἀρπάζει τὰ διάφορα ἀντικείμενα καὶ φέρει αὐτὰ εἰς τὸ στόμα· τὰ ὀρνίθια μόλις ἐκκολαφθέντα συλλαμβάνουν διὰ τοῦ ράμφους τοὺς σπόρους. Αἱ ἐνστικτώδεις κινήσεις προκαλοῦνται ὄχι ἐξ ἀπλῶν αἰσθημάτων, ὡς αἱ ἀντανακλαστικαί, ἀλλ' ἐκ συνθέτων ἐντυπώσεων.

4) Αἱ **ἐκούσαι κινήσεις**. Εἰς αὐτὰς προηγείται κατὰ κανόνα μία ἐξ ἀναμνήσεως ἢ ἐκ φαντασίας παράστασις, διὰ τῆς ὁποίας καθορίζεται ἡ σύνθεσις καὶ ἡ κατεύθυνσις τῆς κινήσεως. Διὰ τῶν ἐκούσιων κινήσεων ἐξωτερικεύεται ἡ κυρίως βούλησις.

5) Αἱ **αὐτόματοι κινήσεις**. Εἶναι αἱ ἀρχικῶς ἐκούσαι κινήσεις, αἱ ὁποῖαι διὰ τῆς συχῆς ἐπαναλήψεως καὶ τῆς ἀσκήσεως ἔχουν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν μηχανοποιηθῆ, ὥστε τελοῦνται αὐτομάτως.

1. Συγγενεῖς κατὰ τὴν φύσιν πρὸς τὰς ἀντανακλαστικὰς εἶναι αἱ κινήσεις (μορφασμοί, χειρονομίαι), διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζονται τὰ συναίσθηματα καὶ ἰδίως αἱ ἀψιθυμίαι.

Όταν π.χ. ένδυνώμεθα, κτενίζώμεθα κτλ., έκτελοῦμεν ποικίλας τοιαύτας κινήσεις.

Τὰ τρία πρώτα είδη τῶν κινήσεων καλοῦμεν ὁμοῦ **ἀκουσίας κινήσεις**. Εἰς αὐτὰς ἔχομεν μίαν σκοτεινὴν μόνον τάσιν πρὸς δράσιν. Ἀντικειμενικῶς ἐξεταζόμενα ὅλα αὐτὰ αἱ κινήσεις ἀποκαλύπτουν τὴν σοφὴν σκοπιμότητα, ἢ ὁποία διέπει τὸν ὄργανισμόν μας. Διὰ τῶν αὐθορμητῶν κινήσεων τὰ μέλη τοῦ σώματος ἀποκτοῦν εὐκαμψίαν καὶ ἐλαστικότητα. Μὲ τὰς ἀντανακλαστικὰς προστατεύεται καὶ ἀμύνεται ὁ ὄργανισμὸς μας κατὰ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος, τῶν ἐπιζημιῶν διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τῶν διαφόρων ὀργάνων. Τέλος αἱ ἐνστικτώδεις χρησιμεύουν εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ εἴδους.

Αἱ ἀκούσiai κινήσεις ἔχουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν πηγὴν των εἰς **προδιαθέσεις**, τὰ ὁποίας ἡ καθόλου βουλευτικὴ ἐνέργεια, ἢ ἐνυπάρχουσα μέσα εἰς τὸν ὄργανισμόν, ἀπέκτησε κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἀνελιξεως ἐν τῇ προσπαθείᾳ της νὰ προσαρμοσθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν σκοπιμώτερον πρὸς τοὺς ὄρους τῆς ζωῆς. Αἱ προδιαθέσεις αὗται κληροδοτοῦνται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν καὶ διὰ τοῦτο ἀρκεῖ καὶ μόνον ἓν αἴσθημα ἢ μία ἐντύπωση, διὰ νὰ προκαλέσῃ ἀμέσως ἀναλόγους κινήσεις τελείως σκοπίμους ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως.

3. Αἱ Ὀρμαὶ

Τάσιν καθ' ὄρμην ὀνομάζομεν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δρῶμεν ἀκουσίως, ὅτι δηλ. ἀντικειμενόν τι μᾶς ἔλκει ἢ μᾶς ἀπωθεῖ ἢ ὅτι ἐν γένει ἐσωτερικῶς ἀναγκαζόμεθα νὰ δράσωμεν ἢ νὰ ἀντιδράσωμεν ἀπέναντι παρουσιαζόμενης καταστάσεως, χωρὶς νὰ θέλωμεν. Π.χ. μετὰ μακρὰν ἀνάπαυσιν ἐπιζητοῦμεν τὴν κίνησιν ἢ ἀντιθέτως ἀποστέργομεν αὐτήν, ὅταν εἴμεθα κατὰκοποι· ὁ διψῶν ἢ πεινῶν δὲν δύναται νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν δίψαν καὶ τὴν πείναν, φέρεται ἀκουσίως πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν· τὸ ὠραῖον πρόσωπον ἔλκει ἡμᾶς, τὸ ἄσχημον μᾶς ἀπωθεῖ, χωρὶς νὰ θέλωμεν. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἔχομεν τὴν συναίσθησιν ὅτι ἐξωτερικὸς τις ἐρεθισμὸς ἢ μία ἀνάγκη ἐσωτερικῆ μᾶς ὡθεῖ ἀκουσίως εἰς ὠρισμένην ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας καὶ μόνον θὰ καταπαύσῃ. Τὰς προδιαθέσεις ἢ κλίσεις, αἱ ὁποῖαι ἐξωτερικεύονται δι' ἀκουσίων τάσεων, ὀνομάζομεν (ἐν εὐρείᾳ ἐννοίᾳ) **ὄρμας**. Τὸ ἄτομον εἶναι φορεὺς ποικίλων τοιοῦτων ὀρμῶν.

Αί ἔμφυτοι προδιαθέσεις, διὰ νὰ ἐξελιχθοῦν καὶ διαμορφωθοῦν εἰς ὠρισμένας τάσεις, ἔχουν ἀνάγκην μαθήσεως καὶ ἀσκήσεως, ἥτοι τῆς ἀτομικῆς ἐμπειρίας ἐκάστου. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι **μανθάνομεν** νὰ τρώγωμεν, νὰ πίνωμεν, νὰ βαδίζωμεν, νὰ τρέχωμεν κτλ., ἐνῶ ὅλαι αἱ πράξεις αὗται προϋποθέτουν **ἐμφύτους ὁρμάς**, ἥτοι φυσικὰς προδιαθέσεις, τὰς ὁποίας κληρονομοῦμεν ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους. Διὰ τῆς μαθήσεως καὶ τῆς ἀσκήσεως ἀποκτᾶται κύριως ἡ κατεύθυνσις πρὸς τοὺς **εἰδικοὺς στόχους** τῶν ὁρμῶν. Π.χ. ὁ διψῶν ἀναζητεῖ ποτήριον ὕδατος καὶ ὁ μικρὸς παῖς, ὁ ὁποῖος μόλις ἔμαθε νὰ ἴσταται ὀρθίος, προσπαθεῖ νὰ στηριχθῆ ἐπὶ στερεῶν ἀντικειμένων, διὰ νὰ ὀρθωθῆ.

Ὅταν, ἐκτὸς τῆς ἐσωτερικῆς κλίσεως, τὸ ἄτομον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον ἐνεργῆ μετ' ἄλλοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τελείως ἐσχηματισμένον πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς κλίσεώς του, τὸν τρόπον τοῦτον τῆς διαγωγῆς, ὅστις εἶναι ὁμοίομορφος εἰς ὅλα τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ αὐτὸ βιολογικὸν εἶδος ἄτομα καὶ εἰς μέγαν βαθμὸν σκοπίμος, ὀνομάζομεν ὄχι πλέον ὁρμὴν, ἀλλὰ **ἐνστικτον**. Τὸ ἐνστικτον λοιπὸν εἶναι σειρὰ καλῶς διατεταγμένων καὶ ἐν συνεχείᾳ τελουμένων πράξεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐξυπηρετεῖται βιολογικῶς τὸ εἶδος, χωρὶς τὰ ὁμοιομόρφως ἐνεργοῦντα ἄτομα τοῦ αὐτοῦ εἴδους νὰ ἔχουν ἐπίγνωσιν τῆς σκοπιμότητος αὐτῶν. Ὁ νεοσσὸς τῆς ὀρνίθου μόλις ἐκκολαφθεὶς ἀρπάζει διὰ τοῦ ράμφους τοὺς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ πρὸ αὐτοῦ ριπτομένους σπόρους· ὁ νεοσσὸς τῆς νήσσης, ὅταν τὸ πρῶτον εὐρεθῆ πρὸ μικρᾶς δεξαμενῆς, ρίπτεται εἰς τὸ ὕδωρ καὶ κολυμβᾷ. Ἐξ ἐνστίκτου ἐνεργοῦν ἐπίσης τὰ πτηνὰ, ὅταν κατασκευάζουν τὴν φωλεάν των, ἐπιφωτίζουσι, τρέφουσι καὶ διδάσκουσι τοὺς νεοσσοὺς των νὰ πετοῦν. Τὰ ἐνστικτα εἶναι ἐκτάκτως ἀνεπτυγμένα εἰς τὰ ζῶα καὶ ἰδίως εἰς τὰ ἔντομα. Ἡ ζωὴ τῶν μελισσῶν καὶ τῶν μυρμηκῶν παρουσιάζει ἐκπληκτικὴν τάξιν καὶ σκοπιμότητα χάρις εἰς τὰ ἐνστικτα, διὰ τῶν ὁποίων ἔχουν προικισθῆ τὰ ἔντομα ταῦτα.

Ἐν γένει τόσον περισσότερα τελείως ἐσχηματισμένα ἐνστικτα παρουσιάζει ἐν ζῶον, ὅσον εἶναι ὀλιγώτερον ἱκανὸν νὰ ἀποκτήσῃ εἰς τὴν ζωὴν του σκοπίμους τρόπους ἐνεργείας. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα τὰ ὀλιγώτερα καὶ τὰ ἀτελέστερον ἐσχηματισμένα ἐνστικτα.

Τὰς ὁρμάς τοῦ ἀνθρώπου διακρίνομεν συνήθως εἰς τρεῖς μεγάλας

ομάδας : 1) Εἰς τὰς ὁμάδας πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀτόμου· 2) εἰς τὰς ὁμάδας πρὸς διατήρησιν τοῦ εἴδους καὶ 3) εἰς τὰς κοινωνικὰς. Εἰς τὴν πρώτην ὁμάδα ἀνήκουν ἢ πρὸς τροφήν ὀρμὴ, ἢ πρὸς ἄμυναν (φυγὴν καὶ πάλην) καὶ ἢ πρὸς κτῆσιν. Εἰς τὴν δευτέραν ἢ γενετήσιος ὀρμὴ καὶ ἢ ὀρμὴ τῆς στοργῆς καὶ τῆς φροντίδος διὰ τὰ τέκνα. Κοινωνικὰ τέλος ὀνομάζονται αἱ ὀρμαὶ πρὸς συναναστροφὴν μετὰ τῶν ὁμοίων, πρὸς ἀνακοίνωσιν, πρὸς μίμησιν, πρὸς ἀλληλοβοήθειαν καὶ πρὸς ὑπεροχὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων.

Καὶ ἡ πνευματικὴ δραστηριότης τοῦ ἀνθρώπου θεμελιούται ἐπὶ ψυχικῶν ὀρμῶν. Αἱ ὀρμαὶ αὗται πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἄλλων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὡς σκοπὸν τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου, ὀνομάζονται ὀρμαὶ πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου καὶ εἶναι ἡ ὀρμὴ πρὸς γνῶσιν καὶ ἡ ὀρμὴ πρὸς δημιουργίαν, εἰς τὰς ὁποίας ὀφείλεται ἡ προαγωγὴ τοῦ τεχνικοῦ καὶ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος, ἡ ὁποία διέπει μὲ τρόπον ἀξιόθαύμαστον τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, ἀποκαλύπτεται ἀκόμη ἐμφανεστερον εἰς τὸ πλῆθος, τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὀρμῶν καὶ τῶν ἐνστίκτων.

4. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Ἡ βούλησις ἐκδηλοῦται κυρίως εἰς ἐκείνας τὰς πράξεις κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἐνεργῶν ἔχει ἀποφασίσει καὶ διὰ τὸν ἄμεσον στόχον καὶ διὰ τὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐπιτευχθῇ ὁ στόχος, διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ὁ ἐπιδιωκόμενος ἀπώτερος σκοπός. Ὄταν λαμβάνωμεν τοιαύτας ἀποφάσεις, ἔχομεν τὴν συνείδησιν ὅτι ἐνηργήσαμεν μόνοι καὶ ὅτι ἡ πράξις ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς ἡμᾶς· ἔχομεν δηλ. **συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεώς μας**. Ἀντιθέτως εἰς τὰς πράξεις καθ' ὀρμὴν καὶ εἰς τὰς καθ' ἕξιν πράξεις, ἐπειδὴ δὲν ἀποφασίζομεν διὰ τὸν στόχον, οὔτε διὰ τὴν ἐνέργειαν, μὲ τὴν ὁποίαν θὰ τὸν ἐπιτύχωμεν, ἀλλὰ ἐνεργοῦμεν μηχανικῶς, ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι, ἀλλὰ φερόμεθα ἄνευ συμμετοχῆς τῆς βουλήσεώς μας πρὸς τὰς τελουμένας πράξεις. Ἐχομεν δηλ. τὴν συνείδησιν ἐσωτερικοῦ τινος ἢ ἐξωτερικοῦ **ἀναγκασμοῦ**.

Ἡ κυρίως βούλησις δὲν ἐξωτερικεύεται μὲ τὴν θέσιν μόνον ἢ τὴν

έκλογὴν τοῦ στόχου, ἀλλ' ἰδίως μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐνεργήσωμεν, διὰ νὰ τὸν ἐπιτύχωμεν. Πρὸ τῆς ὀριστικῆς θέσεως ἢ ἐκλογῆς τοῦ στόχου προηγεῖται μία κατάστασις ἀνησυχίας, ἐνίοτε ἀγωνίας· βασιανίζομεν διὰ τῆς σκέψεως τὰ ἐνδεχόμενα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται, συγκρίνομεν αὐτὰ πρὸς ἄλληλα καὶ ἐν τέλει ἀποφασίζομεν ποῖον θὰ προτιμήσωμεν. Μὲ τὴν θέσιν ὁμως τοῦ στόχου δὲν ἐπιτυγχάνει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν. Πρέπει νὰ ἀποφασίσῃ καὶ νὰ δράσῃ. Καὶ εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἢ ὁποῖα συχνὰ δὲν λαμβάνεται (ὅποτε ἡ βουλευτικὴ μας ἐνέργεια μένει ἀπλῆ πρόθεσις), ἐξωτερικεύεται ἡ κυρίως βούλησις, ἥτοι ἡ βούλησις ἐν τῇ αὐστηρᾷ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως.

Τὴν δύναμιν τῆς βουλήσεως προσδιορίζει ἡ σταθερότης, μετὰ τῆς ὁποίας ὄχι μόνον ἐμμένομεν εἰς μίαν εἰλημμένην ἀπόφασιν, ἀλλὰ καὶ προχωροῦμεν ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς τοῦ στόχου εἰς τὴν δρᾶσιν. Εἰς τὰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ταλαντεύομεθα μεταξὺ διαφόρων στόχων, ἐπειδὴ αἱ συνήθειαι καὶ αἱ ὁρμαὶ μας παλαίουں πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἐκτίμησιν τῶν προβαλλομένων λύσεων, οὕτω δὲ δὲν λαμβάνομεν οὐδεμίαν ὀριστικὴν ἀπόφασιν ἢ λαβόντες τὴν ἀπόφασιν ἀδυνατοῦμεν νὰ τὴν ἐκτελέσωμεν, διότι τὴν τελευταίαν στιγμὴν δὲν αἰσθανόμεθα τὸν ἑαυτὸν μας ἰσχυρὸν νὰ δώσῃ τὴν ἐντολήν : ἐμπρὸς ἐπὶ τὸ ἔργον! μᾶς καταλαμβάνει συναίσθημα **ἀνελευθερίας** καὶ **ἐντροπῆς**, ἰδίως ὅταν ἡ θέσις μας εἶναι κρίσιμος, πρόκειται δὲ ἐκ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης στάσεώς μας νὰ κριθῇ τὸ μέλλον μας.

Ἡ συνείδησις τῆς ἐλευθερίας παρουσιάζει διαφόρους βαθμούς. Ἄλλοτε αἰσθανόμεθα τὸν ἑαυτὸν μας περισσότερον καὶ ἄλλοτε ὀλιγώτερον ἐλεύθερον εἰς τὰς ἀποφάσεις του. Συνείδησιν μεγάλου βαθμοῦ ἐλευθερίας ἔχομεν, ὅταν αἰσθανώμεθα τὸν ἑαυτὸν μας ἰκανὸν νὰ λαμβάνῃ καὶ νὰ ἐκτελῇ ἀποφάσεις του ὄχι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν στιγμιαίων ὀρμῶν ἢ μακρῶν συνηθειῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πραγματικῆς ἐκτιμήσεως σκοποῦ καὶ στόχων, ὅταν δηλ. μόνον ἡ **φρόνησις** διευθύνῃ τὴν βούλησίν μας. Π.χ. ὅταν ὁ μανιώδης καπνιστῆς ἢ πότης ἀπαλλάσσεται διὰ τῆς ἐπιμονῆς ἀπὸ τὸ πάθος τοῦ καπνίσματος ἢ τῆς οἰνοποισίας. Εἰς τὸ ζήτημα ἐάν, ἐκτὸς τῆς ἰκανότητος νὰ ἀποφασίζομεν κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς φρονήσεως, ὑπάρχῃ ὄντως καὶ ἐλευθερία βουλήσεως μὲ τὸ ἐξῆς νόημα : ὅτι θὰ

ἡδυνάμεθα ἐν ὠρισμένη περιπτώσει νὰ λάβωμεν καὶ ἀπόφασιν διαφόρον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν διαγράφουν ὀλόκληρος ἡ ψυχικὴ μας ιδιοσυστασία καὶ οἱ ἰδιαίτεροι ψυχολογικοὶ ὅροι τῆς στιγμῆς, ἡ ἐμπειρικὴ Ψυχολογία δὲν δύναται νὰ δώσῃ ὀριστικὴν ἀπάντησιν. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς Φιλοσοφίας.

Ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου παρουσιάζει διαφόρους ἰδιορρυθμίας ὀφειλομένας τὸ πλεῖστον εἰς κληρονομικοὺς παράγοντας. Ταύτας ὀνομάζομεν **βουλητικὰς διαθέσεις**, ἤτοι ἰδιότητος τῆς βουλήσεως, αἱ ὁποῖαι εἶναι κατὰ μέγιστον μέρος ἔμφυτοι· ἡ ἕξις τὰς σταθεροποιεῖ. Ἀναλόγως τῶν ἰδιοτήτων τούτων διαμορφοῦται ὁ ψυχικὸς **τύπος** τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης διακρίνομεν συνήθως τοὺς ἑξῆς τύπους: τὸν «**ἄνθρωπον τῶν ὀρμῶν**», ὅστις παραδίδεται ἀπολύτως εἰς τὰ ἔνστικτα καὶ τὰ πάθη του, ἀδυνατῶν νὰ ἀντιδράσῃ κατ' αὐτῶν. Τὸν «**ἄνθρωπον τῶν ἀρχῶν**», ὁ ὁποῖος ἐμμένει εἰς τοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους ἔχει διαμορφώσει εἰς τὴν ζωὴν του, μέχρι τοιούτου ἐνίστε σημείου, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἀντιμετωπίσῃ μίαν νέαν περίπτωσιν κατὰ τρόπον διάφορον. Τὸν ἄκαμπτον «**ἄνθρωπον τῆς θελήσεως**», ὅστις ἐννοεῖ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀπόφασίν του εἰς πείσμα ὅλων τῶν δυσκολιῶν καὶ δὲν μεταβάλλει εἰλημμένην ἀπόφασιν, ἔστω καὶ ἂν μεταγενέστεραι σκέψεις ἀντιτίθενται εἰς αὐτήν. Τὸν «**εὐκόλον εἰς τὰς ἀποφάσεις ἀνθρώπον**», ὁ ὁποῖος χωρὶς μακρὰν σκέψιν ἀκολουθεῖ τὴν πρώτην τυχούσαν ἐμπνευσίν του. Τὸν «**ἀναποφάσιστον ἀνθρώπον**» ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ ἀναλύει πολὺ καὶ συλλογίζεται, εἰς οὐδεμίαν ὀριστικὴν ἀπόφασιν καταλήγει. Καὶ ἄλλους δευτερεύοντας τύπους.

Αἱ ἐνέργειαι ὅμως τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τούτων τῆς βουλήσεώς των. Καθορίζονται καὶ ὑπ' ἄλλων παραγόντων, τῶν ὁποίων οἱ σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ἑξῆς: 1) Αἱ ὀρμαί. 2) Αἱ ἕξεις. 3) Ἡ ἠθικὴ ἀγωγή, ἣτις ἀναλόγως τῆς δεκτικότητος ἐκάστου ἀνθρώπου κατευθύνει αὐτὸν πρὸς τὰς ἀξίας, αἱ ὁποῖαι γίνονται σκοποὶ καὶ ἐλατήρια τῶν πράξεων του. 4) Ἡ εὐστάθεια καὶ ἡ ἀντικειμενικότης τῆς κρίσεως. Καὶ 5) ἡ πίστις τῆς μνήμης.

Χαρακτῆρα ἐν ψυχολογικῇ ἐννοίᾳ ὀνομάζομεν τὴν ἐνιαίαν συγκρότησιν ὅλων τῶν προδιαθέσεων καὶ ἰδιοτήτων τῆς βουλήσεως,

τοῦ συναισθήματος, τῆς διανοήσεως, τῆς φαντασίας καὶ τῆς μνήμης, ἐν ὅσῳ ἢ σύνθεσις τῶν ψυχικῶν τούτων δυνάμεων προσδίδει εἰς τὰς ἐνεργείας καὶ ἐν γένει εἰς τὰς ἐκδηλώσεις ἐκάστου ἀνθρώπου τὸν ἰδιαιτέρον, τὸν προσωπικὸν αὐτοῦ τύπον. Ὅταν διαστέλλωμεν ἕνα χαρακτήρα ἀπὸ ἕνα ἄλλον ἐξαίροντες τὰς ιδιορρυθμίας του, καλοῦμεν αὐτὸν **ἀτομικότητα**. Τὸν πυρῆνα τοῦ χαρακτήρος ἀποτελοῦν πρωτίστως αἱ βουλευτικαὶ διαθέσεις. Ὁ χαρακτήρ διαμορφοῦται ὄχι μόνον ἐπὶ τῇ βίᾳ κληρονομικῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν περιστάσεων τῆς ζωῆς, αἱ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν προσωπικὴν ἐκάστου ἀνθρώπου ἱστορίαν.

Περὶ χαρακτήρος ὁμιλοῦμεν καὶ ἐν ἠθικῇ ἐννοίᾳ, ὅταν θέλωμεν νὰ τονίσωμεν τὴν ἐνότητα, τὴν σταθερότητα καὶ τὴν δύναμιν, ἢ ὁποῖα παρατηρεῖται ἐν συνεχείᾳ εἰς τὰς ἀποφάσεις καὶ τὰς πράξεις ἑνὸς ἀνθρώπου. Ἠθικὸς εἶναι ἐκεῖνος ὁ χαρακτήρ, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ρυθμίξῃ πάντοτε τὰς ἀποφάσεις καὶ τὰς πράξεις του συμφώνως πρὸς θεμελιώδεις ἠθικὰς ἀρχάς. Τὸ σύνολον τῶν ἀρχῶν τούτων λέγεται **φρόνημα**. Βεβαίως προϋποθέσεις πρὸς διαμόρφωσιν ἠθικοῦ χαρακτήρος εἶναι αἱ καλὰ κληρονομικαὶ προϋποθέσεις καὶ αἱ εὐνοϊκαὶ ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἰδίᾳ τῆς παιδείας. Ἡ τελειοποίησις ὁμως τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς συνειδητῆς καὶ ἀόκνου προσπαθείας πρὸς αὐτοβελτίωσιν, ἥτοι διὰ τῆς **αὐτοδιαπαιδαγωγήσεως**. Ἡ ἱστορία γέμει παραδειγμάτων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι διὰ συστηματικῆς καὶ ἐπιμόνου αὐτοδιαπαιδαγωγήσεως κατέστησαν ἑαυτοὺς ὑποδείγματα ἀρετῆς. Κατὰ μέγα μέρος ὁ χαρακτήρ ἡμῶν εἶναι ἔργον ἰδικῶν μας. Διὰ τοῦτο ὑπέχομεν εὐθύνην διὰ τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἐξέλιξιν καὶ διὰ τὴν ὀριστικὴν διαμόρφωσίν του.

5. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΓΩ

Εἰς τὴν Ψυχολογίαν Ἐγὼ ὀνομάζομεν τὸ **ψυχικὸν ὑποκείμενον** ἐν γένει, ἥτοι τὸ ὑποκείμενον τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν καὶ καταστάσεων: τοῦ αἰσθάνεσθαι, τοῦ παριστάναί, τοῦ συναισθάνεσθαι καὶ τοῦ βούλεσθαι.

Συχνὰ ὁμως ὁμιλοῦμεν καὶ περὶ **κοινωνικοῦ Ἐγώ**: εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἐννοοῦμεν τὸ πρόσωπον εἰς τὰς κοινωνικὰς μετὰ τῶν

ομοίων σχέσεις και έκδηλώσεις του. Όταν π. χ. λέγω : έχω πολλές γνώριμιάς, είμαι έμπορος κτλ., έννοώ τόν έαυτόν μου εις τās κοινωνικάς έκδηλώσεις του. Έγώ άποκαλοϋμεν και τήν **άτομικότητα**, ήτοι τόν χαρακτήρα εις ό,τι έχει σωματικώς και ψυχικώς ιδιαίτερον, εις ό,τι δηλ. διακρίνει αυτόν άπό τούς άλλους. Τό Έγώ ως άτομικότης είναι ή φυσική ένότης τών ιδιαίτερων σωματικών και ψυχικών γνωρισμάτων, τά όποια χαρακτηρίζουν έν άτομον. Τό Έγώ τέλος ως **προσωπικότης** είναι ένότης πνευματική, ήτοι ή σύνθεσις τών πνευματικών (καλαισθητικών, έπιστημονικών, ήθικών και θρησκευτικών) έκτιμήσεων και κατευθύνσεων ένός ανθρώπου έξέχοντος και διακρινομένου τών άλλων λόγω τών ύψηλών ιδεών και φρονημάτων του. Ωστε τόν όρον Έγώ μεταχειριζόμεθα εις ποικίλας περιπτώσεις και δίδομεν εις αυτόν έκάστοτε νόημα διάφορον.

Χαρακτηριστικόν γνώρισμα τής συνειδήσεως του Έγώ άποτελεί ή άμεσος γνώσις τής ταυτότητός μας. Κατ' αυτήν έχομεν σαφή επίγνωσιν ότι παρά τό πλήθος και τήν ποικιλίαν τών ψυχικών γεγονότων, τά όποια συμβαίνουν έν ήμίν, είμεθα πάντοτε έν και τό αυτό πρόσωπον. Τήν γνώσιν τής ταυτότητός μας άποκτώμεν καθ' οίον τρόπον και τήν γνώσιν τής ταυτότητος τών άντικειμένων του περιβάλλοντος, ήτοι διά τής άντίληψεως, τής μνήμης και τής κρίσεως. Καθώς δηλ. κατά τήν άντίληψιν κλάδου άμυγδαλής καταφόρτου άνθέων ένθυμούμεθα ότι ό κλάδος οϋτος πρό όλίγων μηνών ήτο τελείως γυμνός, και διά τής διανοήσεως θεωρούμεν τήν άνθησιν **ιδιότητα** του κλάδου, γεγονός δηλ. τό όποιον συμβιβάζεται με τήν ταυτότητά του και δέν αίρει αυτήν (κρίνομεν δηλ. ότι είναι ό αυτός γυμνός κατά τό φθινόπωρον κλάδος, επί του όποίου σήμεραν παρατηρούνται τά άνθη, και όχι άλλος τότε και άλλος τώρα) : οϋτω και εκ **τής ένότητος** τών έν ήμίν ψυχικών φαινομένων παρά τήν διαρκή ροήν των (1) κρίνοντες άποκτώμεν τήν συνειδήσιν ότι μέσα εις τήν έναλλαγήν τών ψυχικών ενεργειών και καταστάσεων παραμένομεν οί ίδιοι πάντοτε. Έν τέλει **άποχωρίζομεν** τήν ψυχικήν μας ύπόστα-

1. Τής ένότητος τών έν ήμίν ψυχικών γεγονότων λαμβάνομεν γνώσιν διά τής αϋτ-αντίληψεως και αϋτ-αναμνήσεως. Λέγομεν π. χ. ότι τήν εικόνα ταύτην είδομεν διά πρώτην φοράν χθές· πρό όλίγου έδοκιμάσαμεν δυσάρεστον έκπληξιν· τώρα έπιθυμούμεν νά αναπαυθώμεν κ.ο.κ. Είμεθα οί ίδιοι και εις τās τρεις περιπτώσεις, και εις τά τρία σημεία του χρόνου.

σιν από τῶν ἐκδηλώσεων της καὶ θεωροῦμεν αὐτὴν **ὑποκείμενον** τῶν λειτουργιῶν καὶ **φορέα** τῶν ἰδιοτήτων της, καθὼς ἀκριβῶς θεωροῦμεν καὶ τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου φορεῖς τῶν γνωρισμάτων των. Οὕτω φθάνομεν εἰς τὴν πλήρη συνείδησιν τοῦ Ἑγῶ.

Ἰδιαίτερος συμβάλλουν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως ταύτης : 1) Ἡ ἀντίληψις τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος, τὸ ὁποῖον μᾶς δίδεται διὰ τῆς ὁράσεως κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον, καὶ 2) ἡ διαρκῆς παρουσία τῶν ὀργανικῶν, μυϊκῶν καὶ στατικῶν αἰσθημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζει ἐν ὁμοίον πάντοτε (κατὰ τὰ οὐσιώδη γνωρίσματά του) **σωματικὸν συναίσθημα**.

Πόση εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος καὶ τοῦ σωματικοῦ συναισθήματος ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ Ἑγῶ ἀποδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι σημαντικά καὶ αἰφνίδια μεταβολαὶ αὐτῶν τῶν δύο παραγόντων κλονίζουσι καὶ ἐπηρεάζουσι τὴν συνείδησιν τοῦ Ἑγῶ. Οὕτω π.χ. ὅταν μετ' ἐπίμονον δρόμον λουσθῶμεν καὶ ἀλλάξωμεν φορέματα, ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι μετεβλήθημεν : « αἰσθάνομαι », λέγομεν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, « ὅτι ἔγινα ἄλλος ἄνθρωπος ! » Τὰς νοσηρὰς ἀνωμαλίας τῆς συνειδήσεως τοῦ Ἑγῶ κατὰ τὰς ὁποίας ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἄτομον ζῆ διπλὴν ψυχικὴν ζωὴν (καὶ τριπλὴν ἐνίοτε), νομίζει δηλ. ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ δύο (ἢ καὶ τριῶν) προσώπων ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων, τὰ ὁποῖα μάλιστα ὁ ἴδιος ὀνομάζει μὲ ἄλλα ὀνόματα, ἢ Ψυχοπαθολογία ἀποδίδει κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς ἀποτόμους καὶ σημαντικὰς μεταβολὰς τοῦ σωματικοῦ συναισθήματος ὀφειλομένας εἰς βαθεῖας ἀλλοιώσεις τῶν ὀργανικῶν αἰσθημάτων.

Ὅλα τὰ εἶδη τῶν ψυχικῶν γεγονότων δὲν συνδέονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μὲ τὸν πυρῆνα τοῦ Ἑγῶ μας. Στενωτέρου ὄλου συνδέονται μετ' αὐτοῦ τὰ συναισθήματα καὶ πρὸ πάντων αἱ βουλευτικαὶ ἐκδηλώσεις. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα συνδεύονται κυρίως ὑπὸ ὀργανικῶν, μυϊκῶν καὶ στατικῶν αἰσθημάτων ποικίλων κατὰ ποιὸν καὶ ἔντασιν, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω, βαθῶς ἐπηρεάζουσι τὴν συνείδησιν τοῦ Ἑγῶ. Ὅταν διὰ τῆς βουλήσεως ὑπενικῶμεν ἐξωτερικὰ ἐμπόδια ἢ ἀπαλλασσώμεθα ξένων ἐπιδράσεων καὶ μακροχρονίων ἐξέων, μετὰ τοῦ αὐτοσυναισθήματος, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ ἢ ἐπιτυχία, ἀποκτῶμεν συνείδησιν τοῦ Ἑγῶ μας, ὡς ὄντος **ἰσχυροῦ** καὶ **ἐλευθέρου**. Τόσον περισσότερο ἔχομεν τὴν συνείδησιν ταύτην, ὅσον διὰ τῶν πράξεών μας ἐξωτερικέουσι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς θελήσεώς μας. Καὶ τόσον ὀλιγώτερον, ὅσον γινόμεθα ἔρμαια τῶν ἐξέων καὶ τῶν ξένων

ἐπιδράσεων. Τοῦτο ἐκφράζομεν, ὅταν εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας λέγωμεν, ὅτι: « χάνομεν τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν ἑαυτὸν μας ». Ἐκ τούτου ἄλλως ἐξηγεῖται, διατί ἀνεπτυγμένην συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ ἔχουν αἱ ἰσχυραὶ προσωπικότητες, οἱ ἄνθρωποι οἱ δημιουργοὶ εἰς τὰς διαφόρους σφαίρας τοῦ Πολιτισμοῦ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΒΑΣΙΣ ΤΩΝ ΨΥΧΙΚΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ

1. ΤΟ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Ἐλέχθη ἤδη εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον, ὅτι διὰ νὰ σχηματισθῆ ἡ ἐντύπωσις ἐνὸς χρώματος πρέπει προηγουμένως ἐν ὠρισμένον φυσικόν γεγονός (κύματα ἠλεκτρομαγνητικά) νὰ ἐρεθίσῃ τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα τοῦ ὀφθαλμοῦ μας. Ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται ἔπειτα διὰ τῶν νεύρων εἰς τὸν ἐγκέφαλον, προκαλεῖ ἐπὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ὠρισμένας ἀλλοιώσεις καὶ τότε ἔχομεν ὡς ἀντίδρασιν ψυχικὴν τὴν ἐντύπωσιν τοῦ χρώματος μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν μιᾶς ἐκουσίας κινήσεως, π.χ. τοῦ βραχίονος, ἔχομεν τὴν ἀντίστροφον πορείαν ἀρχικῶς προκαλεῖται μία ὠρισμένη ἀλλοιώσις τῆς οὐσίας τοῦ ἐγκεφάλου, ἔπειτα ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται διὰ τῶν νεύρων εἰς τοὺς μυῶνας τοῦ βραχίονός μας ὑπὸ μορφήν ἐντολῆς καὶ τότε οὗτος ἐκτελεῖ τὴν κίνησιν, τὴν ὁποίαν θέλομεν. Διὰ νὰ τελεσθῆ λοιπὸν μία ψυχικὴ λειτουργία, ἀπαιτεῖται σύστημα ὀργάνων. Τὰ ὄργανα αὐτὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὰ τελειότερα ζῷα ἀποτελοῦν τρεῖς χωριστὰς ομάδας :

1) **Αἰσθητήρια ὄργανα ἢ δέχται**, οἱ ὁποῖοι συλλαμβάνουν τοὺς διαφόρους ἐρεθισμούς. Περιέχουν, ἔξαιρέσει τῶν εὐρισκομένων ἐντὸς τῶν μυῶν καὶ τῶν τενόντων, ἐπιθηλιακὸν ἴστον, ὁ ὁποῖος ἔχει τοιαύτην σύστασιν, ὥστε νὰ δέχεται τὴν ἐπίδρασιν ὠρισμένου εἶδους ἐρεθισμῶν. Ὅταν ὁ εἰδικὸς ἐκάστοτε ἐρεθισμὸς προσβάλλῃ τὸ αἰσθητήριον ὄργανον, προκαλεῖ εἰς τὰ ἐπιθηλιακὰ κύτταρα φυσικὴν ἢ χημικὴν μεταβολήν.

2) **Ἐκτελεσταί**. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ μύες καὶ οἱ ἀδένες. Διὰ τῶν κινήσεων τῶν μυῶν καὶ τῶν ἐκκρίσεων τῶν ἀδένων ἐξωτερικεύονται αἱ ψυχικαὶ μας καταστάσεις.

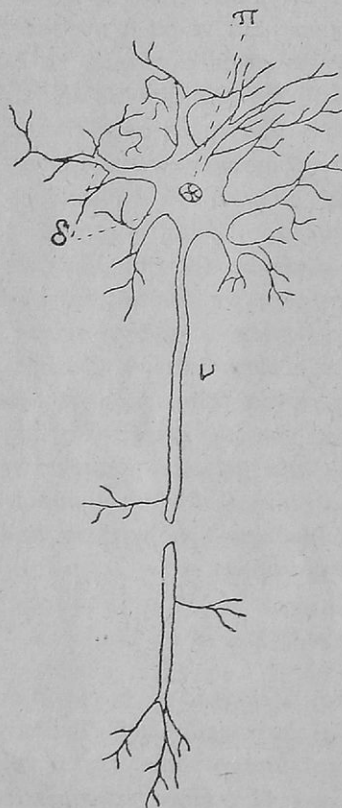
3) **Τὸ νευρικὸν σύστημα**, τὸ ὁποῖον συνδέει δέκτας καὶ ἐκτελεστὰς. Τοῦτο περιλαμβάνει: 1) τὸ **κεντρικὸν** νευρικὸν σύστημα (νωτιαῖον μυελὸν καὶ ἐγκέφαλον) καὶ τὰ **περιφερικὰ νεῦρα**, τὰ ὁποῖα διήκουν ἀπὸ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων μέχρι τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος (αἰσθητήρια νεῦρα ἢ κεντρομόλα) καὶ ἀπὸ τούτου μέχρι τῶν μυῶν καὶ τῶν ἀδένων (κινητήρια νεῦρα ἢ φυγόκεντρα). 2) τὸ **συμπαθητικὸν** ἢ αὐτόνομον νευρικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς προέκτασις τοῦ περιφερικοῦ κινητικοῦ. Ἡ φυσικοχημικὴ μεταβολή, ἡ ὁποία γίνεται εἰς τὰ κύτταρα τοῦ ἐπιθηλιακοῦ ἴστου τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, προκαλεῖ νευρικὴν διέγερσιν εἰς τὰ ἀκροτελεύτια τῶν νεύρων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰ ἐπιθηλιακὰ κύτταρα. Ἡ διέγερσις αὕτη μεταβιβάζεται εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα (νωτιαῖον μυελὸν καὶ ἐγκέφαλον). Ἐκείθεν δὲ ἡ μετοχετεύεται ἀπ' εὐθείας διὰ τῶν κινητηρίων νεύρων εἰς ἓνα μῦν ἢ ἀδένα, καθὼς συμβαίνει εἰς τὰς ἀντανακλαστικὰς κινήσεις (π. χ. εἰς τὸ πτάρνισμα, τὸ χάσμημα κ.τ.τ.) ἢ παραπέμπεται εἰς τὰ ἀνώτερα κέντρα τοῦ κυρίως ἐγκεφάλου, ἔνθα προκαλεῖ διαφόρους συνθέτους νευρικὰς μεταβολὰς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχομεν ὡς **ἀντίδρασιν** εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον τὴν σειρὰν τῶν διανοημάτων, ἕως ὅτου διὰ τῶν κινητηρίων νεύρων δοθῆ τέλος ἐντολὴ εἰς τοὺς ἐκτελεστὰς (μυῶνας ἢ ἀδένας) νὰ λειτουργήσουν, διὰ νὰ συμπληρωθῆ ἡ ὅλη πορεία.

2. ΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα, ἥτοι ὁ ἐγκέφαλος, ὁ νωτιαῖος μυελὸς καὶ τὰ περιφερικὰ νεῦρα, ἀποτελεῖται ἐκ **νευράδων**. Ἐκάστη νευρὰς (Σχ. 7.) σύγκειται ἐκ **κυττάρου** καὶ **ἀποφυάδων**. Τὸ κύτταρον εἶναι τὸ κύριον σῶμα τῆς νευράδος, ἔχει δὲ πυρῆνα καὶ πρωτόπλασμα ἡμίρρευστον, τὰ συστατικὰ τοῦ ὁποίου εἶναι λεύκωμα, ὕδωρ, ἄλατα καὶ ἄλλα οὐσίαι. Αἱ ἀποφυάδες τῶν κυττάρων εἶναι δύο εἰδῶν: **δενδρίται** καὶ **νευρίται**. Οἱ δενδρίται διακλαδίζονται εἰς λεπτότατα ἰνίδια καὶ ἔχουν μορφήν ρίζης φυτοῦ. Οἱ νευρίται εἶναι μακρὰ ἴνες, αἱ ὁποῖαι εἰς τὸ ἄκρον ἀποσχίζονται εἰς κλωνία. Τὰ κλωνία τῶν νευριτῶν ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς δενδρίτας ἄλλων νευράδων ἢ εἰσδύουν ἐντὸς τῶν μυῶν καὶ ἐνοῦνται μὲ τὰ στοιχεῖα

αυτῶν. Οἱ νευρίται περιβάλλονται ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν διὰ περιβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπομονοῦν αὐτοὺς καὶ μόνον τὰ κλωνία των εἶναι γυμνά.

Τὰ νευρικά κύτταρα ἔχουν ποικίλα σχήματα (εἶναι στρογγύλα,

Σχ. 7. Ἡ Νευράς.

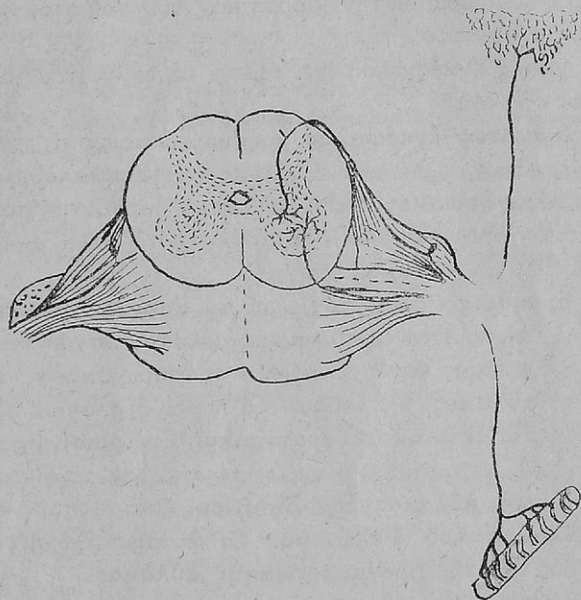
Π=Πυρήν τοῦ κυττάρου. δ=δενδρίται. ν=νευρίτης.

ῥοιδῆ ἢ πυραμιδοειδῆ) καὶ εὐρίσκονται εἰς τὸν ὀργανισμόν ἄλλοτε μεμονωμένα, ἄλλοτε πάλιν καθ' ὁμάδας. Αἱ ὁμάδες αὗται ὀνομάζονται **γάγγλια** καὶ τὰ κύτταρα αὐτῶν **γαγγλιακά**. Γάγγλια ὑπάρχουν πρὸ πάντων εἰς τὸν ἐγκέφαλον, εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν καὶ εἰς τὰ αἰσθητήρια ὄργανα. Τὰ κύτταρα εἰς μεγάλα ἄθροίσματα ἔχουν χρῶμα βαθύ ἐρυθρόν, ὁμοιάζουν πρὸς τὸ φαιόν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ φλοιώδης οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖται ἀπὸ τοιαῦτα ἄθροίσματα κυττάρων, ὀνομάζεται **φαιὰ οὐσία**. Αἱ ἀποφυάδες τῶν κυττάρων ἔχουν χρῶμα λευκόν. Τὰ πλέγματα δὲ αὐτῶν ἀποτελοῦν τὴν λεγομένην λευκὴν οὐσίαν, ἣτις ἐν σχέσει πρὸς τὴν φαιὰν ἄλλην θέσιν ἔχει εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἄλλην εἰς τὸν νωτιαῖον μυελόν. Εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἡ φαιὰ οὐσία εἶναι ἔξωθεν καὶ ἡ λευκὴ ἔσωθεν. Ἀντιθέτως εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἡ φαιὰ οὐσία εἶναι εἰς τὸ κέντρον, ἢ δὲ λευκὴ εἰς τὴν περιφέρειαν.

Ὁ **νωτιαῖος μυελὸς** εὐρίσκεται ἐντὸς σωλῆνος τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Ἐὰν τάμωμεν ἐγκαρσίως μέρος τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ φαιὰ οὐσία αὐτοῦ ἔχει τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος Η, περιβάλλεται δὲ ὑπὸ τῆς λευκῆς (Σχ. 8). Ἡ λευκὴ οὐ-

σία τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ διπλᾶς δέσμης νευριτῶν. Ἡ ἔμπροσθεν εἶναι πλέγμα φυγοκέντρων ἢ κινητικῶν ἰνῶν, ἡ ὀπίσθεν περιλαμβάνει ἴνας κεντρομόλους ἢ αἰσθητικὰς.

Ὁ νωτιαῖος μυελὸς εἶναι ὄργανον ἀντανακλαστικῶν λειτουργιῶν, ἤτοι διαφόρων κινήσεων καὶ ἐκκρίσεων, αἱ ὁποῖαι ἐκτελοῦνται ἄνευ συμμετοχῆς τῆς βουλήσεως, ὡς π. χ. ἡ διεύρυνσις τῆς κόρης τῶν ὀφθαλμῶν κ. ἄ. Χρησιμεύει ἐπίσης καὶ ὡς ἄγωγός, διὰ τοῦ ὁποῖου οἱ μεταβιβαζόμενοι διὰ τῶν περιφερικῶν νέρων ἐρεθισμοὶ φέρον-

Σχ. 8. Νωτιαῖος μυελός. Ἀντανακλαστικὸν τόξον.

ται πρὸς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἀντιθέτως ἄλλοι πάλιν ἐρεθισμοὶ ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου μεταβιβάζονται πρὸς τὰ περιφερικὰ νεῦρα.

Ἡ φαιὰ οὐσία τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἐνώνεται πρὸς τὸ ἄνω μέρος μὲ τὰ κοιλώματα τοῦ ἐγκεφάλου.

Ὁ ἐγκέφαλος ἀποτελεῖται ἐκ πέντε μερῶν : Ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς : 1) Ὁ ἔσχατος ἐγκέφαλος, ὅστις εἶναι συνέχεια τοῦ νωτιαίου καὶ ὀνομάζεται **προμήκης μυελός**. 2) Ὁ ὀπίσθιος ἐγκέφαλος ἢ ἡ **παρεγκεφαλὶς**. 3) Ὁ **μέσος** ἐγκέφαλος. 4) Ὁ **διάμεσος** ἐγκέφαλος,

ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τοὺς **ὀπτικούς θαλάμους** καὶ 5) ὁ **πρόσθιος** ἐγκέφαλος, ὁ ὁποῖος χωρίζεται δι' αὐλακος εἰς δύο ἡμισφαίρια.

1) Ὁ **προμήκης μυελός** ὡς ὄργανον ἀντανακλαστικῶν κινήσεων ρυθμίζει τὰς σπουδαιότερας λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ, ἤτοι τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος, τὴν ἀναπνοήν, τὴν πέψιν καὶ ἄλλας. Χρησιμεύει ἐπίσης καὶ ὡς ἀγωγός, ὅπως ὁ νωτιαῖος μυελός.

2) Ἡ **παρεγκεφαλίς** εἶναι ὁμοίως ὄργανον ἀντανακλαστικῶν λειτουργιῶν καὶ ρυθμίζει τὴν ἰσορροπίαν τοῦ σώματος καὶ τὰς κινήσεις τῶν μελῶν του.

3) Ὁ **μέσος ἐγκέφαλος** ἔχει σχέσιν μὲ τὴν λειτουργίαν τῆς ὀράσεως καὶ τῆς ἀκοῆς.

4) Ὁ **διάμεσος ἐγκέφαλος** χρησιμεύει ὁμοίως εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ὀράσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας ψυχικὰς λειτουργίας. Ἔχει κυρίως μεγάλην σημασίαν, διότι δι' αὐτοῦ διέρχονται πολλοὶ δρόμοι συνδέοντες τὸν πρόσθιον ἐγκέφαλον μὲ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μὲ τὸν νωτιαῖον μυελόν.

5) Ὁ **πρόσθιος ἐγκέφαλος** εἶναι τὸ σπουδαιότερον μέρος τοῦ ἐγκεφάλου. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἡμισφαιρίων, ἕκαστον τῶν ὁποίων διαιρεῖται μὲ ἔντομάς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βαθείας, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται **αὐλακες**, εἰς λοβούς. Οἱ λοβοὶ ἀναλόγως τῆς θέσεώς των ὀνομάζονται **μετωπιαῖοι, κροταφικοί, κεντρικοί, βρεγματικοὶ** καὶ **ἰνιακοί**. Οἱ μετωπιαῖοι χωρίζονται ἀπὸ μὲν τοὺς κροταφικούς διὰ τῆς λεγομένης **αὐλακος τοῦ Σουλβίου**, ἀπὸ δὲ τοὺς κεντρικούς διὰ τῆς **αὐλακος τοῦ Ρολάνδου**. Οἱ κεντρικοὶ χωρίζονται ἀπὸ τοὺς ἰνιακοὺς διὰ τῆς **βρεγματοῖνιακῆς αὐλακος**.

Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἡμισφαιρίων εἶναι λεία μὲν εἰς τὰ κατώτερα ζῶα, εἰς τὰ τελειότερα δὲ ζῶα καὶ τὸν ἄνθρωπον ἀνώμαλος. Τὰ μεταξὺ τῶν αὐλάκων τμήματα τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου λέγονται **ἕλικες**. Αὐλακες καὶ ἕλικες ὀνομάζονται ἀπὸ τὸν λοβόν, ὅπου εὐρίσκονται: μετωπιαῖαι, κροταφικαί, βρεγματικαί κτλ., ἀναλόγως δὲ τῆς θέσεώς των ἐπὶ τοῦ λοβοῦ: ἄνω, μέση καὶ κάτω αὐλαξ ἢ ἕλιξ κ.ο.κ.

Τὰ δύο ἡμισφαίρια τοῦ προσθίου ἐγκεφάλου εἶναι τὸ κυρίως ὄργανον τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν καὶ τῆς συνειδήσεως. Τὰ αἰσθήματα, τὰ ἄλλα ἀνώτερα ψυχικὰ φαινόμενα, αἱ ἐκούσται κινή-

σεις κτλ. ὄργανον ἔχουν τὴν φαιὰν οὐσίαν τῶν ἡμισφαιρίων. Ἐὰν τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ἐγκεφάλου ὑποστῇ ἀτροφίαν ἢ παθολογικὰς ἀλλοιώσεις, διαταράσσεται σοβαρώτατα ὁ ψυχικὸς βίος. Ὅταν εἰς τὰ ζῶα ἐξαιρέσωμεν τὰ ἡμισφαίρια, παρατηροῦμεν ὅτι ἐξαφανίζεται ἢ συνειδησις καὶ πᾶσαι αἱ κινήσεις αὐτῶν γίνονται ἀντανακλαστικαί· ἔλλειπει δηλ. ὁ ἀνώτερος ρυθμιστὴς τοῦ ψυχικοῦ βίου.

3. ΤΟ ΣΥΜΠΑΘΗΤΙΚΟΝ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Τὸ συμπαθητικὸν νευρικὸν σύστημα ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου ὄχι ἀμέσως ὡς τὸ κεντρικόν, μετὰ τοῦ ὁποίου συνδέεται, ἀλλ' ἐμμέσως. Τὸ σύστημα τοῦτο ρυθμίζει τὴν λειτουργίαν τῶν σπλάγχχνων καὶ τῶν ἀγγείων τοῦ σώματος. Διαιρεῖται δὲ εἰς δύο μέρη : τὸ **κυρίως συμπαθητικόν** καὶ τὸ **παρασυμπαθητικόν**.

Τὸ **κυρίως συμπαθητικόν** ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ στελέχους, τῶν συνδετικῶν κλάδων καὶ τῶν περιφερικῶν ἰνῶν. Στέλεχος ὀνομάζονται τὰ γαγγλιακὰ κύτταρα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται τόποθετημένα εἰς δύο στοιχοὺς ἐκατέρωθεν τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Συνδετικοὶ κλάδοι εἶναι οἱ νευρίται, οἱ ὅποιοι φύμενοι εἴτε ἐκ κυττάρων τῶν νωτιαίου μυελοῦ εἴτε ἐκ τῶν γαγγλιακῶν κυττάρων τοῦ στελέχους συνδέουν τὸ συμπαθητικὸν σύστημα μὲ τὸ κεντρικόν. Τέλος αἱ περιφερικαὶ ἴνες φύονται ἐκ τῶν γαγγλίων τοῦ στελέχους καὶ καταλήγουν εἴτε ἀπ' εὐθείας εἴτε δι' ἄλλων συμπαθητικῶν γαγγλίων εἰς τὰ περιφερικὰ ὄργανα (σπλάγχχνα).

Τὸ **παρασυμπαθητικόν** ἀποτελεῖται ἐξ ἰνῶν, αἱ ὁποῖα φύονται ἀπὸ τὸν μέσον ἐγκέφαλον, τὸν προμήκη καὶ τὸ κάτω τμήμα τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Αἱ ἀναχωροῦσαι ἐκ τοῦ μέσου ἐγκεφάλου καταλήγουν εἰς τὸ ὀφθαλμικὸν γάγγλιον καὶ συντελοῦν εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν ὀφθαλμῶν. Ὅσαι φύονται ἐκ τοῦ προμήκους, χρησιμεύουν διὰ τὴν ρύθμισιν τῆς λειτουργίας τῆς καρδίας, τῶν βρόγχων, τοῦ στομάχου, τῶν ἐντέρων καὶ ἄλλων ὀργάνων. Αἱ ἴνες τέλος, αἱ ὁποῖαι φύονται ἐκ τοῦ κάτω τμήματος τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, ρυθμίζουν τὴν λειτουργίαν τῶν γεννητικῶν καὶ ἄλλων ὀργάνων.

Λόγω τῆς τοιαύτης θέσεως του τὸ συμπαθητικὸν σύστημα χρησιμεῖε ὡς μεσάζων μεταξὺ τῶν σπλάγχχνων καὶ τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος. Διὰ τοῦ συμπαθητικοῦ τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν σπλάγχχνων καὶ τῶν ἀγγείων τοῦ σώματος, ὡς συμβαίνει π.χ. εἰς τὸ ἐξ ἐντροπῆς ἐρύθημα. Καὶ ἀντίθετως πᾶσα διάθεσις ἢ ἀνωμαλία τῶν σπλάγχχνων ἢ τῶν ἀγγείων ἐπιδρᾷ διὰ τοῦ συμπαθητικοῦ ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ προκαλεῖ ἀντίστοιχα ψυχικὰ φαινόμενα· αἱ διαταραχαὶ π.χ. τοῦ στομάχου ἔχουν ὡς ἀπήχησιν εἰς τὴν ψυχὴν μας συναίσθημα δυσανεσκειᾶς.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

	Σελ.
1. Ἀντικείμενον καὶ σκοπὸς τῆς Ψυχολογίας	5
2. Ἡ Ψυχολογία ὡς Ἐπιστήμη	6
3. Αἱ μέθοδοι τῆς Ψυχολογίας	8
4. Κλάδοι τῆς Ψυχολογίας	9

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΑ ΓΝΩΣΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Διαίρεσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄. — Τὰ αἰσθήματα.	
1. Τὸ αἶσθημα ἐν γένει	15
2. Διαίρεσις τῶν αἰσθημάτων	17
3. Αἰσθήματα θερμοκρασίας, πίεσεως καὶ πόνου	18
4. Αἰσθήματα γεύσεως καὶ ὀσφρήσεως	21
5. Ἀκουστικὰ αἰσθήματα	23
6. Ὀπτικὰ αἰσθήματα	25
7. Αἰσθήματα ὀργανικά, μυϊκὰ καὶ στατικά	31
8. Σχέσεις μεταξὺ ἐρεθισμοῦ καὶ αἰσθήματος. Νόμοι τῶν αἰσθημάτων	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄. — Αἱ παραστάσεις.	
1. Ὅρισμός, εἶδη καὶ ιδιότητες τῆς παραστάσεως	38
2. Παραστατικοὶ τύποι	43
3. Σύνδεσις καὶ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων	44
4. Οἱ ἰδιαιτέροι ὄροι τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων	48
5. Μνήμη καὶ ἀνάμνησις	54
6. Ἡ φαντασία	58
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄. — Αἱ κυρίως γνωστικαὶ λειτουργίαι.	
1. Ἡ ἀντίληψις	61
2. Παραίσθησις καὶ ψευδαίσθησις	64
3. Ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου	65
4. Ἡ ἀντίληψις τοῦ χρόνου	72
5. Ἡ συνείδησις	74
6. Ἡ προσοχή	77
7. Ἡ διάνοησις	82
8. Ἐννοια καὶ γλώσσα	91

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΣΙΣ

Σελ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄. — Τὰ συναίσθηματα.

1. Τὸ συναίσθημα καθόλου	98
2. Χαρακτηριστικά φαινόμενα τοῦ συναισθηματικοῦ βίου	102
3. Εἶδη τῶν συναισθημάτων	107

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄. — Ἡ Βούλησις.

1. Ἡ ἐκδήλωσις τῆς βουλήσεως	113
2. Αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου	117
3. Αἱ ὁρμαὶ	121
4. Ἐλευθερία καὶ χαρακτήρ	123
5. Ἡ συνείδησις τοῦ Ἐγῶ	126

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ἡ φυσιολογικὴ βάσις τῶν φαινομένων.

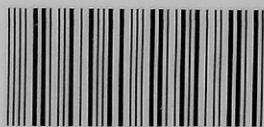
1. Τὸ νευρικὸν σύστημα	130
2. Τὸ κέντρικόν νευρικὸν σύστημα.....	131
3. Τὸ συμπαθητικὸν νευρικὸν σύστημα	135

Σημείωσις διὰ τὸν διδάσκοντα.

Τὰ διὰ στοιχείων μικροῦ ὀφθαλμοῦ (τῶν 8 στιγμῶν) ἐκτυπωθέντα χωρία τοῦ παρόντος βιβλίου δύνανται νὰ παραλείπωνται κατὰ τὴν διδασκαλίαν, ἂν ὁ διδάσκων ἤθελε κρίνει τοῦτο δι' οἰονδήποτε λόγον ἐνδεδειγμένον.

²Επιμελητής τῆς ἐκδόσεως καὶ ὑπεύθυνος ἐπὶ τῆς διορθώσεως τῶν δοκιμῶν
ἢ φιλολόγος ΕΙΡ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ (πρῶξις Κ. Γ. Δ. Σ. Ε. 62/1950)

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΕΚΤΥΠΩΣΕΩΣ & ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ ΓΕΡΤΡ. Σ. ΧΡΗΣΤΟΥ & ΥΙΟΣ

024000029702

70/95

$$\begin{array}{r} 92545800 \\ 3865750 \\ \hline 93619950 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 93619950 \\ 3865750 \\ \hline 19812500 \end{array}$$

2868750

(3,865.750)

